БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ПМеТ 1,
1948/кн. св.
362. (1-6)

отову.

ЛЕТОПИС
МАТИЦЕ СРПСКЕ

МАЈ — ЈУН

1948

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

УРЕДНИШТВО

ЖИВОЈИН БОШКОВ

МЛАДЕН ЛЕСКОВАЦ

ЖИВАН МИЛИСАВАЦ

БОШКО ПЕТРОВИЋ

БОГДАН ЧИПЛИЋ

За уметничку опрему

МИЛИВОЈ НИКОЛАЈЕВИЋ

„Летопис Матице српске“ излази 10 пута годишње у месечним свескама од четири штампана табака (сваког месеца сем јула и августа),

Годишња претплата за чланове Матице српске износи 150 динара, за нечланове 170 динара. Цена једноме броју у књижарској продаји 18 дин.

Претплата се може положити у свакој пошти на чековни рачун бр. 3-906.036

Уредништво и администрација

НОВИ САД

Трг народног хероја Светозара Марковића 19

Телефон: 30-24

Одговорни уредник:

ЖИВАН МИЛИСАВАЦ

25747
25932
Вел. Бр.

ГЛИШИЋЕВЕ ПРИПОВЕТКЕ О ЗЕЛЕНАШИМА

Једна од основних поставки научног, материјалистичког погледа на свет, примењеног на историју, учи нас да »начин производње материјалног живота условљава социјални, политички и духовни процес живота уопште«, да у основи свих политичких и културних појава, уметничких и књижевних творевина људског духа леже економско-социјални односи и начин производње материјалних добара у друштву, који су, треба додати, подложни непрекидним променама, сталном кретању од нижих, несавршенијих облика ка вишим, савршенијим. Стално вршене промене и у духу и карактеру, и у садржини и форми књижевних дела, које се у облику разноврсних књижевних праваца, књижевних школа, већ на први поглед запажају у историји књижевности нашој, као и других народа, могу се правилно разумети и тачно, научно објаснити не личним ћудима и наклоностима појединих писаца према одређеној врсти мисли, осећања, предмета и књижевне форме — како су покушавали да чине буржоаски критичари и историчари књижевности — већ једино променама у друштвеној структури, променама економско-социјалних односа у друштву сваког народа посебице. Отуда, свакој фази тих односа у историском развоју друштва сваког народа одговара и одређена епоха у развоју књижевности и уметности уопште.

Исто тако и различити став писаца једне те исте епохе, једног те истог књижевног правца, према истим појавама друштвеног, политичког и културног живота свога народа и свога друштва, може се тачно, правилно, научно објаснити не темпераментом и душевним склопом сваког од њих, већ у првом реду њиховом класном припадношћу и њиховом идеолошком опредељеношћу. У класном друштву и књижевност је, као и све остале манифестације друштвеног, политичког и културног живота људи, неминовно морала носити и носи класни карактер.

Познато је, на пример, да наши средњовековни писци предмете својих књижевних дела нису узимали из живота српског народа, да јунаци њихових биографија нису ни

отроци, ни меропси, ни себри, да нису чак ни обични феудални господари из редова нижег па чак ни вишег племства, властеле, како су се они у нас звали. Јунаци њихових биографија били су само највиши претставници тадашњег феудалног друштва, наши стари биографи прослављали су у својим делима само архиепископе српске цркве и краљеве српске државе, који су, узгред буди речено, пред крај живота редовно одлазили у калуђере да би после смрти редовно постајали свеци. Суштина, дух и карактер наше тадашње књижевности, тако једнолике и по садржини и по форми и скроз прожете религиозним духом, не дају се научно објаснити врстама талента појединих биографа — ни Теодосија, ни Данила, ни Цамблака: њена права суштина открије вам се само тада кад ту књижевност будете посматрали у њеној узрочној повезаности са феудалним односима у тадашњем друштву и држави, са свемоћном владавином класе световних и црквених феудалаца у свима областима друштвеног, политичког и културног живота српског народа тога доба уопште, па и у књижевности и уметности; само тада, најзад, ако писце те књижевности будете посматрали у њиховој зависности не од бога, којем су се као калуђери молили, него од краљева и архиепископа, којих су се као потчињени бојали и којима су као поданици служили. Историски посматрано, наша књижевност тога времена и није могла бити друкчија но што је: таква каква је, она је свима својим особинама одговарала тадашњим односима у друштву, носила уско класни карактер као ниједна књижевност доцнијих времена и служила владајућој класи експлоататора, штавише само двојици људи у земљи — поглавару цркве и владару државе, као што ми данас тражимо да служи целом ослобођеном народу, свима радним људима наше земље.

Оне огромне разлике и супротности које постоје између врсте мисли, духа и карактера, садржине и форме средњовековне књижевности, с једне, и рационалистичке, с друге стране, такође се не могу објаснити личним наклоностима ни природном даровитошћу писаца једне и друге епохе — ни ученог светогорског калуђера Доментијана ни ученог фрушкогорског раскалуђера Доситеја. Оне ће постати јасне тек онда када се разлике у књижевности доведу у узрочну везу са огромним разликама и заоштреним супротностима које су постојале између феудалног и капиталистичког начина производње и односа у друштву, као што ћемо напредни, борбени и делом револуционарни карактер рационалистичке књижевности моћи објаснити само познавањем друштвеног положаја и тежњи младе буржоазије 18 века, док је она још била у оквирима феудалнога друштва. И тако редом: без познавања узрочне повезаности, условљености и зависности књижевног стварања од економско-социјалних односа у дру-

штву не могу се уопште објаснити велике разлике ни између рационализма и романтизма, ни између романтизма и критичког реализма, ни између овога последњег и социјалистичког реализма нашега доба. Маколико сами по себи били генијални, сви писци из различитих историских епоха били су у својим схватањима, у начину мишљења и осећања, у својој идеологији условљени и ограничени друштвеном стварношћу свога времена, морали су се кретати у оквирима свога друштва, заузимати одређен став према проблемима свога народа, у овом или оном облику одражавати друштвену стварност, бити или против различитих снага и појава у друштву свога народа и свога времена или за њих. Морали су бити или дубоко религиозни и дубоко понизни, славити ерхиепископе и обожавати владаре у доба премоћи цркве и монархије — као што су чинили наши стари биографи; или бити антирелигиозни, потсмевати се и поповима и свецима, и владаре правити будалама — као што ће чинити, рецимо, Бокачо, Молијер или Дидро у доба стварања и јачања буржоазије у крилу феудалног друштва; или, да даље не идемо, нападати зеленаше и шпекуланте свих врста — ненародне попове, полициске писаре и капетане, адвокате и трговце, као што ће чинити писци критичког реализма у доба првобитне акумулације капитала.

Чврста повезаност између друштвене, економско-социјалне стварности и књижевног стварања, о чему је досад било речи, условљеност пишчевих схватања, правац његових мисли и осећања, његове друштвене симпатије и антипатије, врста предмета и изражајних облика његових књижевних творевина, једна врста ограничености у коју писца ставља његово време — све те истине најјасније се огледају у оним временима у животу једнога народа која означавају историске прекретнице и у друштву и у његовој књижевности истовремено. Отуда, поред свих биографа старе српске књижевности и поред старог и увек симпатичног Доситеја Обрадовића, Милован Глишић боље и јасније но и један други писац у нашој књижевности прошлих времена открива ту нераздвојну везу између економско-социјалне стварности српског народа и књижевног стварања његових писаца.

Седамдесете и осамдесете године прошлога века, доба у којем је Глишић живео изграђивао се и радио, свакако су, после устаничких времена, најзанимљивије и најважније године у животу српског народа тога века, у историји његова економско-социјалног развоја, с једне, и ослободилачке борбе, с друге стране. То занимљиво доба у животу нашега народа одражено је у књижевном делу Милована Глишића ако и не најпотпуније и најуметничкије, оно свакако највернije. Три су битне карактеристике тога времена одредиле књижев-

ни лик Милована Глишића: смењивање натуралне привреде новчаном с процесом првобитне акумулације капитала у области економског, револуционарно-демократски покрет Светозара Марковића у области политичког и културна заосталост села, изражена у сујеверју и празноверицама, у области културног живота. Пљачкашки облици у којима се јављала акумулација и културна заосталост сељаштва тога времена давали су му предмете за књижевну обраду; напредни, револуционарно-демократски покрет Светозара Марковића и његова »нова наука« одредили су идејни став Глишићев према тој стварности коју је он скромним уметничким средствима одражавао у својим приповеткама и драмама.

Збацивши својим револуцијама од 1804 и 1815 г. националне и социјалне, феудалне окове турске царевине стварно, српски народ у Србији све до хатишерифа од 1830 г. био је још увек под турским спахијама правно. Ма да је већ и за прве владе кнеза Милоша, најбогатијег трговца не само у Србији већ и на Балкану, отпочело продирање новца и стварање унутрашњег тржишта у Србији, натурална привреда, захваљујући делом и поменутим правним односима, остала је карактеристичан облик привреде у српском селу у ствари све до половине века. Српски сељак све дотле живео је у патријархалној задрузи као основној привредној и друштвеној јединици, заосталој још из доба турске окупације. Без унутрашње робне производње и дуго времена ван домашаја капиталистичких земаља са већ развијеном индустриском производњом, патријархалне задруге у Србији производиле су и подмиривале скоро све потребе своје и својих чланова, не осећајући притом велике потребе за новцем. Стварање модерне државе буржоаског типа за време уставобранитељске владе, којој је, као у то време и Његошу у Црној Гори, био потребан новац а не пољопривредни производи, и продирање у земљу иностране индустриске робе у већем обиму, која се опет могла плаћати само новцем а не пољопривредним производима, имало је око половине 19 века за последицу јаче продирање новца у српско село и почетак бржег распадања старе задруге у њему. »Тек под уставобранитељским режимом, вели Маслеша у књизи »Светозар Марковић«, почиње српска задруга да се у брзом темпу распада. Услед тога, сељацима је потребан готов новац«.

У вези с продирањем новчане привреде у село, с распадањем патријархалне задруге и стварањем инокосног ситног сељачког газдинства, јавља се у Србији упоредо и »полазна тачка« капиталистичког начина производње, »предисторија капитала«, првобитна акумулација која, по духовитим Марксовим речима, игра у политичкој економији отприлике исту улогу коју *први грех* игра у теологији.

Првобитна акумулација капитала била је у Србији, као и у свима заосталим пољопривредним земљама, безобзирног суровог, отворено пљачкашког карактера. Носиоци тога колико мучног толико и историски неминовног процеса у развоју капитализма били су у Србији у првом реду чиновничка бирократија на челу с владаоцем, затим претседници општина и сеоски кметови, па адвокати, они буџаклиски као и они прави, ненародни попови и сеоске дућанџије. Трговачки и зеленашки капитал, узимајући огромне интересе — од 100% до 250%, или по дукат месечно на пет дуката дуга, за четрдесет дуката дуга сто дуката интереса за три године, итд. — увећавао се веома брзо и исто тако брзо претварао српске сељаке у модерне робове тога капитала. Поред те за буржоаске појмове о правди нормалне, законите пљачке сељака, која је добила своју класичну формулу још у речима Шекспирова Шајлока да је »добит благословена кад није крадена«, законите пљачке помоћу претеране великог интереса, чиме се тада бавио сваки »поштени« грађанин који је само имао новаца, вршена је у Србији тога времена и друга, незаконита, отворена пљачка, крађа. Још су грађански социолози, којима се заиста не може пребацити класна мржња на капитализам и буржоазију, прикупили о томе занимљиве податке. Имајући посла с неписменим сељацима, препредени шпекуланти стављали су на менице веће суме новца но што је стварно позајмљена. Кад дужник није могао у одређеним кратким роковима да врати дуг, што се догађало редовно, замењиване су старе менице новима. Додајући том приликом главници и камату, повериоци-каишари често су стварно позајмљеној и једанпут већ допуњеној суми новца додавали још и нове велике своте непостојећег дуга. Кад невични дужник врати дуг, поверилац му не враћа меницу, него после извесног времена судским путем наплаћује цео дуг по други пут... На тај начин читава сељачка имања брзо су и без по муке падала у шаке законитих и незаконитих каишара, и свакако да није била само прича да су у то доба и цела села у Србији припадала неколицини зеленаша. Наместо протераних земљишних феудалаца турских, србијанско село тога доба стали су освајати новчани феудалци, овога пута српски.

Појављујући се у широким размерама и тако оштрим облицима, зеленаштво је изазивало огорчено незадовољство широких сељачких маса Србије. Без озбиљних намера да се боре против зеленашења, у чему су и сами крвно били заинтересовани, владајући кругови буржоаске Србије прибегавали су у прво време чисто моралним средствима: саветовали сељацима да се чувају зеленаша! Кад та морална средства нису помагала, тадашње владе, не у намери да зеленашење униште већ да га сведу у законске форме, каналишу и усред-

среде у рукама мањег броја одабраних, приступале су оснивању кредитних установа — Управе фондова, окружних штедионица и приватних банака. Давањем кредита сељаку, те установе имале су да га сачувају од пљачкашког, зеленашког капитала. Али, као што ће, по песнику, у рукама Мандушића Вука свака пушка бити убојита, тако ће у капитализму свака мера и економске природе у рукама буржоазије имати да служи само буржоазији, само интересима тога система. Уместо да послуже као средство за заштиту сељаштва од шпекуланата и зеленаша, те кредитне установе од првог дана послужиле су шпекулантима и зеленашима за систематску и законом заштићену пљачку сељаштва. Економски моћни, наиме, окретни и вешти, шпекуланти су, још пре но што су сељаци по забаченим селима и дознали да оне постоје, из тих кредитних установа већ били подигли сав новац са интересом од 6% и давали га сељацима под двоструким интересом од 12%, и већим. Порођајне муке капитализма нигде и никад, па ни у Србији тога времена, нису осећали они за које се он рађао већ редовно они на чији се рачун рађао, не зеленаши и шпекуланти, прародитељи капиталиста, већ радници по градовима и ситно радно сељаштво по селима.

Такав је, ето, у врло уопштеном облику, био један али битни део економско-социјалне стварности српскога села седамдесетих година 19 века.

2

Таква друштвена стварност српског села седамдесетих и осамдесетих година прошлога века лежи у основици ако не најбројнијег оно најбитнијег дела књижевног рада Милована Глишића. Његове четири приповетке о зеленашима, међу најбољима које је уопште написао, — »Злослутни број«, »Глава шећера«, »Свирач«, »Шило за огњило«, — и она боља од две комедије, колико их је свега написао, — »Подвала«, — непосредан су одраз једног дела живота српског сељака тога времена. Али Глишић у њима није био само обичан одражавалац сеоске стварности, он се у њима ни издалека није показао као незаинтересовани или непристрасни, неуздљиви и равнодушни посматрач поменутих појава у животу српскога села каквим су га хтели начинити назадни претставници званичне науке старе Југославије. Веран сликар зеленаштва у селу, Глишић је истовремено био и његов оштар критичар. »Али, — вели Скерлић о том критичком ставу нашег приповедача, — када је реч о зеленашима, интережцијама, каишарима, ћифтама, сеоским дућанцијама, чивитарима, цинцарима, механцијама што пресрећу сељаке на друмовима, свим тим мајсторима у »подвали«, »кајшу« и »под-

ливању воде«, ту се Глишић више не шали, но шиба, жигоше, бије, убија катkада«. (Скерлић, Писци и књиге, II. стр. 25).

У једној од првих приповедака те врсте, у »Злослутном броју«, Глишић је изврrао руглу једног зеленаша — трговца помоћу другог — адвоката. Јунака те приповетке, трговца из Неменикућа, с којим се писац добро познавао, Мојсила Пупавца, карактерише он овако: »Почео је давати новце под интерес, и та му се шпекулација тако осладила, да је наумио само њу терати, — само интересирати и од интереса живети. Једнако му се врзло по глави и измишљао је свакојаке планове, како би дошао до великог капитала, па да га растури под интерес... Тако је Мојсило радио неколико година у тој паланци, неколико је оближњих сеоских кућа што му беху дужници упропастио, па тек о једном Ђурђеву дне продаде испод руке робу и уступи дућан другоме, покупи новце што их беше раздао под интерес и — оде некуда! Околина само рече: »Хвала богу, кад га однесе ђаво!« Нико није знао ни куд ће ни како ће...« Други јунак те приповетке, адвокат Бранко, зеленаш као и први, каишари на нешто друкчији начин но Пупавац: разни су божји путеви којима се у капитализму долазило до новца и благословена приватна иницијатива у изналажењу разноликих начина за скупљање капитала у томе друштву... Изгубивши се из своје паланке, Пупавац је имао намеру да се жени — и писац је ту дао типичног грађанина — не из љубави према лепој девојци већ из љубави према лепом миразу. Адвокат, његов стари познаник, нашао му је и лепу девојку и леп мираз: хиљаду дуката у готовом новцу, сем »намештаја и остале спреме«. Са изгледима на тако велики мираз — што је психолошки такође добро погођено — Пупавац је давао мање суме новца за куповину хаљина и накита девојци. Наките и хаљине девојци куповао је адвокат новцем њеног оца, свога доброг пријатеља, а Пупавчев новац задржавао за себе. И тако су сви троје били задовољни: и девојка — што је имала наките и хаљине, и Пупавац — што се уверио да девојка носи наките и хаљине које јој је, тобож, он поклонио, и адвокат — што је вештом подвалом успео од Пупавца да измами сав његов новац, сем оних фаталних двадесет и пет гроша колико му је свега на крају било још остало. Без новца, и без девојке, упропашћен и уврећен, понижен и згажен, исмејан и попљуван, али тако да га сем његових двојника нико и никад више не пожали, Пупавац најзад, заједно с читаоцем уосталом, доживљује још једно непотребно изненађење које је требало да буде врхунац моралног понижења и казне коју је заслужио: »Сутрадан, завршава писац своју причу, двадесет петог јула заводио је један практикант у начелству у протокол акт с оваквим натписом: »Да се унутра именовани због насртања на мирне грађане казни те-

лесно са 25 удараца и протера« ... Међутим је ишао пред пандуром покуњен кроз чаршију Мојсило Пупавац ... Кад се вратио адвокат и њему испричаше, а он се баш нимало не зачуди, него хоћаше пући од смеја ... Што се толико смејао, бог би га знао!«

Слабо уметнички грађена, рђаво компонована, без јединства радње, »Глава шећера« је, међутим, не само најимпресивнија већ и најтиличнија Глишићева приповетка о зеленашима. Док је од њих у првој приповеци приказао једног трговца и једног адвоката, у својој другој је, на начин који потсећа на његовог књижевног учитеља Гоголља, подвргао делотворном потсмеху претставнике чиновничког апарата тадашње обреновићевске државе — општинског ћату и среског капетана. То је, с једне стране, тужна прича о пропасти једног поштеног и радног, задуженог и унесрећеног сељака, Радана, који је пао у мреже каишара и отимача у лицу чиновника једне бирократске државе. Сума од педесет дуката, колико је Радан позајмио од ћате, нарасла је кроз годину дана у дуг од сто педесет дуката. Саплевши Радана, као оно Лилипутанци Гуливера, својим густим и фино плетеним концима, ћата и капетан, користећи се обилно ауторитетом своје власти, изврше принудну продају сељакова имања, пошто су се претходно договорили како међу собом да га поделе. — С друге стране, то је прича о фином и лепом среском капетану Максиму који неће да прима мито на простачки начин као што је то чинио прећашњи и као што чине остали капетани. Он је измислио један отменији, који неће вређати његово достојанство нити компромитовати његову личност: примаће као поклон само главу шећера коју ће свако имати да купи од његова пандура. Пошто су педесет и четири села његове капетаније, у која је он службено одлазио, од пандура куповала и капетану поклањала једну те исту главу шећера, глава је најзад доспела у претсобље среске канцеларије, где ју је верни пандур, уз обећану »трећу пару«, продавао сваком сељаку да је поклони капетану Максиму, ако жели да му се посао успешно сврши. Тако се дешавало да је један исти сељак по неколико пута куповао и капетану поклањао једну те исту главу шећера. Радан, који ју је први купио, поклањао ју је капетану равних девет пута, да би десети пут ипак настрадао, пошто се капетану био допао његов виноград а ћати ливаде ...

У једној од својих најбољих приповедака, најбољих и по предмету, и начину обраде и по композицији — она је од оних у којима нема уметака и дигресија без везе с радњом и главном мисли дела, тако обичних у његовим приповеткама — у причи »Свирач« Глишић је узео на зуб једног сеоског газду, Милуна, најбогатијег човека у селу и околини, сељака који је постао трговац и зеленаш. »Откако је почео

трговати, прича писац о њему, од онда је постао врло велики интережџија; неће ти он пропустити ама ни најмању прилику где се може што уњарити«. Верни помагач у шпекулацијама и најбољи пријатељ у селу газда Милунов био је општински писар, такође зеленаш, који се обогатио »онако исто као што су се обогатили многи и многи општински писари по селима: пискарајући сељацима за скупе паре, адвокатишући им такође за скупе паре, дајући им новце у зајам опет за скупе паре«. Видевши како један сиромашан, поштен и добар радник, Сретен, поред остале зараде и као вешт свирач добива о сеоским славама и свадбама добар бакшиш, газда Милун намисли да направи добру шпекулацију с његовим способностима и вештином у свирању. Пошто је израчунао да ће тиме зарадити двоструко више но што ће за то време сам платити Сретену, он одлучи да га узме у службу за пола године. Уз помоћ ћате и својих »калауза«, оних ветрогоња који врло лепо и много знају да говоре а мало и ништа да раде, каквих је било у сваком селу старога друштва, беспосличари који »ошљаре око механе«, лажно сведоче по судовима у корист свога газде и стоје увек на услузи богатим шпекулантима који их за то плаћају, — помоћу њих газда Милун превари Сретена да ступи код њега у службу и потпише свој уговор који је Глишић стварно имао у рукама: »Ја Сретен уговорих се данас с Милуном, да га, од 23 априла па до 26 октобра ове 187. године, као слуга кућевни служим, и то с ценом за 14 дуката и словом четрнаест дуката цесарских. Но пошто ја умем да свирам у ћеманета (виолину), то сам дужан иста кући Милуновој с бубњем донети и кад он захтева да сам дужан свирати, и кћи у сватове и где ме он прати да сам дужан ићи свирати што ће он наплаћивати, као и бакшиш што будем кад приликом свирања добио, дужан сам њему новце давати, — укратко што ми год он буде заповедио да радим, дужан сам му радити; а пошто још умем да градим каце итд., као и остало, столице и уопште столарски посао, и то сам дужан му радити, како њему тако исто и онде где ме он коме прати да штогод и од тога заната урадим, које ће он наплаћивати«. Односи између њих завршили су се у среској канцеларији једном волшебном пресудом на штету газда Милуна и његових »калауза« а у корист експлоатисаног, сиромашног радника, што је мање вероватно но што је карактеристично за еволуцију Глишићева става према тадашњој држави.

Ако је у »Злослутном броју« један каишар, адвокат, преварио и опљачкао другог, трговца, у приповеци »Шило за огњило« превареви сељак Витомир и Тиосав подвалили су и осветили се тврдици зеленашу, трговцу и механцији истовремено, Ћир Трпку, продавши му његове сопствене врљике. Ма да у низу прича о зеленашима најслабија, »Шило

за огњило« занимљива је по томе што је Глишић успео у њој да пружи верну слику богатог каишара и тврдице Цинцарина, који по извесним својим особинама и језику којим у причи говори потсећа на класични лик Кир-Јање Јована Стерије Поповића, зеленаша који пресреће сељаке и сељанке на друму пред својим дућаном и механом, увлачи их у радњу, купује од њих пошто шта хоће и мери на подешеном кантару колико чега хоће, продаје им такође шта хоће и опет пошто хоће.

*

Премда је важио као један од најбољих познавалаца сеоског живота у нашој књижевности, Глишић је ипак, пишући сеоске приповетке а живећи у граду (Београду), брзо исцрпао и неминовно брзо морао исцрпсти предмете о каишарлуку и каишарима. Одвојен од села, он је све своје знање о врстама зеленаша и начинима на који су они пљачкали ситно сељаштво у Србији тога времена изразио у четирма приповеткама о којима је досад било речи. Међутим, чврсто повезано с апсолутистичким режимима и политичком реакцијом у доба првобитне акумулације, зеленаштво је у Србији било узело толико маха и постало тако општа појава, да је ударило свој печат читавој епоси у њеном друштвеном развоју, да је постало једна од битних и општих карактеристика времена. Отуда интересовање Милована Глишића и није за те појаве престајало онда када су извори његова знања о њима пресушили, па чак ни онда када је и он, попут многих »случајних сапутника« Светозара Марковића и његова социјализма, постао добар, више пута одликовани чиновник оног обреновићевског режима против којег се у својим најбољим данима знао тако својски и ватрено борити. Како су интересовање и мржња Глишићева, услед његове одвојености од сеоске стварности у то доба, били јачи и већи од његова познавања разноврсних облика зеленашења и врста зеленаша, он се послужио једном својом књижевном вештином и, у недостатку новог материјала, узео већ познати мотив из своје приповетке »Злослутни број« и поново га обрадио, или, тачније, разрадио у познатој комедији »Подвала«.

У »Подвали«, оваквој каква нам је остала, штампаној 1885 г., која се по ставу писца и оштрини његове критике разликује од њене прве верзије приказане на београдској позорници 1883 г., Глишић се, дакле, поново бави питањем зеленаштва. Носиоци зеленаштва у комедији, оличење друштвеног зла, нису више као у приповеткама сви грађани одреда који само имају новаца, претставници система и стубови режима — богати трговци, адвокати, ћате, срески капетани и сеоске газде: носиоци зеленаштва у њој само су поква-

рени људи — непоштени трговци, као што је Вуле Пупавац, и неквалификовани, буџаклиски, самозвани, »приватни адвокат«, као што је истерани писар из адвокатске канцеларије Неша Зеленбаћ. Зеленаши ту нису више угледни чланови друштва ни претставници државне власти, као што су пре били; зеленаши су у »Подвали« само друштвени изроди, обични лопови које и тадашња власт тони као дивље звери. Њима насупрот, као заштитнике сељака и као оличење добра у друштву и полицискоj држави уопште, Глишић је истицао поштене грађане буржоаског друштва — правог, квалификованог адвоката, као што је Вуле, лојалног учитеља, као што је Ранко, и помоћника среског начелника, као што је Петко — претставнике оног режима који је дошао главе Светозару Марковићу и тек био у крви угушио један народни устанак против монархистичког насиља.

За разлику од Мојсила Пупавца у приповеци, који је приказан само као смешна и наивна жртва другог препредењијег зеленаша, Вуле Пупавац у комедији, поред тога што је испао жртва вешто смишљене подвале и освете коју му је припремио пре тога од њега обманути »приватни адвокат« Зеленбаћ, приказан је и као зеленаш на послу, у уметничкој слици. Од њега ту дознајемо да је најпробитачније »давати под интерез, мале суме на краће рокове. По пет, по шест, по десет дуката највише... Цванцик на дукат интереза месечно... Рок два месеца, — три, најдуже шест месеци.., Па да видите — како пара фино расте!...« Он је и несрећном сељаку Живану узајмио четири дуката да плати »адвокату« Зеленбаћу за вођење парнице, да би дуг после две године дана порастао на осамдесет! Због краће квите, што је извршио Зеленбаћ, двојица зеленаша помоћу суда присиле сељака да једном већ враћени дуг врати још једанпут. Комедија се завршава тиме што је помоћник среског начелника отерао у затвор »лопове, каишаре« — и трговца Пупавца и »приватног адвоката« Нешу Зеленбаћа.

Тако се, показано такође у врло уопштеном облику, онај битни део друштвене стварности српскога народа, врло тачно, чак, на жалост, фотографски верно одразио у битном делу књижевног рада Милована Глишића.

3

Ако је друштвена стварност српскога народа пружала Милована Глишићу материјал, предмете за уметничку обраду, напредни покрет и идеје Светозара Марковића одредили су у многоме, нарочито у првим редовима, његов идејни став према тој стварности, Глишић је био не само идејни присталица, већ и активни Марковићев сарадник. Отуда је борба коју је творац нашег социјалистичког покрета водко

против зеленашке бирократије била саставни део његове борбе против капиталистичког система који се тада у Србији рађао, против нових економско-социјалних односа у друштву чији су носиоци били та бирократија и други зеленаши. И тај став свога учитеља пренео је Глишић из практичне политичке борбе у своје приповетке о зеленашима према којима он доиста никада није имао ни милости ни сажаљења и којима се он горко светио моћним оружјем песника којим су се они увек служили кад се радило о људима чији је мозак био помрачен сјајем дуката и који су, што неко рекао, уверавали свет да је њихов драги бог једне људе створио с мамузама на ногама, а друге са седлима на леђима.

Активан борац у редовима напредних људи против тадашњег друштвеног и политичког система у Србији док је Марковић био жив, Глишић је то после његове смрти постепено престајао бити. Марковићеве социјалистичке идеје уопште споља нису у Србији онога времена још имале реалну основицу, у њој тада још нису постојале оне друштвене снаге које би те идеје прихватиле и носиле као своју идеологију. Србија тога доба није имала радништва, индустриски пролетаријат, и Светозар Марковић почео је у њој ширити социјалистичке идеје не само пре но што се у земљи почела развијати радничка класа, него и пре но што је у њој била довољно снажна и развијена и сама грађанска класа. Без ослонца у друштвеним снагама, у радничкој класи као једино могућем носиоцу револуционарно социјалистичких тежњи и идеја у друштву, првобитне присталице Светозара Марковића из редова интелектуалаца почеле су се после његове смрти брзо осипати и претварати у идеологе либералне буржоазије, идеологе оне класе пред којом се у земљи тек тада налазио период економског успона који, додуше, неће бити ни тако замашан ни толико трајан као у земљама старијег капитализма на западу, али успона класе која ће у Србији тек имати да ствара пролетаријат, чедо свога начина производње и односа у друштву. Отуда је и Милован Глишић, одвећ слабо изграђен у духу социјалистичких идеја, најпре оштар критичар бирократије која се богатила зеленашким средствима, доцније, поставши и сам члан бирократског кора, критиковао зеленаше не као носиоце система већ само као рђаве, несавесне, себичне и морално покварене појединце у друштву.

То постепено претварање Милована Глишића у књижевног идеолога либералне буржоазије онога доба, јасно се огледа и у његовим приповеткама о зеленашима. У онима из 1875 г. — »Злослутни број« и »Глава шећера« — рђаво пролазе не само трговци зеленаши него и адвокати и претставници власти, ћате и срески капетани. Штавише, ону своју иначе доста ретку особину књижевника — здрав и добар

хумор — Глишић је уздигао до фине иронније и сатире једино у »Глави шећера«, у којој је изобличавао баш претставника власти, среског капетана Максима Сармашевића. У доцнијим приповеткама, онима из 1879 — »Свирач« и »Шило за огњило« — и из 1885 — »Подвала« — он је адвокате и претставнике власти не само издвојио из редова зеленаша него их је учинио заштитницима преварених и опљачканих сељака. Сем у »Злослутном броју« и »Глави шећера«, где је кажњен само по један зеленаш, и то не од власти и не због зеленашења, у свима осталим делима писац је с очевидном жељом да »правда победи« пуштао да власт брани недужне сељаке и кажњава каишаре и зеленаше као што је то чинио у својим приповеткама и конзервативни Лаза Лазаревић.

Све то показује да Глишић, који се у светлим тренуцима знао уздићи до критичара нарочито упадљивих и дречећих зала свога друштва, није истовремено био и критичар самих његових основа, самог друштвеног система. Идеолошки ограничен, он није био у стању да продре у суштину тадашњих односа и схвати да ружне појаве које је он у животу српскога села јасно запажао и против којих се борио — зеленаштво, шпекулантство, богаћење на све могуће начине и прост лоповлук — нису резултат само личне воље појединаца већ да су саставни и нераздвојни део економско-социјалних односа, новог, капиталистичког система који је тада добивао своје прве темеље у његовој земљи. Отуда је у еволуцији својих схватања Глишић неминовно морао доћи дотле да се од оштрог критичара бирократије и полициске државе, као носилаца економског система, претвори у њихове заштитнике. Што значи да је оснивач наше сеоске приповетке у својој основи остао спутан грађанским начином мишљења као оно Лаокон змијама. И Миловану Глишићу је, као многим нашим данашњим књижевницима, недостајала и сметала у књижевном стварању недовољна идеолошка изграђеност. Глишић није био изграђени социјалиста ни Марковићева типа, чак ни онда када се у својим студентским годинама са младалачким одушевљењем и вером у социјализам активно борио за његово остварење и због тога једно време лежао у затвору. Доцније, као одликованом чиновнику ненародне државе под разним режимима монархије краља Милана, чувеног у земљи и иностранству са своје политичке самовоље и тираније и својих прљавих финансиских афера, са својих дворских скандала и коцкарских страсти, Глишићу је врло мало остало не само од социјализма него и од оног младалачког одушевљења за њ. Не, Глишић доиста пре није знао ни могао но што није смео бити и остати критичар друштвеног система и бирократске, полициске државе. Пре није умео ни могао, но што не би смео бити писац новог реализма који не би тежио да поправља непоправљиво у

друштву, на основама једног неправедног система, него који би у својим делима тражио измену читавог система и који би уметничким средствима показивао да се сва зла у буржоаском друштву могу уништити само променом тога друштва.

У животу се не дешава ретко да људи слаба духа и карактера, без чврстих убеђења и идеолошки неизграђени, па према томе и без компаса у друштвеном и политичком животу своје земље, бивају у својим младим годинама чак »случајни сапутници« и револуције, да би у свом доцнијем животу постајали реакционари. То се десило и са многим ученицима Светозара Марковића, од којих су неки доцније постали добре слуге полицискиx режима, банкари и министри краљевских влада, због чега су противници социјализма, реакционари свих врсти са Слободаном Јовановићем на челу, крајње неинтелигентно бацали кривицу не на саме те отпаднике већ на бившег учитеља! И Змај, далеко бољи и интелигентнији од њих, пропратио је ту појаву следећим стиховима:

Јест, Светозар Марковић је
Добро хтео;
Вишој мети он посвети
Живот цео.
...Његових је ђака била
Бројна руља,
Кад би уста о нашао би
Сад и хуља.

Глишић није постао реакционар, као Лаза Лазаревић ни хуља као други али је свакако престао бити револуционар типа Светозара Марковића. Већ и његове приповетке о зеленашима показују да је од револуционара из студентских дана он доцније постао један од оних мирних »поштених грађана«, добрих и савесних чиновника, и књижевних идеолога тада напредне либералне буржоазије српске. То, међутим, не значи да значај његове демократске борбе и вредност његовог књижевног дела, таквог какво је, ми оспоравамо данас нити да ћемо то чинити сутра. У развоју ослободилачке борбе српског народа и у развоју наше књижевности која у својим главним линијама носи стално напредни карактер, Миловану Глишићу припада лепо место које му нико не може оспорити, без обзира на оне покушаје чињене још за време његова живота.

Свима његовим приповеткама, па и онима о зеленашима, могу се ставити многе замерке и у вези с њиховом уметничком обрадом. Може се рећи да су голе као дрвеће у позну јесен, да он о својим личностима више приповеда но што их слика, приказује; може се, даље, казати да он нема велики избор тема, да се његова уметничка радозналост свела на

мали број мотива — на зеленаше и народно суjеверje, и jош штошта друго. Али, било је у нашој књижевности приповедача -- већих уметника, као што су Стеван Сремац и Лаза Лазаревић, чија дела, међутим, нису тако позитивно деловала на срца људи као што су то чиниле Глишићеве приповетке, у првом реду ове о зеленашима иако мање уметничке вредности. Једно ипак остаје неоспорно. Глишић је у својим критичким приповеткама на њему својствен начин нападао зеленаше, каишаре и шпекуланте од сваке руке, одражавао пропадање и патње, незадовољство и пасивну мржњу. Глишић је најзад не само творац реалистичке сеоске приповетке у српској књижевности, што већ само по себи није од малога значаја. Он је истовремено и творац борбене приповетке из које ће се, у измењеним друштвеним односима, развити и приповетка социјалистичког реализма нашега времена. Не мала заслуга за то припада и његовим приповеткама о зеленашима.

Живојин Бошков

Миливоје Николајевић, *Танасије Галић, задругар из Накова*

НОВИ ДАНИ

1

Јолан и Пал склопили су брак. Било је то 1913 године Јолан је била сељанчица из Каменданна, са Дунђерскове пустаре. Отац јој је био тамо свињар, мати надничарка, браћа и сестре и цео род њен био је бирош и слуга у Каменднну. Јолан је отишла да служи у Нови Сад. Из куће у кућу, мењајући туђ хлеб и постељу, живела је животом варошке служавке. На једном покладном весељу у бирцу »Код роткве« упознала се са активним наредником аустроугарске војске Палом. И одмах се удала за њега. Живот се промењио. Они су сад изнајмили заједничку собицу и Јолан није више спавала по кућама својих господара већ у својој постељи. На рад је ишла као и Пал, ујутру је рапила у зору, а враћала се по подне. Она је била сада »бединерка«, а не обична служавка. Пал је био — слуга у касарни.

Идуће године дошло је дете. Дали су му име Ференц. Цар и краљ се тако звао, и то име је тада било још увек у моди. Јолан и Пал волели су своје дете. Кад би недељом ишетали у парк, сели би на клупу и сањарили о његовој будућности. Мати је хтела да он постане доктор. Отац је желео да Ференц учи за адвоката. Нипошто нису хтели да им син буде оно што су они били. Судбина људи њихова сталежа била им је позната и горка.

Тада је дошао рат. Пал је одмах отишао на фронт. Јавио се Јолани два пута: једанпут из Кечкемета, други пут из Панчева. Никад више није добила од њега ни речи. Отишао је на српски фронт и погинуо у првим борбама. Од министарства »хонведа« добила је службени извештај да је »славно дао живот за отаџбину«. Послали су јој десет форинти које су се нашле у његовој лисници и плехану табакеру кроз коју је прошао куршум који га је убио.

Јолан је плакала, али Јолан није имала времена да плаче. Везала је чипку око главе и унтиркану кецељу и пошла да спрема туђе собе. Малог Ференца чувала је преко дана њена станодавка. Увече би Јолан стигла кући, наложила ватру да попреје јело за дете, а када би пришла детету, над њим би се исплакала. Ујутру је ишла на посао, и тако сваки дан, једно исто. И мисао о томе да више нема Пала, иако страшна и болна, постајала је свакодневно и подносила се. У собичку до ње-

ног, насели се резервни наредник Петер, иначе берберин из Ходмезевашархеља. Био је подофицир као и њен Пал, али је био старији човек. Тек је изишао из болнице због ране на нози. Привремено је служио у месној команди и чекао је, у ствари, резултат лекарског супер-прегледа па да буде отпуштен из војске као инвалид. Он је био момак, стари »бекрија«. Имао је своју фризерску радњу у Ходмезевашархељу. — Допала му се млада и здрава Јолан. Газдарица је проводацирала. Рекла је Јолани о чему се ради. Петер је поштен човек, мајстор. Иде кући и треба му домаћица, нарочито сада када је инвалид. Он ће њу пазити и њено дете волеће као своје. Он је старији човек, и ко зна да ли ће имати деце.

Међутим, Јолан је приметила да Петер не воли дете: Гледа га хладно и кад се оно успуза уз његове плаве наредничке чакшире, он га мрзовољно гура и распалио би га, можда. да му није стало до Јолан. Зато је Јолан отишла да пита матер за савет.

Њена мати пристала је да Ференц остане код ње, с тим да јој кћи шаље новаца за његово издржавање. Сад, кад јој се срећа насмешила, нека и бака види какву корист од тога нарочито кад она води бригу о детету. И бака је мислила да Ференца не треба носити у Ходмезевашархељ — зашто да буде камен смутње између Јолан и Петера. Петер је на то радо пристао.

Мали Ференц остао је у Каменданину, код деде свињара и бабе служавке. Мати је отишла са новим мужем у нову варош. У почетку је писала да је нашла што је очекивала; — срећу и благостање, и слала је новаца. Онда је престала да пише, већ је слала само новац. У почетку сваког месеца, а после нередовно и све мање. Њена мати Јулча-нени, једина се и посвала кћер.

Тада је дошла 1918 година и крај рата. Јолан је остала преко границе. Није било више везе међу њима. Јулча-нени се забринула за кћер. Мислила је на то да више неће бити помоћи за издржавање Ференца, али ју је болело мало и то што је изгубила кћер. Мали Ференц остао је на њеном куху и руху, на терету, крај њене невоље и беде. Дете је трпела. Није могла да га мази. Деда-Илеш је желео да се дете негује боље него остала деца на пустари, па чак и поред тога што кћи више не шаље новаца за њега. Јулча-нени је била разложнија. Ћерку је изгубила, а унук је остао. Нека живи како може — тако сви овде живе. Деда се љутио на бабу. Он сам бринуо се о њему више. Кад би дошао кући од крда, пажљиво би прао руке и топио би хлеб у воду да нахрани малог унука. Ноћу, док су пацови прескакали преко кревета и мирно се забављали на пустари, коју су одавно освојили, деда је седео крај унука са прутом у руци, бранећи га од пацова да му не одгризу уши или нос. Кад је дете одрасло, учило је уз деду како се чувају свиње. Деда му је направио кратак бич са др-

жаљидом и кожним чворовима, тако да је пуцао боље него дедов.

Кад је Ференц био осам година, деда га је послао у Стари Кер код ћерке Шаре. Шара је била удата за млинарског радника Габора. Нису имали деце па је Шара пригрлила Ференца и пристала да остане код њих док не сврши основну школу, како је деда желео.

— Гледај молим те — грдила је Јулча-нени — ваљда ће бити доктор, шта ли? Није му добро да буде пастир?

Али се деда изречио. Нека учи школу. Ко зна — можда ће дете имати бољу судбину. Кад је Ференц био у другом разреду, Шарин Габор почео је да пије. Сигурно му се ни раније није допадао туђи дечак. Сада је почео у пијанству да грди жену и дете, а после ју је и тукао. На крају — дохватио је и Ференца и почео га је грувати. Највећи део зараде Габор је трошио на пиће. Шара није могла да храни дете. Послала га је деди натраг на Камендин. А она је остала сама да чека судбину.

Деда се растужио: Значи — суђено је да Ференц буде свињар. Зар нема никаква друга излаза?

У томе се на имању отворила тркачка ергела. господар је силно заволео трке и зажелео и сам да се бави гајењем тркачких грла. Издвојили су најотреситије људе са имања да се запосле у ергели. Неколико дечака изабрали су да их обуче за џокеје. Међу дечацима био је и Ференц. Деда није тачно знао о чему се ради, али је видео да џокеј-тренер, који учи дечака, има чудновато одело, самоуверено држање, да се добро храни, да прима добру плату. Надао се — и Ференц ће једног дана бити срећан.

Ференц је био мален, слабуњав. Али за џокеја се то управо и тражило. Почела је свакодневна обука. Тренери су га гурали, бацали на коња, свлачили са седла, шибали коња, па и дете. Ференц је дивље вриштао на коњу који га је носио као стрела. Кад би коњ стигао на циљ у одређено време — џокеји су коња миловали и давали му шећера да једе са руке обучене у кончане беле рукавице. А Ференц би добио по коју ћушку. Тако су га привикавали на трке и на издржљивост. Ференц је стварно и постао оно што су желели. Био је међу најбољим џокејима и требало је да јаши Аиду на пролећним тркама у Београду. Међутим, догодила се несрећа. Коњ је изненада побеснео и тресну џокеја о дебело стабло једног дрвета. Ференц је разбио главу, ишчашио ногу и избио четири зуба. Аиду су умирили и стишали. Ференца су изгрдили и опгужили господару — једино је он морао »изнервирати« сироту Аиду. Потражили су хитно замену за Ференца. Нити је он могао даље јахати Аиду, нити би га пустили. Може се догодити да га она опет тресне о леђину. А господар је рекао да га онако изваљених устију неће слати у Београд. Да се тамо страши свет од њега кад отвори уста.

— Склоните га испред мене — рече господар ужасно огорчен на дечака — мало је фалило да ми упропасти кобилу. А што она кошта 150.000 динара! Марш одатле — викну он на дете и тресну ногом.

Џокејска каријера Ференцова била је завршена. Имао је четрнаест година. Деда је умро изненада — заболео га стомак на леђима код свиња, добио је грчеве, склонио се под дуд и ту издахнуо. Нашли су га мртвог. Није било више кога да се брине о Ференцу. Јулча-нени је размишљала: Шта — седи и забадава једе хлеб? Не, то не може тако да остане. И она сама неће овде остати: без мушке главе нема овде ником места. И она иде у Бајску — код сина, слуге. Тамо ће радити и зарадити толико да не буде сину на терету. А Ференц нека иде у варош: Тамо су фабрике — може и тако ћопљав дечак да заради колико му треба да остане жив. Колико деце са Камендина ради у вароши у фабрици. Неки су већ радници на машинама. Неки су се оженили вредним радницама и служавкама, па живе људи, боље него слушкиње по пустари.

— Сине, Ференц, ти немаш никог свог осим мене, а ја морам да те напустим. Не можемо се мазити: хватај пут, па у живот! Слушај што ти твоја бака каже: Ми смо сиротиња и слуге. Морамо да радимо за друге. И тебе не чека ништа боље. Прихвати се посла, засучи своје рукаве, па како ти бог да. У Новом Саду живи моја сестра, Агнеш-нени. Удовица је, издржава се од тога што издаје радницима собе и кува им кад треба. Платићеш јој поштено па ће и тебе пазити. Хајд, с богом, и не мисли рђаво о твојој баки. Није бака ништа крива!

Ференц се пригњубио уз баку и без речи грцао у њеном наручју. Она га је љубила у косу и плакала:

— Ej, боже — крвниче, је' л видиш како се свет пати!

Крупне њене старачке сузе крториле су се дечаку на главу. Морали су се растати. Ференц је остао сам и пошао је пешке у Нови Сад.

Агнеш-нени је личила на баку и није била рђава жена. Дочекала је Ференца лепо, али је вртела главом сумњајући: мали је он и слабачак, како ће моћи да зарађује. Међутим — он је ипак успео да нађе посла. Кад су га једном отерали испред врата фабричке канцеларије, он се обрео на другима. Долазио је по неколико пута. Кад је једној фабрици био потребан грејач у радионици завртња примили су првог који се нашао. Нико га није ни погледао је ли здрав и јак и може ли издржати. То се није никога тицало. Требало је радити. Требало је радника који ће радити добро и јевтино. Дечак је имао цео дан да ложи мале пећи у којима су се калиле челичне шипке. Пећи су пекле. Било је неиздржљиво. Топлота је гушила. Његово мало тело једва се одупирало Сви су радници живели и радили у тешким приликама, али је сваки бринуо своју бригу, сваки је гледао своју невољу. Шта се то тицало кога што мали Ференц пржи своју кожу и плућа на

талионичким пећима. Шипка има да се загреје на време. Пећ мора имати стално жеравице. Кад нешто није у реду, зна се — за ухом пуца шамар.

Угаљ догураш колицима са слагалишта у дворишту.. Пећи подлагати. На отворе шипке увлачити и грејати, обртати и приносити мајстору на машини. Ватру стално одржавати. Тако данас, тако сутра — тако бескрајно. Читавих годину дана, две, пет? Ференц је на том послу пробавио већ девет година. И све ту на истом месту, код пећи и угља, од детета је постао дечак, од дечака младић, а ни о чему се није имало мислити, ни о чему живот припитати: Зар увек тако и зар ничег лепшег нема? Већ угаљ—колица— пећи—жеравица—шипке, усијане шипке... и мале његове руке постале су велике, јаке. Мишићи његови слаби постали су жилавић, тврди. Његово мршаво тело стисло се, али је постало отпорно, издржљиво. Није умро од туберкулозе, није издахнуо под запаљењем плућа, иако би то било једноставно и разумљиво.

Девет година је стајао крај својих пећи очекујући: неће ли се шта, можда, десити, неће ли се, можда, живот променити. Он је желео да учи и зна више од овог посла. И да није хтео — морао би научити сваки од послова ових радника који раде на машинама у одељењу за пресе. Сваки дан, сваки час, годинама гледао је и научио њихове покрете које подешавају према покретима машине. Пресе су се склапале и расклапале. Ференц је знао сваку ручицу и сваки завртањ и њихову намену. Ложио је своје пећи и окретао усијане шипке. Мислио је: Зар се неће у његовом животу никад ништа променити.

Агнеш-нени му је говорила кад недељом седну пред кућу да се одморе и разговоре:

— Што се не жениш, синко? Већ си прешао двадесету. Колико, двадесет и три? Много је, брате? Имаш и уштеде мало, и треба живети. Не можеш целог живота тако. Имам ја за тебе лепу девојку, добру кућаницу — служи у доброј кући.

— Војску нисам отслужио. Агнеш-нени. Нису ме примили на првом прегледу, а сад ме сваке године прегледају. Једног дана доћи ће да служим војску. Пре тога се нико не жени. А ни новаца немам, као што мислите, Агнеш-нени. Та, знате каква је наша зарада. Док се вратим из војске.

Тада је отишао у војску. Служио је осамнаест месеци. Дуго време. Нарочито дуго у војсци. И одједном, тамо је сазнао да није добро што се родио као Мађар. Пре никад није мислио на то. Срби, Мађари, све једно: сви су били радници и живели су тешко. Мађар је био власник фабрике — али он није патио зато што је Мађар. Имао је фабрику и новаца, и све што су радили, Срби и Мађари радници — радили су за њега. А сад — кад о томе говори каплар или потпоручник у чети — они кажу да је срамота бити Мађар. И да треба бити покоран и послушан, јер си Мађар. То је овде била кривица.

Кад се вратио из војске, примили су га натраг у фабрику. Па да, девет година је радио тај посао — ред је да га прими — зна добро то да ради. Но, чуо је да треба стручан радник. Ференц се тада усудио да упита:

— Зар немате за мене какав тежи посао?

— Нема бољег посла од оног који човек зна. Какав тежи посао? Ти знаш да грејеш.

— Знам, али знам и друге послове. Знам да радим на преси. Оно што знају прегери — знам и ја.

Надзорник га је погледао двоумећи се:

— Не можеш ти то знати, ти ниси то никад радио.

— Од самог гледања човек би научио. А ја сам се трудио да научим. Па, кад није било никог у радионици, покушавао сам и сам да радим.

— Значи, трошио си струју и машине. Требало би те казнити за то. Но, хајд да ти то сад не одрачунавам: потребан ми је радник на преси за матице. Душановића је однео ђаво — помешао се са комунистима! Већ је у Митровици на робији. Као да је боље на робији него овде! Седај за машину, да видим шта знаш.

Ференцова бледо-жута кожа лица још више побледе од узбуђења. Седе за пресу. Руке су му подрхтавале од страха и радости. Бојао се да ли ће успети, а веровао је да он то зна и може. Није био осамнаест месеци у радионици! Није то шала, а сада треба показати тако да се живот промени и надница буде већа, да се може оженити и породицу основати. Сад — само ако успе! Он седе за пресу бојажљиво. Дохвати ручицу и притисну коленом калем. Слободну руку принесе електричном прекидачу и одмах зграби комад гвожђа који је излетео на додир струје. Није имао времена ни да помисли да ли је то добро урађено и неће ли сада одмах скрхати машину и цело постројење, кад у истом тренутку искочи испод руке други завршен завртањ. Машина је пиштала, тресла се, урлала. Љуљала се земља под њом. Његове руке држале су сада чврсто полуге и нога се равномерно кретала. Машина је послушно радила под његовом руком.

Надзорник му приђе и у галами машинерије подвикну му на ухо:

За пробу радићеш месец дана под старом платом. После ћемо видети.

Ференц махну главом да је разумео. Радио је одређено време на пробу. Тада су му дали повишицу и оставили на машини као полуквалификованог радника. Радио је у акорд — али није излазило много више од два и по динара на сат. После осам месеци преместили су га на велику пресу за завртње. Радио је добро, иако је плата била мала за такав посао. Али није хтео да се расправља. Хтео је да се жени. Било му је стало да што више заради, а преговори и расправљање о плати могли су му и наштетити. Напротив да сада изгуби такво ме-

сто! На новој машини могао је да заради и по три четири динара на сат.

Кад је видео да ће остати на томе послу, да га неће вратити његовим пећима, тада се оженио. Агнеш-нени га је одвела у сиротињску радничку кућу на крају Каменичке улице. Тамо се упознао и са девојком и са њеном браћом и матером. Девојка је служила у вароши. Сада би се удала за Ференца и служила би као »бединерка«. Одлазила би ујутру на посао, а враћала би се по подне. Ако се споразумеју — могли би савити своје гнездо. Роза је била млада, здрава. Имала је уско чело и широк пргаст нос, плаве меке очи. То вече отишли су на игранку »Код трубе«, а идуће недеље су се већ венчали. Роза је метнула мирту у косу, а он се очешљао и испеглао своје одело. У цркви на телепу попа их је завео у књигу и отпојао што је требало.

У малену собу у стану Агнеш-нени, у клет Ференцову, унела је још једна људска душа. Одатле је она свако јутро отпремала Ференца на посао. Дизала се пре звука фабричке сирене, спремала му кафу од »цигуре« и увијала у новине нешто за ручак. А тада је и она одлазила у свој »бединунг«. Нашли би се касно по подне поново. Он је долазио нешто раније од ње. Лежао је исцрпљен на поњави на кревету, и чекао Розу. Она би се одмах лаћала штедњака и журила се да погреје оно што је јуче у ноћ скувала данас за вечеру. И тако сваки дан. После године дана Роза је родила на истој постељи мртво мушкарче. Отац и мати и Агнеш-нени били су врло потресени тиме, али их је Агнеш-нени ипак тешила: млади су, има дана, родиће се још деце. Друго дете био је опет син. Заживео је и дали су му име по деди — Илеш. Ференц се с љубављу сећао деде из тешких дана детињства и хтео је да се син зове дединим именом.

Малог Илеша чували су и неговали, надали су се да ће живети иако је он био сићушан и слабачак. Роза је отказала »бединовање« да би била с дететом док оно не ојача. Тражила је место где би и дете могла доносити на рад, али га није могла наћи.

За то време Ференц је радио упорно, желећи да заради и оно што је жена губила. Међутим, тада су му у фабрици рекли да се акорд плаћа само до педесет процената. Преко тога му не могу дати ни динара више, ма колико прафова свршио дневно. Он је обично избацивао шест стотина комада. Када се почео трудити да постигне више новаца, дотерао је до седам стотина, а после и до осам. Међутим, кад је дознао да се остатак преко 50 процената акорда рачуна као и рад на сат, он се вратио на стару меру. Зашто би се трудио кад је свеједно?

— Зар тако то иде? Отуда њине зараде и богатство? Тако дакле? — Он је говорио пред друговима згранут. Они су га слушали: једни су му одобравали, други утишавали:

— Мани се ћорава посла. Чуће ко не треба! Рећи ће »Буни раднике«. Сачувај те, боже! Прогласиће те за комунисту и не гине ти затвор.

— Друже, рече му Јанко, друг са суседне пресе — слушај буди обазрив. Не треба тако говорити. Не користиш ни себи ни друговима.

Ференц је био збуњен. Зашто да је опасно говорити о томе да му се неправедно одређује зарада? Зашто се то назива бити комунистом! Значи ли то да се комунисти боре за радничку правду? Свакако, сад му је јасно, зато их и гоне и затварају.

Јанко му је објаснио како ствар стоји, шта су комунисти, шта они хоће и шта раде. Ференц није све разумео, али је знао отада, да комунисти нису непријатељи. Борио се у себи: како живети и радити да човек остане поштен човек и добар човек, и радник — да, радник!

Уто је насрнула 1941 година. Дошла је војска Хорти Миклоша, пријатеља Адолфа Хитлера. Повешали су по улицама и градовима и по селима кроз које су прошли људе, жене и децу, старце и немоћне. Стрељали су, палили, пљачкали и насртали. Зашто то они чине, Ференцу није било јасно. Вешати, убијати: у томе не може бити правде. Треба начинити тако да људи буду задовољни и сити.

Било је неколико радника који су, напити, закрвављених очију, натучене качкете, говорили да ће сада бити боље — дошли су Мађари на стару вечну мађарску земљу. Ако ће коме добро бити, биће сада Мађарима. Неће више бити српске чизме и господства. Сад је дошло време да Мађар живи као човек!

— Нека убијају Србе и Чивуте, нека их! Биће за Мађаре више посла и зараде — говорили су они.

Међутим није бивало боље. Посла је било много: Све су фабрике радиле за мађарску фашистичку и немачку војску. Новаца је било све више, али се живело све теже. Скупоћа је расла много брже него наднице. Радници — на посао! И имају да затворе губицу: ко се буни — зна се — летећи војни суд стално заседава, а комунисти су му најмилија храна.

Раднице, мађарски раднице, ти имаш сада да кукујеш и да радиш! За Мађарску Адолфа Хитлера! Против себе. Ференц је осећао како се стиди док крај њега расте гомила његових производа. Тим завртњима Немци склапају мостове у Русији, да би могли продрети што даље, да би могли што више побити и уништити.

— Пази, Ференц, сада је глава у торби. Тути — каже му и друг Јанко, — али додаје у поверењу: Не бој се, Русија је најмоћнија радничка држава на свету. Неће је уништити. Само, треба нешто и ми да помогнемо. Овако, помажемо само Немцима.

Ференц ради и ћути. Међутим, испод отвора његове машине ређају се његови производи, глатки, светли, правилни шрафови.

— Ко се усуди да смањи производњу, зна се шта га чека — смеје се надзорник — Њилаш, и кезн зубе на раднике. — За саботажу, зна се — и он уз смех показује на грло — конопац о врат!

Кад су извршили такозвану »рацију«, поубијали су много људи. Поновно се клало. Само, сада без мере, бесно, крвато. Ференц је седео са Розом и Агнеш-нени у собичку. Роза је јутрос пошла на посао и видела крај »бановине« лешеве. Војници кажу: »Господа официри нам вале да су то комунисти који су хтели да нас нападну ноћас« и ударају џокулом мртве главе. Вратили су је патраг: »Ти иди, снашо, кући. Не бој се ништа кад си Мађарица!«

Агнеш-нени се крсти и уздише:

— Нема правде, децо, на крви. Тога никад није било.

Њилаш — надзорник каже у фабрици по завршетку »рације«, крију̂ећи руке као да су му крваве:

— Неколико хиљада смо их побили. Сам комуниста, Србин и Чивутин. Сада ће бити посла само за наше људе. Чивелеси не треба да кваре наш мађарски ваздух.

Међутим, у »рацији« су убили Вондричека, ливца Мађара из исте фабрике и целу његову фамилију. Његов сусед, чиновник из магистрата, јавио је једној патроли да је Вондричек комуниста. Радници питају надзорника — Њилаша. А он каже, лако и сигурно, као да је заиста тако:

— То није ништа. Такав човек, комуниста, и није Мађар. Но, нека нико и не пита за њега, ако мало памети има у глави. Ко се брине за Вондричека, такав је као и он. Таквог је требало још јуче уцмекати. Али — нису потрошени сви меци! Гледај свој посао. Нашу фабрику чувају мађарска и немачка војска. На посао, момци!

Дакако, ово је сада војна фабрика и дисциплина је војна. Чим неко зуцне, дође луксузни ауто из »Кемелхарита« и човек заглави »Армију«. Око надзорника је грушица чанколиза који се умиљавају око њега и лижу речи које он проспина. На другој страни ћути остали радници. Немачки агенти и гестапо-официри се мувају по канцеларијама. Сировине стижу немачким војним камионима.

Једног дана одвели су мађарски агенти Јанка. Он је погледао Ференца и без речи обрисао руке о крпу натопљену бензином и пошао за њима. Ференц је зауставио машину и пратио очима друга.

— Шта је — дрекну надзорник. — желиш ли, можда, за њим? Изволи, молим те, ако ти се допада!

Ференц дохвати ручицу и стеже је. Зубима шкрипну — машина затутња и под се загресе!

Најзад, половином 1944 дошли су Немци, али су сада узбуђени, нестрпљиви. Не доносе сада нове сировине, већ купе остатке старог материјала. Заједно са колонама »Африкаиаца« који се »у реду« повлаче из Грчке, беже и камиони са производима и сировинама из фабрика.

Настала су савезничка бомбардовања. Фабрике су радиле, али мало. А није било дозвољено да зауставе посао. Морао се димити оџак. Њилаш-надзорник је беснео јурећи по фабрици:

— Изволите радити! Радити, радити, кад кажем, саботери комунистички!

— Нема сировина!

— Не тиче ме се. Крећи машине!

У фабрици су њилаш-надзорник и газда организовали ноћну службу дежурства. Све по два радника на одељење: такав је пропис заштите из ваздуха. Треба чувати што се може сачувати.

— Слушај, рече Ференцу на ухо једног дана Имре, радник са суседне машине, човек који је био најбољи Јанков друг и који ни речи није проговорио са Ференцом откад су Јанка одвели.

— Слушај — каже он. — Немачка пропада и са њом срља у понор и Мађарска. Пропада мађарски народ. Сви заједно треба да урадимо нешто!

Ференц се није помакао са места нити окренуо, али је потврдио главом.

— Сутра смо ја и ти заједно дежурни у нашем одељењу. Ја сам тако удесио са чиновником. Он је наш друг. Дежураћемо заједно. Морамо склонити од Шваба што-шта, да не по ждеру све.

Док је Ференц чувао стражу и мотрио, Имре је закопавао драгоцене алате и сировине. Кад би се он уморио, прихватао би Ференц а Имре је дежурао. Скланање се није примећивало. Нико није могао знати да Немци нису и то однели једним камионом. Они су склонили мало, али учинили су што су могли. Немци су се журили. Нису тражили реверсе или списокове, већ су носили што би дохватили.

Надзорник-њилаш није више њушкао. Бежао је кући чим падне сумрак. Ноћу се уопште није појављивао. Било му је тесно. Долазило је за њега нешто страшно. А једног дана га уопште није било више у фабрици ни у граду. Њилаши су свукли своју зелену униформу у којој су се шепурили. Нестало их је. Побегли су пре жандармерије и полиције.

Оде мост у ваздух — и гле, најједном, док длан о длан, учини ти се да се све тако брзо и лепо свршило. Моста није више било — нема више ни фашиста! Они су мост бацили за собом, бежећи главом без обзира. Одоше све Швабе, све Хортијеве петловске перјанице и зелени њилаши. Чисти се, про-

чишћава живот. Ваздух дрхти од потреса: Црвена армија и Народно-ослободилачка војска најављују да су ту, близу.

Ференц замишљен седи на једној гомили угља. Затурио је главу међу руке и премишља. На другој гомили седи Имре. Пуши слатко цигарету и каже весело:

— Чујеш, чујеш како певају »кањуше«. Ференц, не бој се, човече. То је наша слобода. Не иду то људождери, као што су њилашњи-фашисти људождери лајали. То иду људи да ослободе људе. Та, радуј се, Ференц, зар не чујеш: већ су ту!

Ференц је провео ноћ немирно. Знао је шта су урадили мађарски фашисти овом народу. Једног дана може неко запитати: Шта сте учинили да спречите то? А шта ће онда човек да одговори?

Ујутро је залупао на прозор Имре:

— Хеј, бог те видео са човеком! Шта си се завукао ту као кртица! Та напољу се свет грли и љуби! Зар не знаш да је слобода?

Напољу су се певале песме и играла кола. Радничко насеље славило је ослобођење. Ференц је извео Розу и Илеша и поздравио се са Имром. Агнеш-нени брише очи и каже:

— Боже! Какви су то људи. Уместо да убијају — и да се свете, они играју.

2

Првих дана ослобођења радници стоје у фабрици око машина и разговарају.

— Шта да радимо? — питао се Ференц. — Није то шала! Добили смо слободу и живот! Најбоље би било кад би почели одмах да радимо. Али како да почнемо? Електрике нема.

- Почећемо, па како било. Морамо одмах на посао. Инжењери кажу да за електричну централу треба завртњева. Значи, треба прво ми да радимо, па тек онда ће почети централа. Ми имамо мали резервни мотор. Ставити га одмах у погон! Седимо и радимо! Кад ми будемо готови, ускоро ће бити оспособљена и централа. А кад централа ради, онда све фабрике могу да отпочну.

— На посао!

Неколико дана су поправљали мотор. За то време скупљали су се стари радници и гледали шта би могли помоћи. Кад је мотор био исправан, било их је у фабрици шеснаесторо. Није било ни могуће да их више почне да ради на машинама са толико мало електричне енергије. Мотор је био способан да покрене само три машине из њиховог одељења. Радили су на смену. Завртњеви за електричну централу, то је сад најважнија ствар на свету.

Ференц је седео за својом пресом. Узбуђење је било сада веће од оног кад је сео први пут за машину да покаже да је способан да управља њоме. Много веће је било ово: нови за-

вртњи за електричну централу. Нема ничег лепшег на свету од радости коју он осећа: Његовим радом омогућиће рад других радника. Завртњи ће бити начињени од сировина које су радници закопали и отели од Немаца.

Дрхтале су од среће Ференцове руке на рукуницама машине. Кад је машина почела да сопће и равномерно обавља свој посао, Ференц је довикнуо Имру кроз ломљаву и тутњаву пресе:

— Хеј, чујеш како тутњи! Тутњи... као »кањуша«.

У пролеће 1945 године све је буктало од радости. Капије новог живота отварале су се широм. Ференцу се његова машина чинила нова, непозната. Сваки дан би проналазио на њој нешто боље и корисније него пре. Сваки час му се чинило да се тај посао може обавити и друкчије, боље и спретније; само још мало — да пронађ направи окрет руку или направи притисак ноге на аутоматску чапучу. Често би се љутио: Чинило му се да његова машина не ради како треба. После завршетка рада, срачунавајући обављени посао, Ференц је прегледао и машину. Пипао је руком сваки делић. Она није савршена. Кад би се отањио овај шраф или повукла више она жица, или затегнула цевчица за процуст, не би ли, можда, машина радила тачније, брже и снажније? Не би ли производила више? Ех, кад би она хтела да се управља по његовој вољи, према његовим способностима! Јасно му је да његова машина може да да и више.

Једног дана рекли су му да пође са Имром у Месно синдикално веће. Тамо је већ био инжењер погона и управник предузећа.

Ференц је био први пут лице у лице на договору са инжењерима и стручњацима. Разумео је зашто су га звали. Секретар каже:

— Управа предузећа сматра да се такмичење не може обављати у вашем предузећу. Нема сировина, нема машина, уколико и има, слабе су и изанђале за време окупације. Радници су неуки и неквалификовани. И радници и машине ће се исцрпсти. То смо чули и, ево, стручњаци то и потврђују. Али, шта кажу на то радници? Друже Михаљ, друже Ференц, ви познајете машине добро, и људе, и фабрику.

Ференц се снебива:

— Ја мислим да треба да се такмичимо. Ако ми треба да произведемо више да би народ живео боље, ја мислим да, онда, морамо да се такмичимо. Ја познајем своју машину. И Имре познаје своју, ваљда још боље. И сваки радник свој посао и своју дужност. Неће машине пропасти. Пазићемо их и чувати. И биће још боље него пре и за време рата. Издржаћемо: зашто не бисмо издржали сада, када је било времена када је и теже било издржати. Та, у слободи и птици је лако живети!

Ференц је рекао то тако убедљиво, да стручњаци нису имали шта да кажу. И њихова фабрика је отпочела да се такмичи.

Хитно је требало подићи мостове у Земуну и Новом Саду. И Ференц је знао да је то важно. Радио је двоструко. Резултат се показивао. Дневна производња се повећала.

Велики завртњи за мостове тражили су добре раднике, одличне стручњаке. Са првим транспортом готових завртњева отишао је и Ференц на мостоградњу. Гледао је на коме ће месту употребити његове шрафове, какви су поправци потребни, у чему им је рђава страна. Тада се враћао у радионицу. Прегледао машину. Изучавао је начин производње.

Производња завртњева се повећала. То је много у продукцији, много је и у заради. Сада није као некада, да се од акорда закида. Не, коликогод произведеш, толико се и награђујеш. Ференцова Роза је поносна. Мали Илеш може добро да се храни. Промениши су стан. Повели су собом и Агнеш-нени. Нека и она не седи више у ћумезу. Ференц је био поносан кад је суботом доносио кући зараду.

Међутим, Ференц се није борио само за зараду. Он је дао реч да ће се у његовом предузећу моћи развити такмичење И да се машинама неће десити ништа. Он ће остати здрав, а и другови. И производи ће бити добри. Мостови које држе њихови завртњеви стојаће чврсто и поносито на стубовима, скопчани и загрљени чврстим рукама њихових челичних шипова и прстима Ференцових каљених завртњева.

После свога рада отишао би на мостоградњу. Узимао је у руке и сам тешке челичне бургије и клеште. Показивао је градитељима на коме месту су завртњи најјачи, на коме месту их треба зарубљивати и на коме лемити и заваривати. Дувала је ледена јануарска košава преко његове радничке плаве блузе и гривла уши и очи. Мрзли су се прсти на врућим смрзнутим челичним полугама и гулила се кожа и смрзавале руке. Али, мост је био готов пре рока.

— Тај мост, видиш, тај мост, Роза, но, шта да ти кажем, ту сам и ја радио. Скоро сваки завртањ је прошао кроз моје руке.

Они су стајали један крај другог у великој групи радника-градилаца моста и гледали профил маршала Тита и профил Титовог моста, док је Маршал говорио на свечаности пуштања моста у саобраћај.

— Чујеш, чујеш — говорио је Ференц ганут — Он се захваљује. Он — погледај га, Роза, погледај. Он који живи за радничку класу и народ, као и ми, он се захваљује нама, и мени... ето, и мени! Тито говори и захваљује Мађари Ференцу.

Кад је маршал Тито прелазио мост, Ференц је осећао како његови челични шипови чврсто држе ову моћну грађевину. И чинило му се да се и крила моста еластично меко и непримегно гибају над сигурним кораком Титовим. То су и његови

завртњи са великим, облим, светлим челичним главама стискали своје металне прсте у песницу и подметали рамена под гвоздену конструкцију колоса, поносећи се заједно са Ференцом и са оним хиљадама радника који с обале на обалу мењују с усхићењем Титово име.

Хеј, ала је то био радостан дан! А дошли су и други.

— Вичe Имре на ухо Ференцу за машином: Конференција! Треба да се прогласе ударници, а ти се забио па радиш. Ђутиће се другови на тебе.

Кад је ушао у велику радионицу у којој се одржавала конференција, он није могао да схвати одмах зашто су се сви њему окренули и сви пљескају одушевљено и вичу:

— Живео Макаји Ференц, живео први ударник!

И претседник конференције, најстарији радник, Михальчи, сишао је са платформе најпространије машине, на којој је претседавао, и понудио је место Ференцу. Ференц се није могао снаћи. Са свих страна пружале су се руке према њему, а све очи су гледале светло и поносито у њега.

— Пењи се, попни се, подигните га.

Он није могао схватити зашто би се он попео, сада када се стиди тога и кад би му било незгодно да се показује радницима.

Али га дохватише неколико снажних руку и поставише га на платформу машине.

— Живео, живео... орило се са свих страна.

Ференцу су заблистале сузе у очима.

— Другови, — каже он муцајући — Другови... ја... сто... не знам, али... можда ћете ме разумети... ја сам поносан... хвала вам... али то је све направљено заједно... сви смо ми...

— Ти си сад ударник, благо мени — дочекала га је код куће Роза. Како се поносим тобом.

— Имаћеш сада ударничке карте и први ћеш бити свугде. За Илеша ће бити више млека. Ти ћеш, Роза, купити ципеле и чарапе. Ни Ференц, као ударник, не сме ићи недељом у старим чакширама. Купићемо штоф, Ференцу сада и то припада — распоређује важно Агнеш-нени. За све то треба новаца, али Ференц доста зарађује. Ударници су сада свуда први.

— Ево, и награду су ми дали — рече и стидећи се помало и поносећи се Ференц, и пружи коверт са новцем.

У даљим такмичењима, Ференц није прекидао такмичење. Прво такмичење је ушло у друго, друго се надовезало на треће и тако редом. А да буде ударник на крају сваког такмичења, за Ференца је то природно. Радити све боље — зар може бити што лепше на свету! Радити за раднике, за народ, за своју државу, за себе! Једно из другог произлази — то је све.

Сада се тако живи и нема другог живота. Као што се некад живело у беди и незнању, у неправди и сиромаштву, а за

машином човеку лутале мисли и тражиле правду и одмазду, тако је данас тај живот у томе: радити све боље, живети све боље.

Проценат који је он постигао у предизборном такмичењу послужио је да се успоставе норме. Предузеће ради у тупом опсегу. Свако зна шта и колико треба да произведе добар радник. Његово одељење подешава рад према њему. Од 25 процената у предизборном такмичењу 1945 године, он је премашио норму са 44 процената у првомајском такмичењу 1947. Тако је стално остао на првом месту. И сваки пут кад је предузеће проглашавало ударнике, он је први.

Његова је преса још увек бржа него остале. Но, он своја искуства не чува за себе. Окупи другове око своје пресе и разговара:

— Нема ли грешака? Најгоре би било кад би радили лоше. Ти, Торма, не дајеш онолико колико би машина могла дати. Прво, мораш да савладаш машину, па је после подешавај према себи. Колено истураш привликом сваког притиска. А видиш — то се може и овако. Колено држи доњу ручицу чвршће, и она боље ради ако се колено не истури. Ево, погледај, ја ћу сести за твоју машину.

Торма се мрштн, али — добар стручњак је и он. Ференц има право. Има ли шта боље него да усвоји његов савет? И Торма је једном проглашен за ударника. Зашто се не би послужио Ференцовим саветом, па да постане ударник још једном?

Ференц, тај човек црних очију и танких обрва које подсећају на његову мајку Јолан, и малог стаса, који је наследио од оца Пала, тај човек је неуморан. Свршио је само два разреда основне школе, зна само да чита, а као стручњак проучава своју машину. Стално му се чини да јој само још нешто недостаје па да његова машина одговори оној окретности коју он лично може да да. Машина би, међутим, могла да буде бржа од човека. И спретнија? Долазио је раније и одлазио касније са посла, само да би могао без сметње да је расклапа, изучава и прегледа.

Три месеца је он стално изучавао рад машине, док није спазио нешто значајно. Кад би се у лежиште где се постављају шипке, од које се исецају у преси завртњи, додала нека цев или слично што би помогло да се тежина главе пресе приликом притиска сигурно одупре а да не захвати велик простор, опсег завртња би био много дебљи.

Ференц отрча у монтерску радионицу и скиде прву цевчицу на коју је наишао. Неколико удараца чекићем, пресек маказама за метална сечења, лампа за заваривање гори у његовим рукама. Можда ће сад бити све одједном готово. Ако ово успе, машина ће производити можда не брже, али ће градити завртње различите величине, од најмањих до највећих. Треба само обезбедити отслојање ослонца пресе.

Цевчица је била залемљена. Сео је опет за пресу. Ручицу је притиснуо и машина је кренула. Полуга је пришла полако цевчици иза које је била ужарена шипка. Али ватра са ужарене шипке је истопила цев за трен ока. Требало је пронаћи цев много отпорнију при топљењу. Тражио је такав материјал. Такве цеви није било. Он је седео пола два сата у ливници и на малој ватри лио цев. У зору, он је успео да начини неколико завртњева различитих величина. Били су грбави и неуглађени, али су били начињени! Тресле су му се руке као у грозници. Ej, шта то значи: Машина је сада усавршена. Више није она стара, неспретна.

Ујутро је позвао инжењера погона. Инжењер није волео новости и занимљивости. Техника је лепа ствар, али озбиљна. Шта се ту имају правити опити. И то без инжењера. Знаш како шта треба радити и — готово! Незадовољно је вртео главом:

— Испрљао си машину и оштетио ивице зубаца, а нисн ништа урадио. Ниси се ни испавао. Боље се засучи па очисти машину од тих дрангулија.

— Друже инжењеру, — ја бих молио да погледате. Ево, отвор, завртња може да се повећа по потреби. Пречник се може мењати.

Ференц седе за машину и пусти је у погон. Инжењер је гледао у завртње, а затим у машину.

— Хм, хм... мумлао је стари стручњак — Добро, а ко ће, врага, то регулисати? Видиш да регулатора нема. Не можеш стално подметати ваљда, руку да одмерии пречник. Нема смисла дирати у оно што је утврђено и сигурно.

Инжењер оде, али Ференц не попусти. Вртео је главом и љутио се: како инжењер може просто да одбије тако важну ствар. Па лако је начинити регулатор. Он ће га сам направити. Кад је знао да изли је тако фини делић у машини, зашто не би сад могао сам да причврсти рукуницу са зупчаником, која ће моћи да одређује однос према пречнику.

Нове ноћни неспавања и мукотрпног рада. Морао је да изради нацрте како би му у ливници другови излили полугу. Он их је радио уз помоћ другог цртача из инжењерског одељења. Најзад је полуга са зупцима била готова. Причврстио ју је на својој машини.

Тада је поново позвао инжењера.

— Опет си измислио ваљда какву цев? Боље измисли лулу без дувана. Ха, — шалио се инжењер.

Међутим, кад виде како на један додир полуге машина мења величину завртња, стари инжењер се загледа у Ференца, онда у његову полугу. Искоачивши очи он брзо приђе Ференцу и стаде викати:

— Промер шеснаест!

Ференц стаде избацивати завртње промера шеснаест.

— Промер деватнаест! — викао је даље инжењер, гледајући као опчињен у машину, превртући длетом усијани завртањ.

Машина опет не слага, већ учини по жељи инжењера.

— Но, но... па ти си Ференц... Ја сам тебе раније рђаво разумео. Заустави, заустави ту проклету машину да се разговарамо!

Ференц заустави и искочи са свога седишта. Очи су му сијале од радости. Биле су влажне од суза које су се купиле на ивицама капака.

— Па, како, како то? — питао је инжењер узбуђен. — Како си то успео да начиниш?

Ференц стаде ватрено објашњавати. Инжењер је одобравао и вртео главом.

— Хоће ли вредети нешто? — упита тихо Ференц. — Мислим, хоће ли се побољшати што? Хоће ли се моћи применити на све машине ?

— Та, слушај, човече, ја ћу одмах јавити у Београд Министарству индустрије и нашем синдикалном већу. То је, но, то је... Шта да ти кажем! А ја нисам схватио тако важну ствар.

Сутра дође Ференцу управник предузећа са два млада човека. Један је имао на раменима кожни капи фотографског апарата.

— Ференц — рече управник — дошли су другови да ти честитају. Ти си први петоструки ударник у Србији. Разговарај са новинарима. Они ће кроз новине објавити свима радницима твој успех.

Управник му први приђе и честита му. Тада приђоше новинари и инжењер. Инжењер рече новинарима:

— Добро сте дошли. Ференц је начинио нешто што ће се морати забележити. Ето, нека вам он сам покаже и објасни.

Ференц је био узбуђен и радостан. Али, толико је то сада једноставно и лепо, просто, бити ударник, и тако је то природно, да се он не изненади. Прими честитке мислећи на то да је, ето, већ пети пут доживео тај лепи час кад му се признају напори. Али, он ни у овом тренутку не могаде да заборави машину.

Ватрено стаде објашњавати новинарима преиначку на својој машини. Превуче руком машину по глаткој челичној ивици, као да је омилова, и рече јој у шали:

— Но, стара, сад ћеш се и ти подмладити. Дошло је време.

Репортер га замоли да га сними са инжењером, но инжењер не хтеде да пристане:

— Маните, рече нерасположено. — Умало га нисам спречио да начини ово лепо дело. Но, срећом, наши радници се не збуњују. Они имају снаге да спроведу оно што науме и одлуче.

— Сликајте се само, друже инжењеру, са мном — рече Ференц. Успех је то свих нас који радимо.

Сутрадан су Агнеш-нени и Рози узели у руке новине. Мали Илеш је ослоњен на очево крило сричао чланак у коме је била очева слика.

— »у-зо-ран-син-рад-нич-ке-кла-се . . .«

— Чекај, ништа не разумем — рече тетка Агнеш незадовољна. — Видим, ти још ниси постао ударник у читању. Ej, Илеш, Илеш. Сад се мораш надметати са татом, нема шта. Тако сричати не сме син једног ударника. Дај овамо те новине.

Агнеш-нени узе наочари, поправи их на носу и мало извуче новине да боље види.

— Слушај, Роза, шта вреди твој Ференц!— И она прочита разговетно, отегнуто, старачки: »*Узоран син радничке класе. Макаји Ференц, новатор, први петоструки ударник у Народној Републици Србији*«.

Роза погледа у новинама мужеву слику и строго рече Ференцу:

— Што си се сликао у кошуљи? Требало је да обучеш капут — и да се умијеш.

Богдан Чиплић

ИНТЕРНАТ

6 септембар

Данас је недеља, па имам мало више времена за писање. Имам толико много да кажем. Страшно сам усамљен. Да нема тебе, верни друже мој, био бих право правцато сироче. Тешко ми је у овој гужини. Никог, ама баш никог не познајем. Сви они који ме воле врло су далеко. Жалим за кућном. Шта ради сада мама, тата, Бата? Шта Дада? Шта Сеша? Свима њима је сигурно боље.

Не могу никако да се навикнем на овај начин живота. Ја још досад нисам осетио праву школску стегу. Увек сам био слободан. Увек радио шта сам хтео. Већи део године био сам ђак-путник, а тек месец-два, за време велике зиме, становао у граду. И после свега онога, сад ова робија. Устајеш на звоно, једеш на звоно, и спаваш на звоно. Све по команди. Чуј само шта се десило првог дана, управо првог јутра. Устајање је у шест часова. Тада почиње бесомучно да звони интернатско звоно. На тај знак треба одмах устати, нема лешкарења. Неки су се и дигли, а неки, на своју бруку, нису. Мислили су још минут-два. Али, хоћеш! Тек што се утишало звоно, упаде у нашу спаваћу собу управник интерната са великим бокалом воде у руци. За њим је ушао послужитељ носећи још два ведра свеже воде. Већ знаш шта је било. Крштење, него шта! Сви који су још лешкарили добили су по један бокал хладне воде. Јој, што су врискали! Крштено их је пет-шест. Ја сам био само »полукрштен«. Наиме, за мене управник није био сигуран да ли сам устао или нисам. Зато сам добио само пола бокала. Но и то је доста!

Иначе, сваки разред има своју собу за учење и собу за спавање. Умиваоница и трпезарија су заједничке. У соби за учење сваки има своје место и своју фијоку. Сваки разред има своју собу и свуда је по један четвртошколац надзиратељ или цензор. Он ти је бог и батина! Он све може, па и да бије. А шта ћеш више?

Наш је цензор неки Жарко. Зову га Жарко из Избишта. Обрадовао сам се што је и он Банаћанин. На први утисак изгледа да је добар. Има јако питоме и миле очи. Увек је насмејан Благ је. Не виче. Све хоће лепо. Видећемо какав

ће даље бити. Не смем да га још сад хвалим, да га не урекнем.

Интернат је на главној улици, али су све наше просторије из дворишта, које је доста велико, али врло немило. Са улице имају стан управник и васпитач.

Навикавам се полако на интернатски ред. Устајање је, као што сам већ рекао, у шест сати. До шест и по морамо се умити и наместити кревет. Сваки свој. После редари почисте спаваћу собу. Од шест и по до седам и по час учења, онда доручак (»туберкулозни чај«) и одлазак у школу. Школа је врло близу. На првом углу. У школи смо до дванаест. У дванаест и по ручак. Онда до три имамо вољно: сваки ради шта хоће. Може бити и у дворишту и у учионици. Од три до шест опет учење. Онда до шест и по одмор. Затим вечера. И најзад од осам до девет опет заједничко учење. И тако, замисли, сваки дан. Је ли да је »весело«!?

7 септембар

Данас сам намеравао да пишем о школи и о друговима. Али пре тога ево шта се јуче догодило. Јуче је била недеља. Прва недеља у »ропству«. Дакле, све је било лепо. Пре подне смо били у цркви, прво на »каталогу« (прозивка свих ученика пре поласка на црквену службу; затим нам катихета »објашњава« јеванђеље, или тако нешто; а тако ће отсад увек бити уочи сваке недеље и празника, само још што ћемо ићи и на вечерње. Наздравље!) После смо ручали (по ручку се баш није познавало да је недеља. Но управник каже да не треба да је бољи, јер смо сви сити од куће, а и пуни су нам кофери. Неки шаљив човек!) Око три сата звоно. Шта је то, кад смо чули да недељом по подне нема учења. Рекоше нам цензори да је то за шетњу. Ми смо мислили да ће свако сад моћи мало да шврља по вароши, да потроши који динар. Али хоћеш! Морамо, кажу, стати у ред, па тако, као робијаши, да шетамо по граду. Е, нећеш мајци! Радије ћемо остати у интернату! Као да нас је неко подговорио. Цео први разред, нас двадесеторица, ни за живу главу нећемо у ред. То не шетају сви разреди, већ само I и II. Остали могу слободно да се крећу. Кад су видели другошколци шта ми радимо, прво су се забезекнули, а после су и они прилазили нама. Права револуција! Није помогла ни вика, ни дрека. Нисмо ишли у шетњу.

Овако нешто није никад доживео наш интернат. Знали смо шта нас чека, али се нисмо уплашили. За казну су нас сабили у учионицу. Рекли су нам да нећемо добити вечеру и да ћемо сви заради ти и казну. Кад смо се мало охладили, видели смо да смо мало забраздили, али шта је ту је!

Бојали смо се нашег цензора. Шта ће он рећи? Зачудо, није био љут. Пре би се рекло да је весео. Прво нас је све одмерио.

— Требало би да се љутим на вас, али не могу. Истина је да сте се огрешили о интернатске прописе, зато ћете бити и кажњени. Али ви сте учинили и једно јуначко дело! А сад, на посао!

Тога дана више није ништа проговорио.

Не могу више да пишем. Наставићу довече. Биће времена, јер не идемо на вечеру.

7 септембар увече

Морам признати да смо били врло наивни кад смо веровали да ћемо уместо интернатске мршаве вечере моћи да се нахранимо из својих пакета. Хоћеш! И ту нас је управник Ненадовић предухитрио: закључао је собу где су нам били од куће донети пакети. И тако смо у потпуности искусили први део своје казне. У школи нас је чекала друга казна.

У самој школи и на предавањима ништа ново, ништа занимљиво. Изненадио сам се што овде професори мало предају, тумаче и објашњавају. У гимназији било је другчије. Тамо, ако си пазио, за време часа могао си доста научити. А овде се скоро сви држе оног Сотировог (то је једини наш професор који се издвајао од осталих): одавде-довде. Код њега је била скупа свака реч. Скупа и прескупа. Уместо тумачења, он само промрмља кроз зубе: »Читај!« То је значило да прочитамо гласно лекцију из књиге-уџбеника. Једном, кад је био добре воље и орнији за разговор (што је било два-три пута годишње), рекао нам је искрено: »Што да вам ја ту вазда причам и тумачим. Читај оно из уџбеника јер је тај писац паметнији од мене. Да није паметнији, не би писао књиге!«

Ја сам, не знам зашто, очекивао да овде неће бити ни једног Сотира, кад оно скоро све сам Сотир! Највише сам се зачудио часовима српског језика. Не толико што нам је тај предмет предавао калуђер (кажу неки да је архимандрит, може бити), него што по цео час радимо само граматику. Читанке немамо, нити ћемо имати. А како чујем, нећемо имати ни часове лектире. На здравље!

Да није црквеног појања готово не би било никаквих брига. Све смо те предмете и скоро исто градиво већ учили. С те стране нема тешкоћа. Само да није појања! Кажу да Ненадовић жестоко гони за пјеније. А ја нити га знам, а што је главно, ни слуха немам богзна колико. Биће повуци-потегни!

Нас првошколаца има тридесет (баш равно толико) и ја ни једнога израније нисам познавао. Има нас из разних крајева. Поред Банаћана и Бачвана, којих има најмање, има доста Црногораца, Србијанаца, Сремаца, Личана и Далматинаца. Све је њих привукло државно »благодејање« (стипендија). Прво сам се упознао са Банаћанима, и то са Арачанима; била су четворица. Нису ми се много допали, нешто су жгољави. Нит смрде, нит миришу! Изгледа да ће ми најбољи другови бити Сремци. То су весељаци.

Упознавање и зближавање иде доста споро. Много смо стидљиви. Један међу нама нарочито отскаче: њега су сви одмах упознали. Сви су знали све о њему. То је право спадало. Бачванин је Прозвали смо га Старац. Имао је језик као чегртаљку. Стално је говорио и причао толико смешних ствари, да смо се све ваљали од смеха! Али није му због тога било лоше! Он је лабрцнуо из сваког пакета! Но има још нешто чиме нас је све на јуриш освојио. Имао је скоро пун сандук књига, и то каквих књига! Сви смо нагрнули да их разграбимо. »Старац« нас је умирио. Биће, каже, за сваког. Само прво да се, каже, споразумемо. А знате у чему је био тај споразум? Да му сваки за прочитану књигу дâ динар. Ево одмах. То и нису биле књиге, него свеске, све по избор детективски романи. Било је ту и Шерлок Холмса, Нат Пинкертона, Арсена Лупена, Џека Трбосека. За тили час све је то плануло. Још нас је Старац упутио како убудуће да радимо. Ви можете, вели он, ове свеске између себе мењати, али не смете нову свеску читати док не уплатите нови динар. Ол рајт!

Времена има доста, што ће да се чита!

10 септембар

Што смо се код разредног старешине провели, то боље и не питај. Јој, што је било грмљавине! Мислили смо: сад има — да нас нема! Што се разгоропадио Николић, наш разредни. Цео час нас је грдио. Како нас све није називао: те бунтовници, те револуционари, те неваспитанци, и шта ти ја све знам! »Старац« је неколико пута покушавао да устане и да објасни овај случај, али љутити Николић није му допустио. Ми смо мислили да ћемо заradити неку замашну казну, и није нам било баш свеједно. Сад нас није више занимала сва та вика и грдња. Нас је све занимало који степен казне смо добили. Тек на крају часа, кад је већ и звонило, смиловао нам се разредни и свечано изјавио да нас је све казнио својим укором, али ако се... Више га нико није ни слушао. Тресла се гора...

Тек за време часа учења дознао сам од нашег цензора Жарка зашто смо тако јевтино прошли.

— Но Шврћо (тако ме је звао), јевтино си прошао! Али то захвали *племенитом* Ненадовићу. Он вас је све спасао. А знаш ли зашто? Наравно да не знаш. Е, онда отвори уши: због вас неколико који плаћате. Бојао се да не изгуби муштерије. Да су били у питању само »благодејанци«, нико их живи не би спасао! Ти би летели и без крила. Шта буљиш? Можда не схваташ?

Ја сам само разрогачено гледао у њега дуго, дуго, а он се тако слатко смејао.

13 септембар

Ево опет недеље. Испрва ме је мало плашило што је данас баш тринаести. Баксузан број. Нисам ни сањао да ће баш овај баксузни дан бити за мене тако срећан. Данас је за мене Ускрс! Откуд Ускрс у јесен? Лепо, и то бква! Видим, драги мој дневниче, да си већ нестрпљив! Ти си, канда, већ заборавио на чика-Стеву. Е, ако си ти њега заборавио, није он мене. Већ око девет часова пре подне дошао је он лично по мене. Чим ме је видео, рекао је: »Хајде са мном. Бићеш данас наш гост цео дан. Добио сам дозволу за твој излазак«.

Тек сам сад буљио! Да сам старији, сигурно би ме ударила капља! Но боље што нисам! Одмах смо кренули. Јој, да си видео како су опустили носеве моји другари! Било ми их је жао, али им нисам могао помоћи. Рекао сам им само: »Здраво« и »До виђења!«

Кад смо били већ на улици, чика-Стева ме је некако чудно погледао. Обешењаче један мали! Значи, све је дознао, али се није љутио. А то је главно. О томе више нисмо говорили.

Идући његовој кући, могао сам тек да боље видим Равангрид. Сам град није богзна шта. Нешто као Кикинда. Али има много зеленила, зато је леп.

Тамо сам се боговски провео. Тетка Верица нам је спремила прави божићни ручак! А колача, колико хоћеш!

Лепо сам се провео. Чика-Стева има три сина. Један од њих. Бора, мој је вршњак, само иде у гимназију, а остала два, Слободан и Миленко, млађи су.

После ручка ме је чекало тек право изненађење кад нас је чика-Стева сву четворицу повео у биоскоп. Успут сам још више упознао град. Нарочито ми се допао велики парк звани Лигет, код Жупаније. У Равангради имају три биоскопа. Ми смо били ту у »Уранији«. Давао се филм: »Баскервилски пас«. Што је било страшно! Што је било лепо!

Увече, кад сам се враћао у интернат, био сам тужан. Како су ме само дочекали другови, као најрођенијег госта. Морао сам да им надугачко и нашироко причам како сам провео дан у слободи. Њима су све расле зазубице!

Пре спавања Жарко ми је опет покварио расположење.

— Но, Шврћо, како је било? Јеси ли мислио зашто те је Ненадовић пустио? Мислиш, ваљда, због твог чика-Стеве? Много си наиван! Отвори добро уши: Уштедео је две порције, ручак и вечеру!

И опет се тако смејао, смејао...

27 *септембар*

Скоро већ месец дана како сам овде, а чини ми се као да је најмање већ година. Већ сам неколико пута писао кући. Јављам се најмање једанпут недељно. И од куће сам добио писмо већ двапут. Кажу да су здрави и да немају никаквих важних новости, осим што ће ускоро доћи Бата: отвориће му радњу. Писао сам и Дади. Послао сам јој једну лепу разгледницу, на којој се, поред цркве, види и наш интернат. Написао сам само: Поздрав из Равангрaда. И Сеши сам се исто тако јавио. Од ње сам добио и одговор. Него, имао сам због тог одговора и непријатности. Карта је дошла преко школе. Прво је прегледао директор, па је предао разредном старешени. Пре него што ми ју је предао, почео је да иронише и да тера шегу. Мислио је да је духовит. Али му није пошло за руком. Нико се није смејао, само Веса, звани Црно Дугме. Платиће он већ тај смех и улагивање колико довече: добиће ћебе преко главе, као Пикавац, а наш цензор Жарко правиће се Енглез.

Шта ли ће бити ако ми пише и Дада? Шта ће онда господин разредни? Само неће много уживати, јер се неће нико смејати, па ни Црно Дугме.

11 октобар

Све се више навикавам и на интернат, и на школу, и на другове. У интернату се десила крупна промена: добили смо васпитача. То вам је један Рус, избеглица, и јако чудан човек. Мали, здепаст, ћосав, са ситним, лукавим очима. Кажу да је неки богослов, али не носи браду и мантију, а струка му је (то он каже) »мађемаћика«. Говори неким чудним руско-српским језиком, и нико га не разуме. Име му је Николај Копчев. Ми смо га одмах прозвали »Њет«, и тако смо га и звали. Никако ми се не свиђа.

У школи би било сасвим лепо да није Николића и Ненадовића. Николић нам предаје два предмета, историју и земљопис. Он ништа не објашњава, просто задаје: »одавде-довде«. А кад испитује, тражи да говоримо од речи до речи како је у књизи. Сад смо му већ ухватили методу: ко говори брзо, добија одлично. Тај не мора много ни да говори, доста је само неколико редака. Николић га одмах прекида:

Видим, синко, радио си. Ко почиње да прича трезвено, својим речима, тај је обрао бостан: Доста, доста, синко, видим да ниси радио. И ја сам говорио. Нисам добио двојку, али сам приметио да га нисам очарао. Ја не могу да будем папагај, па ма шта било.

Ни Ненадовић није много бољи. И он нам предаје два предмета, веронауку и пјеније. Веронаука још којекако, дâ се набубати, али пјеније... А то је највише гњавио, нарочито »неслухаше«. Ту сам спадао и ја. Од њега смо највише пропиштали. Ја сам се већ помирио с тим да из тог несрећног пјенија добијем двојку. Тешио сам се што нећу бити једини. Осим Аписа и неких, скоро се нико није снашао. Лако је Апису, кад је он неколико година био у манастиру, и, кад је требало да се закалуђери, он побеже у школу!

Умало што не заборавих. Имали смо поправак прве школске радње из српског језика. Тема је била: Први дани у новој школи. Добро сам обрадио тај задатак, а изгледа да сам се мало затрчао. Добио сам чисту петицу и ову напомену: »Полако, младићу. Прво треба стећи знања и искуства, па онда поправљати друштво«.

Хвала на опомени. Стараћу се.

Још нешто, драги пријатељу, јер имам времена, а и воље за писање. »Старац« је направио леп посао: скупио је доста пара и остале му све књиге. Био сам очаран првим књигама: просто сам их гутао. Ја сам највише тих књига прочитао, скоро све. Не знам да ли бих се одлучио да и даље читам. Увидео сам да је све у њима измајсторисано: прво се створи гужва, ствар се заплете дозлабога, мислиш нико је расплести неће. Али ту је Шерлок Холмс, ту Нат Пинкертон и други, који све то, као од шале, брзо и лако реше. Све у реду. Ол рајт!

Још нешто: заволео сам свог цензора Жарка. Сила је то!

25 октобар

У интернату и школи нема нарочитих промена. Како данас, тако сутра, тако сваки дан.

Сваки од другова се већ определио. Сваки је нашао друга. Ја сам се прибио Сремцима. Са њима се највише слажем, нарочито са тројицом. То су Јоца Шокац, Ђока и Брата. Шокца највише волим. Мало је старији, али је врло згодан. Леп дечко. Веселе је нарави. Није нарочити ђак (то нису ни друга двојица), али је добар цртач и добар рецитатор. Ђока је сав шаљив. А Брата, најстарији од нас, био је прави момак. Највише се лицкао и дотеривао. Нарочито је много полагао на своју косу à la Бранко Радичевић. У нотесу је

имао читаву рпу женских фотографија. На том смо му сви завидели. Нарочито кад смо видели да на полеђини сваке од њих пише: Брати од Миле, или Брати од Десе. Прави лаф!

Наша четворка је нераздвојна, скоро смо увек заједно. Највише се слажем са Шокцем. Брзо смо се исповедили један другом. Он нема мајку. Умрла је још док му је било десет година. Има маћеху, али, каже, није зла као она из Пепељуге. Ни добра ни зла. Да му отац није тако мекан, било би боље. Овако, свуда му је лакше него код куће. Има још два старија брата. Ни они нису код куће. Најстарији је месарски помоћник у Земуну. Тог највише воли, и он му је ближи него отац. Та његова судбина нас је још више зближила. Али поред свега, он је увек весео и увек расположен. Уместо да ми њега тешимо, он све нас разоноди. Тера увек бригу на веселье.

Ђокин тата је општински чиновник, а Братин — попа. Брата је, дакле, попино прасе.

8 новембар

»Њет« се показао у правој боји. Није му забадава презиме Копчев. Баш је прави кобац. Само вреба кога ће ухватити. И одмах казна: без другог јела, без вечере, без колача. Пљуште казне. На нас, првошколце, изгледа, највише се окомио. А и нашег цензора никако не мирише. Не знам како живи са осталим цензорима, али са нашим баш никако. И кад њему не може ништа, онда држ' по нама.

Не можеш просто да се макнеш: увек ти је за петама. И, разуме се, онда одмах: »Њет, без колачи!«

Прокљувио ти је он нашу слабу страну, па нас хвата као муве на лепак. Али то му је морао неко казати, не би се иначе он сетио. Ако ту опет нису прсти Црног Дугмета. Или ког другог, јер има два-три ђака који су већ постали његови љубимци. Стално их запиткује којешта и непрестано се домунђавају.

Дакле, ухватио нам слабост. После ручка, до три, имамо вољно: сваки може да ради шта хоће, разуме се у интернату. Како је капија отворена, многи то искоришћују и клисну мало у град. Само мало, да их жеља мине. Ми то видели од старијих, па и ми пробали. Прво нисмо смели. Кад је и тако повика на нас. Али нађе се јунак који је пробио лед: то је био Брата. Он је сваки дан излазио, тек да скокне и прође поред интерната Женске учитељске школе. »Да не прођем онуда, полудео бих«, говорио је. Казне су падале као град, али Брата је стално одлазио.

И ја сам зарадио казну: Њет, без другог јела. У реду. Бар да је због нечега. Само што сам тркнуо прекопута до књижаре, да купим цртаћу хартију.

Чуо за то и наш цензор Жарко.

— Но, Шврћо, упецао те Њет. Шта ћеш, види се да је педагог. Види се по казнама. Ако, главу горе. Од тога се не умире.

Мени пуно срце. Дошло ми да га пољубим. Таман хтедох да му нешто лепо кажем, а њега нестаде. Не љутим се на Њета. Баш му хвала.

14 новембар

Субота је баш пријатан дан. Нарочито по подне. Још да није вечерња, био бих слободан цело по подне. Сва је срећа што уочи вечерња немамо каталог, него у ред, па у цркву. А црква близу, преко пута. Иначе, вољно. Осећаш се лак, јер сутрадан имаш још цео дан на расположењу, па макар и без колача.

Са Жарком сам се много зближио. Јако га волим, а и он мене не мрзи. Сад ме не љути његов смех, јер видим да је искрен. Видим да ми је прави пријатељ. Данас смо много разговарали. Питао ме је о многочем из мог живота. Све га је занимало. Чак и шта мислим, шта осећам. О свему хоће да чује и моје мишљење, као да је то важно. Најзад смо прешли и на читање. Приметио је, вели, како волим да читам. То је лепо, каже, али да пазим шта читам. Јер, каже, нисам више мали. А и зашто да трошим време читајући бесмислице? Мало ми је пребацио што сам толико загрејан за детективске романе. Било му је мило кад је чуо да ми је њих већ доста. Још ми је рекао да ће отсада он о томе водити рачуна. Засад ми је дао »Народске приче« од Толстоја. Још ми је рекао како ради на томе да ми пружи прилике да дођем до већег броја добрих књига. То је сад још тајна, али ако му план успе, биће задовољан.

Ја сам и са овим задовољан, врло задовољан.

Пре вечере ме је посетио чика-Стевин Бора. Донео ми писмо (писмо!) од Сеше и поруку да сутра идем код њих. Имам дозволу. Како да не!

15 новембар

Замисли, данас нисмо имали ни каталог, а нисмо ишли ни у цркву, иако је недеља. Шта се десило? Нешто врло важно. Важно за све ђаке. Важно за мене.

Данас пре подне одржана је годишња скупштина ђачке дружине »Натошевић«. Она се, кажу, обично држи октобра. Ове године, због техничких разлога, шта ли, тек се сад одржала. Били су присутни сви ђаци, директор и неколико професора. Био је и Николић. Чак и Њет (а шта ће он тамо!?).

Прво се критиковао прошлогодишњи рад. Јавило се неколико говорника, и сви су били оштри. Најоштрији Жарко. Много је замерано. Признали су сви да се радило, али мало и без плана. То је потврдио и директор, који је такође говорио.

Дискусија је била оштра, али свађе није било. Присутни су одобравали.

Најважнија тачка била је избор нове управе. Директор је замолио све нас присутне да изаберемо најбоље међу нама, оне који могу и који хоће да раде.

Гласање је било тајно. Гласало се за претседника и његову листу. Било је четири кандидата. И Жарко је био кандидован.

Желео сам да он буде изабран. Тако је и било. Кад су се пребројали гласови, он је добио највише. Сви смо га срдачно поздравили. Он је после лепо говорио и изнео план рада за ову школску годину.

Још нешто. И ја сам ушао у нову управу. Да. Постао сам помоћник књижничара. То је нешто ново. То је Жарков план. Он је успео да убеди све присутне да је потребно да неко и из првог разреда буде члан управе. Треба израније да се учи дружинском раду.

Кажу да »Натошевић« има велику библиотеку. Сад ћу бар моћи да читам.

Још пре него што сам отишао код чика-Стевиних, успео сам да се прогурам до Жарка и да му стегнем руку. Он је био сав блажен. Више се, изгледа, радовао што је мене прогурао за помоћника књижничара, него што је он изабран за претседника.

Данас је наш дан!

18 новембар

Шта да ти кажем, драговићу мој: десило се чудо. Наш калуђер што нам предаје српски задао нам домаћи рад. Први домаћи рад који није из граматике. Први слободан домаћи писмени састав. Зар није то чудо над чудима? Истина, тема је обична, чак врло обична. Можда тема која се сад ради не у целој нашој држави, него и у свету. Дао нам је да опишемо први снег. Није нам дао никаква упутства. Још и боље. Пиши што ти је на души и на срцу. Искрено сам се обрадовао и одмах после ручка сео и написао задатак. Али нисам описао овај први снег, који је пре неки дан тек пао. Тај сам снег гледао иза интернатских решетки. Зато му се нисам ни обрадовао. Ја сам описао лањски први снег. Ево шта сам написао:

ПРВИ СНЕГ

Оштар ветар, који већ неколико дана дува, престао. Небо, застрто црним облацима, разведрава се. Наместо њих долазе нови, сивкасти, па беличасти, па чисто бели. Јутро увелико, а сунце још не сме да се покаже. Бојажљиво извирује испод облака, као иза неке тешке завесе. Тишина. Тишина која готово смета. Ништа се не чује. Само, с времена на време, пролети које јато дивљих гусака. Реће загракће који залутали, гладни гавран. И то је све.

Чини се као да цела природа нешто ишчекује. Нешто ново, још незнано, али што се наслућује, што мора доћи.

Најједном, високо у васиони, појави се ново јато белих облака. Ближи се. Већ се расплинуло над нама. И већ у идућем тренутку појавише се многобројни бели праменови. Већ падају. Ено, како их већ много има на земљи, дрвећу, по кућама. Све више. Гле, прве снежне пахуљице. Све веће, све крупније.

Снег! Снег! Веје! Веје! Тај шапат свуда простру ји. На свима прозорима виде се чупаве, узбуђене, главе. Лица су им насмејана, зрачна. Јер, шта виде? Остварен свој сан: снег!

А он већ веје, веје . . .

22 новембар

Прочитао сам »Народске приче« које ми је дао Жарко. Дивне су. Зажалио сам што их нема више. Добио сам још једну књигу: »Детињство« од Толстоја. Жарко ми је обећао да ће ми дати и друге две: »Дечаштво« и »Младост«. Још ми је рекао да ћемо ускоро почети рад у ђачкој књижници. Радићемо нас тројица: Сава Јанкел, књижничар, он и ја, као заменик. Биће доста посла, јер је књижница запуштена. Мораће се правити и нов списак. Ако будемо вредни, у што се он нада, бићемо готови за недељу дана.

Данас нећу ићи чика-Стевинима. Остаћу овде. Неће ми бити досадно, читаћу.

ПОСЛЕ ВЕЧЕРЕ

Опет се десила побуна у интернату. Сад је нисмо ми проузроковали Сад је нешто озбиљније. Побунили се четвртошколци. Због рђаве хране. Она није никад била богзна каква, али у последње време је врло лоша. Па бар да недељом ваља. Него ни онда. Кисео купус, без меса, разуме се, обио нам зубе. Данас смо та имали двапут. И четворошколцима досадило. А говори се да је у женском интернату храна добра.

И раније се гунђало, гунђало, али је увек остајало на томе. Бојали су се Ненадовића као живе ватре. А он је са својом породицом скоро увек јео са нама. Па онда писни ако смеш!

Кад су наши четвртошколци видели да је и за вечеру кисео купус, они ти се лепо, без речи, као по команди, дигоше од стола и изиђоше из трпезарије. Ми се сви скаменили. Изненадио се и Ненадовић, а Њет је био више мртав него жив.

Шта ће сад бити, бого мој?

Кад су сви четвртошколци изашли, ћипио је и Ненадовић, али није пошао за њима, него је нервозно шетао горе-доле и викао да се све орило.

— Шта мисле ова господа? Није им добра храна! А шта би хтели? Трипут дневно печења! Како је мени добро? Како ја једем? Но, лепо ће се провести! Та то је права по-бу-на!

Ја сам га слабо слушао. Чекао сам само да прође и сва досадна вечера, па да изађем. Веровао сам да ће ми Жарко све објаснити. Знао сам да су они у праву, али ипак сам се бојао за њих: јачи је Ненадовић.

Четвртошколци се понашају као да није ништа ни било. Певају све у шеснаест, баш као увек после вечере. Убрзо се нађох поред Жарка. Као да ме је чекао.

— Но, Шврћо, и ми смо пошли вашим стопама. Нисте само ви бунтовници. Чудиш се што смо се побунили. Теби не иде у главу да храна може бити рђава кад је једе Ненадовић. Баш си наиван. Зар мислиш да он заиста једе те помије? Он само замаже тањир, а горе, у свом стану, једе. Тамо он крка. А ти веровао да је он задригао од ове интернатске хране!

Не знам како је прошло сво вече. Дуго нисам заспао. Једнако ме је мучило једно питање: зар је то све истина?

25 новембар

Чудне ствари се дешавају у нашем интернату. Стање између четвртошколаца и Ненадовића сасвим је затегнуто. Неколико дана како Ненадовић ни не једе с нама; а нема га ни у школи. Кажу да је болестан. Изгледа да није много болестан, јер се из стана често чује његова вика. Грди по кући да све тутњи. Храна се нешто побољшала, али је опет слаба. Матуранти озбиљни и ћутљиви. Нешто није у реду. Мање певају, а више се договарају. Једино кад се из Ненадовићевог стана зачује вика, из њихове собе одјекне сложна, изазивачка песма »Кај нам пак морејо кад смо сложни«.

Жарка сам виђао ретко. Био је нешто замишљен. Јуче је прошао поред мене готово се очешао, али ме није приметио. Дознао сам да су скоро сви, осим двојице-тројице, за то да се боре против Ненадовића. Жарко је најупорнији. Њега сви слушају. Синоћ су опет дуго већали. Кажу да је Жарко одржао ватрен говор. Приказао им је ко је Ненадовић. Дознао је од куварице да се за Ненадовића увек кува друго, боље јело. Ако дође до истраге, она је спремна да то и тамо каже. Још је напоменуто да међу њима има и издајица који све реферишу Ненадовићу. Око тога била је велика граја. Још се не зна који су ти, али се сумња. На крају, Жарко је изјавио да ће се отсад, за важније ствари, договарати ван интерната. Зато је, на његов предлог, изабран један ужи одбор. О тој се седници много причало и шапутало. Веровао сам да ће ми Жарко рећи шта су решили. Тако је и било. Данас после ручка, нашли смо се баш испред њихове учионице. — Но, Шврћо, сигурно си чуо све шта се о нама прича. Борба је почела, то је главно. Почела је неравна борба. Ми смо још слаби. Има и издајица. Али, борићемо се до краја. Није ту крив само Ненадовић. Ми смо с њим почели, а за њим ће доћи и остали. Биће и за нас посла кад ми одемо. Зато добро гледај и учи. Да, Шврћо, а борбу треба знати водити.

(Одломак из романа) *Сима Цуцић*

ЦРВ У БРАЗДИ

I.

Равничарска омарина без педља хладовине не скрива ни једну једину животну тајну; можда једино под земљом, у кртичњацима, у дубини масне црнице, у царству црва. Већ у рану зору чује се шкрипа кола кроз росну траву, а из човечје висине су испитљиве све даљине. Поглед запне једино почетком јесени, када се море од кукуруза пропне до висине коњаника. Али ни то не траје дуго, јер крајем септембра, почетком октобра, посеку и кукурузовину, а прекрхане стабљике на суморној, једноличној равни су весници једине побуне пустарских тајни.

Понекада пустароки ветар дохвати и понесе гласове; тада се чује гласна псовка са суседне међе. А када се у дну видика проломи невреме, нема спаса; у колима, под разастртом кабаницом, склупчају се дете и жена. Гром лако може ударити у високе тополе, ни онде нема спаса, — за време непогоде ни јурити није саветно, — треба дакле чекати и киснути до голе коже.

А међутим понекада би човек са пустаре и киснуо, за време великих суша киснуо би радо. Киснуо би и сада, јер ђаво би га знао зашто, али ово је ево већ друго лето како земља скоро да се спржи без кише.

Ветар разведјава облак прашине. Гергељ брише очи и псује. Лаж је да паор воли природу; овог ћудљивог насилника он само подноси, јер мора. Али само где може буни се противње и отима из њенога немилосрднога загрљаја. Већ од прадавних времена ветрењачама је подјармио ваздушне струје, а воденим млином ток реке. Мрзи блато и поставља камени пут гдегод је то могуће, воду полискује насипима; против мрака се бори светиљком, јер је сумњива и неизвесна помоћ у месечини. Поштује само сунце; сунчано пржење једино није био кадар укротити.

Уз гласно клобарање путује Гергељ колима, у облаку прашине. Само један коњ му леже на руду, и баш кржљавији, а онај други, мазни, непрестано се извлачи. Па ипак бичем пожурује кржљавијега, тога који се подаје. Истина, само што швићне, али за поштено марвинче и то је срамота.

Говори онамо натраг, у кола, јер онде седи неко. Замолио човек да седне на џаковe. Сувоњав човек бодљикаве косе, да прсне на њему одело. На прсима му блиста мрља од уља, баш на месту где се носи орден — као да се прсима одупирао о неку машину.

У последње време вијају се по пустарама овакви грабанцијаши, шуњају се у дољу одонуд са друма. Један тражи уља или бензина, јер му је застао мотор, други бунар. Овај овде питао је само где је мајур. Сам Гергељ га је позвао на кола.

— Та попните се, и ја идем баш онамо.

Много речи од тада нису измењали. Више су речима одмеравали сетву.

Мало дубље одавде, далеко од друма, сваки други кочијаш би већ давно испитао странца. Међутим ови овде, уза друм, поносити су. Нека не мисли тај машинтиста — јер на то личи — да се они једу од радозналости. Машина је у овим крајевима доста, и људи, а и догађаја, — то се налази иза Гергељева ћутања.

Али зато ипак, док су се приближавали салашу, усуди се да запита:

— На овај... кад се већ тако журите, мајсторе... што го радите?

Питање је било лепо, стидљиво. Можда се човек са уљаном мрљом, тамо на џаковима, и чуди. Он долази од паора блиских граду, где реч сировије прити. Никада није ни обраћао пажњу на то како говоре, — сада га неочекивано изненади ово околишно питање. Одгонетка је изнад надлежности његових интересовања.

Одгонетка је: да је пустара овде, докле се видик стере, била домовина све самих поседа од по хиљаду јутара, над којима гвозденом руком бди спахија, економ, ишпан и жандарм. И у столетном, робовском наслеђивању — јобаџ. И речник жељерских и бироших потомака је друкчији него оних преко пустаре, код сељака из слободних села. И нехотице у сваку своју реч уносе дисциплину и покорност кадгод разговарају са човеком из града. Па имао он на капуту мрљу од уља макар колики је круг сунцокрета.

И човек са бодљикавом косом се трудио да улепша одговор:

— На посао, пријатељу... идем на посао. Јер тамо, на мајуру, биће тракторска станица.

II

Жена је умиривала дете. Оно се трзало неколико пута.

— Та спавај, спавај већ једанпут!

Однекуд са краја пустаре допирала је уједначена, дубока хука све до крајњих сеоских кућа, чак и ноћу. Личила је на несносно брујање за време вршидбе,, у летње вечери. Ако

би неко у мраку дотетурао до прозора, у даљини би видео лутајућу, поводљиву светлост. Тракторе.

Дебели Вања је много пута приласио прозору и повлачио се. Стиснутих песница заглёдао се у мрак. Као да му рођено тело цепају оне машине по њивама. По њивама које је тако лепо одабрао за себе и које ће, богами! у року од десет година, ако само све остане по старом, и присвојити А сада су на све стране по властелинској земљи поставили неке граниде, и подељене парцеле одрпанаца ору трактори.

Мрзео је машине, као и цео мајур одакле је зрачила њихова моћ. Јер у пролеће у ово доба већ би му долазили суседи, двојутраши и четворојутраши, многодетна сиротиња. По запрегу, по жито за семе. Жене за брашно, са сањуром. Мушкарци по новац.

И он је давао. Уздишући и шкрто, пренемажући се, после дугих мољакања — зеленашки. Давао је. Везао је тако уза се половину улице. Владао је њима.

Четрдесет пете лозинка му је била:

— Издајица је Мађара онај ко одлази на састанке!

Па је одмах додавао:

— Тај ће мени узалуд долазити по семе!

Четрдесет шесте су размеравали земљу, и њиме овладао немир. Није имао толико да би му ишта одузели, али се пред њим простирала пустарска земља, на коју је он већ разапео своје мреже, тамо је био мајур, дворац а његови су снови онамо нагињали — шта, зар да је свршено са старом влашћу? Са оном чаролијом од гомиле злата и новца? Зар је сад већ и бирош човек исти као и он, у свему њему раван?

Отпочео је жилаву борбу — како се сам изразио — »за душу човечју«. За свој утицај у улици. Своје суседе малопоседнике плашио је речима.

— Шта, зар и ви заједно са Мендровчанима? Нема благослова на њима, питајте само пречасног господина!

— Имам осморо у фамилији, а обећали су ми два јутра. Примили би их и ви, и поред својих тридесет осам!

Било је тешко погледати у очи суседу, јер га је овај знао, знао у душу. Ипак је покушао:

— Мени баш не би требало, никако не!

Није му пошло за руком да убеди оног другога, одмах је увидео. Разговору је брзо дао други обрт.

— А чиме ћеш их обрађивати?

— Па... већ ћемо нешто...

Било је поуздања у том »већ ћемо нешто«. Чврстога поуздања радног, гладног посла малога човека. Изгледа да је свде изгубио битку, тако је осећао. Отишао је другоме. Као човек који се у невољи хвата и за сламку.

То су међутим били паори људи, не сањалице. Ситне газде. И после сваке његове посете одмах су се питали:

— Шта ли то загрева овога имућног газду, немилосрдног зеленаша, када му њихова ствар толико лежи на срцу? Од његове земље ништа нису одузели, зашто обилази село?

И баш то је било оно узнемирвајуће што је многе помело. Јер да је село обилазио Херенди, који је имао двеста јутара, или главом властелин — у брк би му се насмејали. Али откуд овај јогунасти, дебели човек, — нису се сасвим разазнавали у његовим намерама. Прилазили су му тек са слутњама.

— Лаје већ, поново лаје, — говорили би самоуверени када би му се проломио глас тремом. Слаботиња би му избегавала поглед. Јер ко зна: нема ли ипак право?

III

Тамо преко у мајуру нису знали за колебање у селу. Нису знали ни за роварења дебелога Кање, у најбољем случају смејали су му се. Онде је све никло на очиглед младог света одушевљеног машинама: нова машинска стаја, голема радионица новоформираних радних бригада.

Међу брдима старога гвожђа једва неколико читавих трактора, а све остало је покварено, оштећено. Одушевљавао се једино вештак села, бравар, човек златних руку. Најзад је дошао и његов велики тренутак: легија тајанствених точкова, а сваки од њих има своју намену! Читава брда завртња, само треба руку испружити — један од њих ће већ одговарати. Под његовом руком посао је пристајао. Увлачио се међу раднике и, незван, али трећега дана разговарали су са њиме већ са много поштовања. Упознали су у њему човека занесеног машинама. Чак и школовани, мајстори су се покоравали његовим упутствима.

— У машине треба веровати, људи! — говорио је он по селу које га је дотле гледало некако са презиром. У њиховим очима био је он мајстор-крпа, поправљач брава, а гле, сада им тај попује!

— Кад ова гомила старога гвожђа крене, ја ћу постати бискуп, — гунђао је Вања, дебели зеленаш.

А сада ипак немирно прилази прозору и испитује кретње трактора. Јер они долазе, пролазе, иду чак и ноћу. Заоцнили су са орањем, па раде по двадесет четири сата.

А семе је ипак никло и у овој години. Суша је јела целу околину и род није био велик, али је све људе ипак испуњавало неко поуздање. Радили су дурашно.

— Неће вечито бити суша, — говорили би.

И са поверењем су поглёдали према тракторској станици, где њихов мајстор, бравар, струже и пили, и где много младога света из села обрће точкове у бригади.

Близина машина и суседство тракторске станице утицали су на кулачко резоновање на тај начин што су га умртвљавали и потчињавали својој снази. Паори су пак жмиркали и преко својих граница, — али њихови погледи већ нису били руковођени искључиво њиховом главу за земљом. Човек сада већ може изаћи из своје куће и ван своје ограде а да не дави другога.

А од уља блистави Oliver, па Massey и друге машине са неизрецивим именима орале су, сејале, жњеле и врле: владале су над пустаром, а селу доносиле само добро. Ниједна од њих није хтела да паора понизи, исцеди, уништи или сломије. Весело пуцкање машина допирало је до сеоских улица и обезбедило углед напретку.

Сада су још два тела и две душе тракторска станица и село. Машина за сада још продире споља — онако као што су и мисао и идеја споља продрли у село. Али ће се годинама све више приближавати једно другоме. Биће то леп празник, када само село присвоји те машине. Када задруга постане она велика спојница која подједнако спаја њиве, границе и животе људи. Када сумњивце буде храбрила, бунџије уверила и повела правилним путем, — то ће бити прави празник села.

IV

Само он не види све то. Остаје неумољив он, дебели Кања.

Његов таван, подрум, хамбар пуни су. Своју робу износи само на пијацу, а задругу далеко обилази. Злобним изразом на лицу, церекајући се саопштава цене на варошкој пијаци, и осећа неко сатанско задовољство у запањености радног света. Радије се возика колима по пола дана, обилази пиљарице и њима односи храну.

—Исцурише им очи, дабогда! — говоре тако, уз саучесничко осмехивање, њих двоје.

При повратку, кола преко пустаре јуре празна. Џепови су му набијени хиљадаркама, а поглед му је ипак преморен, измучен. Дуж пута не види ослобођене раднике. И из очију сваког рођеног сина би радо збрисао срећан осмејак.

Понекад, ноћу, навлачи капут и чакшире, дохвата штап у руке па се упућује у мрак.

Обилази мајур, одакле се пружају према њему сенке: машине донесене истога дана. Њих мрзи највише, те машине. Најрадије би распалио по њима својим штапом, али и тада би само штап страдао: изломио би се на ситне цепке.

Као утварна сенка вуче се по пустари. Као лудак, надвикује се са ветром:

— Украли сте ми земљу.

Земљу дебелога Вање. Не његових тридесет осам јутара, на којима сигурно седи. Него по два и четири јутра сироma-

шног света, према којима је својим зеленашењем попружио своје пипке. И задружних сто двадесет јутара на којима сада живи осам породица. И дворац, где је дечји дом. — све оно на шта је дебели Вања бацио око и што би и постигао само да секира није треснула и отсекла му пипке . . .

— Украли сте ми земљу, — кркља он сада, скоро помодрео. А пустарски ветар му са кикотом враћа глас.

Јер у пустари нема тајни. Једино тамо доле, у царству кртица и црва.

(Превод М. Л.)

Михаљ Мајтењи

Ђорђе Бошан, *Омладинка*

У СЕНЦИ БЕЛИХ ЈОРГОВАНА

. . Петар и Пјер су се шетали логорском улицом. Били су немогуће сенке, као сви иза жичане ограде по немачким заробљеничким логорима. Читава држава била је логор, а сваки човек слободе лишени становник логора, са ове или оне стране жичане ограде. Налазили су се у Земљи стотине хиљада логора, у Немачкој, где су фабрике уместо хлеба производиле жицу. Логори, милиони метара жичаних ограда, и гладовање. Овде је то био једино замислив облик живота. Нарочито гладовање.

И Петар је собу напустио баш стога да кретањем и говором отклони своју пажњу од гладовања и телесних потреба, јер се гадио свог тела. Био је сенка бившега Петра и није могао веровати да је ово ипак он, он главом, који ево наставља свој сопствени живот. Недавно се догодило да су у логорским баракама поставили тушеве, — о, ови овде су се спремали за бескрајно дуги рок, можда већ осећају да то спремају за себе, — па се у купаоници нашло и једно огледало. Нехотице му паде поглед на њега, па је са запрепашћењем установио: Ово је ужасан скелет, чије ли би то тело могло бити? Заправо није ни могуће да постоји такво тело. То је једноставно превара! Али тада погледа и лице и објективно рече: Но, па наравно, то сам ја. Не познајем рођено тело.

Приликом апела људи су један за другим падали у несвест. Тако и јуче баш поред њега. Апотекар, наравно, мали јунак! Отишао је у град, у болницу, дао је крви једном свом пријатељу који је већ био при крају својих снага. Вратио се пешице, приликом апела стао у ред, и пао у несвест. Све је то тако истинито, а опет тако невероватно. Баш као и њихов садашњи разговор с оним данима када су пали у ропство. Јер све то Петар није причао онако једноставно како је доживљавао, него уклебљено у ткиво од грозничавих слика гладовања, тако да му је фантазија правила скокове па није био ни сасвим сигуран да ли му пријатељ баш може разумети оно што говори. Овако некако:

— Седели смо у возу, једном речју тада већ можда и стотинама година. Тада ми се то бар тако чинило. Путовали смо. Јурили су крај нас оранице, шуме, а потом куће, градови. Али зачарани градови. Празни градови. Нигде на улици чо-

века. Никога. Зар то да је Беч?! Зар је овде изумро сваки живот? Воз већ пролази улицама Линца, Пасау-а, Регенсбурга. Нигде никога. Зар су овде сви поумирали? Па и Дунав као да живи унатраг, враћа се у своје детињство, постаје све мањи, невероватнији. Зар ово? Зар ово да је Дунав? Овај мали несташни поточић? Та којешта, брате Дунаве! Немој се правити смешан, стари добри друже. Зар то да си ти? Стари пријатељу мој, друже у играма мога детињства! Зар да си онај исти који си био онда кад си ме учио пливању? Па зар и ти, чак и ти гладујеш под фашистима?

Једном речју, на улицама нема никога. Сви су мртви, изумро је читав град и данас уопште нема живота. Градови су празни. Празна су срца, а људи гину на фронтовима и у градовима, од бомби.

— Ето, такви су, видиш, били градови. Мртви музеји бивших живота и бивших култура.. Али већ код куће, већ у Београду сам првипут имао тај утисак, тамо сам први пут доживео страшно осећање да ми заправо и не живимо. Да је све у нама и около нас празно. То је било у петак. Прешао сам преко моста — дунавски мост је тада још стајао, — тада сам Београд видео првипут после бомбардовања. Путем који је водио мосту митраљирао нас је један пилот, над градом је кружило неколико њих. Бацили су неколико бомби. Али не то, није то било оно. Не ни грозно изнакажене лешине добро познатих кућа. Нешто друго, нешто далеко ужасније било је оно што је тако ужасно деловало на мене. Град је био празан. Радње отворене, пусте, а тако блиске. На дохват руке. Само треба испружити руку, знаш, и свега се можеш дотаћи, све може постати моје. Али нашто? Чему? Какве сврхе има све то? Нисам био кадар схватити онога вальда двадесетогодишњега младића кога је један официр баш саслушавао. Признавао је са спокојном равнодушношћу. Да се руком машио туђег. Знао је куда га носе када су га повели. Некако, како да то кажем, све је преда мном стајало грозно разголићено. Дакле, то је? То је био тај велики, тајанствени живот. Зар су то склањали, прикривали од нас? Обмана. Широм ми се открио живот. Живот кога сам толико био жељан. Још колико јуче. Жељан да га упознам, да му загледам иза кулиса и фасада. А сада је тајна живота ево овде — на дохват руке! Али каква обмана. Лаж! Живота није ни било. Тајне није ни било. Читав наш живот био је лаж. Никада то нисам осећао јасније. Никада овде и није било никакве куће, била је само фасада, а иза ње празнина. Да ли си и ти некада у детињству желео да сазнаш шта ли има у главама лутака? А када си их покидао, уместо мозга нашао си пилотину и празнину. Уопште се не чудим што смо рат изгубили овако ужасно брзо. Пилотина — уместо живота, лаж, — уместо истине, празнина, ништа, зија понор. А ми смо то поштовали од тога се бојали. То су били наши богови.

— Моје мисли су непотпуне, испрекидане, без много везе, знам. Опрости, али уосталом ти знаш... глад... Међутим, веруј ми, сада још настојим да будем јасан. А видиш, нисам то чак ни хтео да ти испричам. Ти си се распитивао за Божу. Хтео сам да ти испричам његову историју. Тако ето, разговарали смо у возу. И пушили, тада смо већ по осморица пушили једну цигарету.Сви смо долазили из истога града. Предмет приче баш и јесте то. Како смо живели ми који смо из једног места, иако се нисмо ни познавали. Како смо чекали да се испуни наша заједничка судбина.

Божа је причао. Како су недавно, дабогме пре окупације, соколи разбили књижарски излог Културбунда због »Mein Kampf«-а, који је онде стајао на почасном месту. Како су разбили прозоре у Културбунду и разбили онде клавир. Он је учествовао у свему томе. Божа се родио нешто пре првог светског рата, отац му је погинуо, а он постао командант дечурлије која се играла обалом реке. Био је ратно дете. Као дете, још 1914 је видео стрељање борчанске десеторице. Да. Стрељала их је Монархија. А сада немачки фашисти стрељају нове Борчане. Божа баш о томе говори. Он говори, а воз јури са нама кроз невероватне пределе. Кроз мрежу лажи.

Петар говори, Пјер га слуша. Е, ово ћу му још рећи, мисли Петар, када се већ непромишљено упустио у овако дугу приповест, а није размислио да ли ће имати за њу довољно снаге. Само што брже да испричa, а онда што пре у кревет, јер страховито га је поново захватила глад, а ноге га већ не држе Само арчи драгоцене калорије.

— Већ нимсо имали цигарете ни хлеба, а били смо ужасно прљави. Ваши смо наравно запатили доцније. Немачки војници нам се придружили 20-ог априла. Они ће нам, веле, показати пут, одвешће нас. Банаћанец до банатског моста. И даће нам пропусницу. Једном речју, све сама лаж. Као увек. Да ли си икада видео Немца-фашисту да не лаже? Сунце се расцветало на небу, а јоргован на земљи. Био је баш православни Ускрс. Превезли су нас дереглијама поред порушених мостова, наплатили нам преносну таксу, па нас онда увели у наш родни град. За време првог светског рата сам био регрут у великој касарни, а сада — ратни заробљеник у малој. Ми, варошани, добили смо одвојену собу. Гледала је на улицу, на Мошину кућу. Наиме, одвојише нас. Рекоше — ето, поново су нешто рекли — како ће наш град ослободити. Да само пишемо кућама, да нам се пошаље цивилно одело. А неколицина њих — знаш, они који су одиста имали везе са фашистима — одиста напустише касарну и ропство. Групе су долазиле — одлазиле, ми смо остајали. Већ три дана. Већ је почињала да нам бива непријатна велика љубав фашиста. Нити нас транспортују даље, нити нас пуштају кућама.

Сестра од Црвеног крста, Милка, обазире се, а затим опрезно, тихо, поверљиво саопштава: »Боље је што сте овде, и не

трудите се да одете кућама. Милан је, као што знате, још јуче био овде, а данас су га поново ухапсили. Али сада већ као цивила. Данас ће га стрељати«. Милка можда има право, а ми смо задржани овде као таоци. Па ипак! Ипак треба да изађемо напоље одавде. Можда нас очекују још велики задаци. Не, Милка нема право. Макар и преко зидова, али морам напоље одавде!

— Напротив, најбоље би било отићи далеко одавде. У неки сигуран заробљенички логор, где влада тишина и мир, где је све уређено, где су нам имена регистрована, — кажу неки из наше групе. Јер — зар не? — сунце цвета на небу, а бели јоргован у касарнском дворишту. А у такво време у покореној земљи, после успеле моторизоване шетње, брже бије крв у жилама, ври прошиње се. Зелена је ова младеж, а господари су једног побуњеног народа. Зар против њих да се дигне ова шачица просјака? Јао, само немојте желети да будете слободни! Слобода и смрт су данас истоветни појмови. Тако разговарају присталице регистрованога ропства. А у граду пак још трају борбе. Послератне борбе? Или можда... можда... да то нису борбе уочи новог рата? А ми пак отсечени, немоћни. И зар све то без нас! Зар ми у томе да не учествујемо!

Сестра Милка поново прича. Трза се, али храбро долази међу нас и поразговара с нама. Лекари су много опрезнији. И не препознају старе добре пријатеље. Јоца ми се ипак обраћа: »Ништа не могу учинити за тебе. Знаш и сам. Имаш три греха. Сноси што ти је судбина одмерила«. Знаш, Јоца воли крупне речи. Ипак га питам: »Шта је мој трећи грех?« А Јоца, спокојном уравнотеженошћу, доспешно, како је увек имао обичај говорити, каже: »Српски си књижевник«. Јоца има право, а осим тога ја и не желим да ми, *он* помогне. Баш зато што је кадар спасти било кога, и било кога ишчупати из фашистичког ропства. Но, свеједно.

Милка даље прича. »Само немојте желети да изађете одавде. Ноћас је код нас трипут била преметачина. А шта ће бити данас?! Данас ће бити сахрана осморице »фолксдојчера«.

Дабогме. А ноћас се митраљез поново чуо. У гробљу и око гробља. Јесу ли то борбе? Или уобичајене фашистичке провокације? А претреси, хапшења постадоше обична ствар. У околини гробља још стоје тенкови. А ми овде, у мишоловци. Немоћни да ишта предузмемо.

Касарна затвара један четвороугао. Са свих страна окренути су према дворишту кућни кровови, а у дворишту пак војни заробљеници у сенци белих јоргована. Поглед ми пада на кућни кров. Он као да живи, као да дише. Са све четири стране момчад SS трупа издиже цреповe на крововима. Смештају митраљезе, стају уза њих. Цеви им зијају на нас, као рекламни лав Фокс-мувитона. Између нас пак, по дворишту, чекају војници Deutschland-дивизије са митраљезима под ми-

ником. С времена на време пак, као на вежбалишту на команду »на готовс«, »пали«, војник диже пушку к оку и повлачи обарач. Успела шала. Војници подмигују један другом. Јест, сунце се расцветало на небу, а они су млади, таман су устали са школске клупе: имали су час убијања! Поново су подјармили један народ, а бели јоргован тако опојно мирише на касарнском дворишту.

Пристиже група цивила. Већ су били код својих кућа, а онда су их једним огласом покупили и »заробили«. За њих већ нема места у дворишту. Двориште је уско, једва за 500 људи, а њих је већ бар једна хиљада. Ко ће створити места за придошлице? Командант логора, двадесетогодишњи поручник, командује: Места! Двориште је непромењено препуно. Митраљези зијају на нас, а усред дворишта стоји један тенк. Јер понекада човеку може доћи воља да заседне за тенк. Поручник га зајаше, курблује. Не верујемо сопственим очима. Па ипак: људи смо. Је ли могуће да ће то учинити?! Већ га ставља у покрет и смеши се. Успела шала. Колосална идеја Немци су увек држали иницијативу. Право у гомилу. Са брзином од 30 километара. Збрка. Људи би се разбежали када би то било могуће. На зидове! Пузају се по глатким, клизавим зидовима са којих опада леп. Леп се осипа у прах. Један официр и нехотице се маши шињела, да га очисти, и пада под тенк. Поручник се осмехује фином дискрецијом. Он је — господар! Übermensch! Описује још два круга, људе сабија уза зид. Сразмерно није много жртава ни било. Скаче са тенка. Лако. Фино се осмехује: »Тако! Тако се то ради!« А немачки фашистички војници се осмехују: »Сјајан момак, увек сам то говорио. Наш командант!«

Поново је међ нама Милка и прича: »Данас је дан сахране. И освете. Дан стрељања«. Обазире се и наставља: Пали, та знате ко је Пали, како да не. Е па, за време претреса, наводно, нашли су код њега делове од митраљеза међ старим гвожђем. Ухапсили су га. Сада је овде с нама у касарни. Јеврејин Пали!«

Говоримо о Пали. Познајемо га сви. Био је то мали човек, као и сви ми. Пука сиротиња. Трговао је старим гвожђем. Затим је дошла Абисинија и остали ратови. Њему је из дана у дан ишло наболье. Од старога гвожђа постајало је ново гвожђе. А од новога гвожђа — људска смрт. Једном речју — тенк под јоргованима. Данас је силно богат човек. Има лепу кућу на спрат, преко од гробља. Сада је овде у засебној ћелији. Још разговарамо о њему, када паде команда: »Јевреји напред! Построј се за прање клозета! Los!« Војници баш дижу пушке и смеју се.

И у соби варошана је све весело. Божа баш седи на слами.

— Чекај, вальда да попушимо по једну, каже Пјер, и прекида причу, али Петар одбија.

— Хвала, нећу, већ месец дана не пушим. А откуд тебн храбрости да ми понудиш кутију са цигаретама, овде и сада? То не ради нико. Данас, и овде, пријатељство се изражава на тај начин што место сто двадесет динара за цигарету тражимо сто динара. Ја бих ти препоручио нешто друго.

— Чујмо, — каже Пјер и смеши се.

— Хајдмо у круг четвртога батаљона, тамо има кеља са чипкастом ивицом. Лишће му има неки опоро-киселкаст укус.

Пођоше. Петар се обазре да ли их можда не види стражар поред митраљеза, сисао је лишће кеља и причао:

— Дакле, Божа је седео на слами. На коленима му неколико слика и докумената. Једна суза му се откружи преко лица, пада на слику. На слику његова сина. Појављујем се на вратима. У томе тренутку баш љуби слику свога сина. Погледа ме и лаганим покретима цепа слике у парампарчад. Све редом: докумената, фотографије своје жене, сина.

— Па да — каже Божа, — дошао је тренутак када се морам стидети себе, свога имена, своје прошлости. Када треба да скинем са себе своје име као што змија-отровница скида своју кошуљу.

Божа говори језиком народне песме. Сада то и приличи њему и ситуацији. Гледам га дугим, тужним погледом. Тако бих волео да му нешто кажем. Нешто лепо, пријатељски. Тако би добро било утешити га. Али немам речи. Већ давно су из мога речника ишчезле крупне речи. А и шта би се ту могло? Чиме се човек може данас утешити? Нешто би међутим ваљало урадити. Нешто чиме би се казало: »Нисн сам. Близак си ми«. Не казујем ништа. Само осећам да су ми очи тужне, и сијају ваљда топлије и влажније него што би могле речи.

Да, познајем његов случај. Божа се налази на данашњем списку мртвих. Момчад SS трупа су цео град претресли због њега. А он се налази овде, под митраљезима, у мишоловци, као ратни заробљеник. Још није регистрован. Још је безимен. И као талац, ево, гарантује за самога себе. Сви га познајемо. И не само ми. Него и Немци менгтани који, с пушком о рамену, сарађују са онима из Рајха и стално дижу кундак на ударац, а нога им је увек спремна да њоме ударе.

Један од нас се обраћа Божи:

— Не можеш остати овде. Треба да се убациш у први транспорт. И што брже одавде, што даље од културбундаша.

— Да, — вели Божа, и тужно гледа преда се.

— Мој отац — вели — погинуо је на бојном пољу. У првоме светскоме рату. У петој години остао сам сироче. А сада ја треба да погинем, да би мој син остао сироче у петој години! Па докле тако?!

»Los! Los!« — чује се са дворишта. Погледамо кроз прозор. Пали трчи около дворишта, све уокруг. Један балаван фашиста за њим. Са бајонетом на пушци. Као да га мамуза, боде га ножем и командује:

— Лези! Устај! Лези! Трчећим кораком! Los! Марш — марш!

Пали трчи, баца се на земљу, скаче на ноге. Само брзо, само брже. Бајонет му непрестано таре бутину, мало-мало па је засече. Иако је већ почев од Абисиније у савезу са гробљем, ипак... живети! Продужити живот! Макар само и на један сат.

Милка прича: »Дакле, у зору од петка на суботу пук се повукао према мосту, у правцу Београда. Осам културбундина је пуцало на пук. Стрељали су их на лицу места. Сада их сахрањују. А истовремено се врши и одмазда. »Десеторица Срба за једног Немца!« Тако гласи наређење. Данас ће стрељати осамдесеторицу Срба. Њихов списак је објављен преко плаката. Жртве су већ похватали. Јест, — каже Милка, — Мирко, професор, налази се међу њима. Мирко, тихи храбри математичар, најкултурнија глава, најдоследнији борац у целоме граду. Неће ето моћи више никоме позајмљивати из своје големе библиотеке. Па библиотекар Љуба и »... али Милка престаје да ниже имена.

— Да — вели, — једне од њих вешају друге ће стрељати. На главном тргу.

Приближује им се Сава. С њиме је Бер, један од вођа Културбунда. Сада се опраштају.

— Већ су мртви — каже Сава. Сада су их стрељали. Неколико њих имали су цилиндар на глави. Та био је Ускрс када су их похапсили. Било је просто језиво: фрак, цилиндар, а ветар их је њихао на омчи. И Моша је био међу њима. »Јустицморд«, рекао је Бер, — додаде тихо.

— Да ли баш? Јустицморд? Укус у устима ми постаје горак. А остали? Зар то није »Јустицморд«? Зар је само Моша био невин? Дабогме, са гледишта фашистичких културбундаша... Али не... овде не постоје таква гледишта. Овде битка траје! Овде треба рећи: невини су сви!... Но, па да... већка се Сава.... али то није моје мишљење, Бер тако мисли. А знаш уосталом о чему се ради. У граду је било два Моше. Онај други, знаш, механичар, и овај, кожар. Е па, механичар је пуцао на тенк. Из флоберта. Баш пред њиховом радњом. Та знаш, па и то су продавали. Узео је један и уперио. Лудост! Наивност! Добро. Али, ипак, он је био тај који је то учинио. А убили су кожара. Рекао сам Беру да покуша да га спасе, био је и његов лични пријатељ — каже Сава, а уморан је. Осећа као да је он сам кривац, као да је он узрок што је немачка војска ушла у град. И овога пута Сава има право. Кривац је! Као и сви они који су желели да фашисти уђу у град. Јер их је очекивао, јер је припремао њихов улазак. А... сада? Једном речју, Бер је одговорио: »Ако ти баш толико на срцу лежи његова судбина, молим лепо, дозвољено ти је стати поред њега! Ено зида!« Е, па *толико* далеко пријатељство ипак

не иде. Моша је мртав. Али је нечувена глупост са његове стране да своје пријатеље није одабрао, да му је Чивутин Моша могао бити пријатељ. Од сада ће пазити боље, то је извесно.

Вече је. Остајемо сами. Лежимо на шупљавој слами. Тело поред тела. Божа је још овде. Спавамо. Само нас често узбуни митраљеско тиктакање. Гробље је сувише близу. Поред нас, око нас. Божа не може да заспи. Иако се у међувремену све стишало.

Ујутру прича Милка: Наводне борце су савладали, убили. Лешеви им леже око гробља. Непокопани.

Већ је среда, борбе су завршене. Завршене? Или можда још нису ни почеле? Но, за сад немају разлога да остају овде. После ручка нас изводе на станицу.

— Los! Los!

Пут води поред гробља. Поред гробља незакопани лешеви. С обе стране стоје фашисти мештани, културбундаши и омладина. Дуж улице жене, девојке. Између њих и између лешева тенкови. А жене и девојке нам довикују:

— »Боље гроб него роб?« »Боље рат него пакт?« Е, па ево вам рата! Ево гробова!

Божа обара главу. Тужно, болно се смеши. Спасао се, живи Само да га још ни овде не препознаду. А сада? Треба ли да презре себе? Да се стиди због себе?

То питање нам је поставио Божа на возу. Али ти, Пјере, познајеш људе. Ти знаш да је питао само стога да бисмо му ми развејали сумњу. Да бисмо га убедили у оно у шта је толико пута убеђивао самога себе. Да има права на живот. Као да се не ради о томе шта хоћемо да начинимо од даљег нашег живота. Као да нам не би била дужност да живимо што дуже, да бисмо се могли борити против фашиста... Али, трећа чета се већ постројила на апел. Дакле — здраво!

— Здраво! — каже Пјер такође, и стаје у ред гладан.

Петер Леринц

(Превод М. Л.)

У РЕСТОРАЦИЈИ

Седимо у железничкој ресторацији и чекамо возове. Напољу сањиво жмирка јутарња светлост железничких светиљки, а овде унутра опет дремуцкају путници. Овако на граници између сна и јаве нагрну у човечју свест неодређена питања, па човек уморно, скоро равнодушно посматра своје сапутнике које већином сада види први пут, а онда их можда никада више неће видети. Али ово посматрање у испаравању шоља са чајем, у магли ракијског јутра, сред зазјављања људи налакћених о сто или задремалих на својим завежљајима, у свитању праскозорја, баца пред нас понекад оштрије слике него јасна, трезвена светлост дана.

Таман сам тако нешто филозофирао, када за мој сто седе један човек. Није ни питао да ли је слободно, није ме ни погледао, само је крупном руком у рукавици ухватио за наслон столице, измакао је и сео. Није ме погледао ни онда када је гласно наручио од келнера ракију, скинуо шубару, раскопчао бунду постављену крзном и почео полако сркутати пиће. Нека погурена бакица је прошла крај нас између столова са котарицом о руци, повијена под теретом великога џака везаног за леђа, као нека покорна мазга, па како се, шљапкајући у својим рђавим ципелама, окренула џаком је шчешљала глатко зализану главу мога друга за столом. Човек у први мах погледа у мене, као да сам га то ја увредио, затим бесно дрекну на бакицу:

— Хеј, ти марво! Зар не видиш? Има овде и људи!

Начинио је покрет као да би хтео поћи за њом, али се после ипак предомислио и остао седећи. Старица изађе на перон; није се ни окренула, као да је инзулте овакве врсте већ доживела у своме животу. Човек ме тада поново погледа: јесам ли ја то видео, и шта велим на то? Пошто сам ћутао, прстеном украшеном руком загладио своју плаву косу, поправио свој рутави шал од ангорске вуне и негодујући затресе главом:

— Иде ко животиња. Не разумем ја људе!

Можда би и наставио са својом тужбом на људе а у вези са бакицом, да није ушао један једноруки железничар и викнуо: — Воз доцни четрдесет минута. — Нато се путници мало промешкољише, али можда и не из нестрпљивости, јер у зимско доба није никаква реткост да воз доцни. Келнер је и

даље у руци која се љуљала разносио шоље и чаше, али мога другу захвати нови вал беса:

— Па то је свињарија! Могао сам још спавати, понако ми тешко пада рано устајање. Овај воз би могао слободно полазити и доцније. Хја, молим вас, где вам је некадашња тачност! Умрла, сахранили је, било је па нема! — Па рашири руке изнад стола. — Некада се говорило: тачан као железница. А сада?!

Ја сам ћутао. Своју изокренуту шаку ми је уносио сасвим у лице, дебеле обрве је високо дигао, а на његовом масном, црвеном лицу потсмешљив осмех се збио у дубоке боре. Одмахну руком резигнирано. Затим као да се досети нечега маши се своје жуте кожне ташне, стави је на сто и отвори, задувавши се. Из шушкаве хартије извади гушчије џигерице, високо нараслог белог хлеба, из друге хартије кобасице, лепо црвене и мирисне, најзад бухавнога сира, па стаде јести. Зазузео је читав сто.

Са много обзира окренуо сам се, да му при јелу не будем на сметњи. Посматрао сам људе како и даље дремуцкају, или у неком подигнутом расположењу пију. Тада одједном прозбори неко поред мене:

— Помозите ми, господине, треба ми још неколико динара.

Био је то човек у већ лошем кожуху, опуштених бркова, и певајућим гласом причао како путује далеко на југ, јер му је умро неко, треба да се врати кући, али нема довољно новаца. Малих се џепа; и мој сапутник диже главу из својих хартија, али одмах спусти поглед до ногу одрпаног човека као да би хтео да му добро загледа опанке.

— Је ли ваш? — питао је, и тада сам тек приметио да се и једно дугодлако бело псето налази у нашем друштву.

— Којешта. Немам ја кера. Придружио ми се малочас када сам ишао на станицу. Марш! — па лупну ногом, да отера псето ако досађује господи. Али се оно није мицало. Није се могао одвојити од масних мириса са стола.

— Изгледа паметна црканица — рече мој сапутник са признањем, па му баци кришку кобасице, — и још је уз то расно псето.

— Не просјачим ја, — настави човек са опуштеним брцима, — ујутру бих ја лако набавио, али не могу да се стрпим. Када човеку умре брат, жели да путује одмах. А и далеко је, скоро читав један дан и још целу ноћ железницом, бо'ме...

— Пссс! — звизну вешто мој друг псету и хитну му комадић гушчије џигерице. — Доспео си у рђаве руке, изгледа да те нико није дресирао. — И псето упре у њега своје благ-, ставе очи, наћули уши, вребајући залогај који ће му можда поново бацити. И скичао је, отресао се, пожуривао тај комад.

— Стар сам човек, два сина сам изгубио у рату, сада живим са ћерком и женом — настави своју жалопојку придо-

шлица, — ипак зато имам свега, не могу се пожалити, али је живот тежак...

— Да сам код куће, одмах бих повео собом ово псето, — обрати ми се поново мој друг и поче полако паковати остатке јела, — јер лудујем за псима. Верујте ми, господине, нема те сукње која би ме могла толико заинтересовати колико овакво једно мудро псето. Често говорим својој жени: ти ми не излазиш у сусрет, али ме пси дочекују већ под селом, скачу око мене, лају, као да кажу: све је у реду, драги господару. Јер је псето верна животиња, често вернија од човека Један је једини пут само сам се преварио у једном смрдљивом псету.

— Хвала вам лепо, — опрашта се човек у жалости — сада ми одиста треба још мало, то ћу ваљда скупити. — И изразом пуним наде погледа у мога друга, не би ли се овај смиловао на њега, али га он ни погледао није. Човек онда полако оде, а псето за њим.

— Једном сам се силно преварио. Имао сам суседа, и он је био трговац, можете дакле замислити да нисмо живели баш у најбољем пријатељству. Конкуренција, и такве ствари... Али по мени, мислио сам, да те ђаво носи. Него је имао он дивно псето. Био је то енглески јазавичар, зајемчено чисте расе. Набавио га је од вуковарског грофа, а овај му је мајку донео из Енглеске. Био је то прави расни ловачки пас. Поручио сам своме суседу да ћу му за њега дати доста новаца, јер нашто њему када није ни ловац нити ништа, нека га прода мени. И мислите да је дао? Којешта! Поручио ми је да ја немам толико новаца. Но, помислио сам у себи, црко дабогда, ћубре, имаћу ја још такво псето.

Викну келнеру који је пролазио онуда: — Донесите један шприцер! — па још више раширивши бунду са лисичјом огрлицом и загрејавши се причањем, осмехујући се, очију које би с времена на време заблистале од усхићења, настави:

— А знате ли ви какво је то псето било? Дугоњого, мишићаво, као од гвожђа, а дрхтало је, разумете ли, као прави ловац. Кад му на њушку са мрљама полегну два кадифаста увета, био је као нека лепа госпођица. Ноздрве би му се раширile када би удисао ваздух, а прса би се задувала: унутра-напоље, унутра-напоље... Чим бих га угледао на улици како га мој сусед води на узди, верујте ако хоћете, не верујте ако нећете, тако бих се узбудио да тога дана не бих могао ни ручати.

— Но, па — питао сам из учтивости, а затим и стога што ме је помало већ заинтересовала његова прича, — да ли вам га је колега дао?

— Дао је врага! Али је ипак постао мој, — истина да ништа добро нисам имао од тога. Био је рат, знате, све се испретурало, и шта ти ја све знам шта не, а тек једно јутро дође моја жена па ми вели: — Воде их. Шта ће бити са робом? — Наиме, са колегином робом, јер она је на њу мислила. — Ех,

кажем, слабо ја марим за њу, јер сам и онако знао да ће је власт узети у своје руке, од тога ћемо ми мало шта видети. Али ме се ништа није ни тицало. Само сам, знате, чекао кад ћу преко суседове ограде угледати пушчане цеви; тада ћу се, велим, умешати, иако не волим такве ствари. Али се радило о псету, не могу га тек пустити да пропадне.

У томе тренутку нагрну на врата неко весело друштво, певали су, драли се, а један хармоникаш са накривљеним шеширом свирао им је. Морали су изаћи из градске кавране, јер је већ давно прошло време затварања локала, зато су дошли овамо да наставе пити. Путници се пренуше и стадоше трљати сан из очију. И мој друг погледа онамо за тренутак, а онда настави причу.

— Тако је и било. Када сам видео војнике да полазе њих, пођао сам и ја. Морам, смислио сам, јер ће га одвести други. Десет година нисам био у суседовој кући, јер, као што велим, нисмо били у добрим односима. Када сам стигао онамо, он је већ стајао између војника спреман за пут. И његова жена, и кћи. Морам рећи да је имао лепу ћерку, могла је имати тако двадесет година згодна, прсата, пргураве косе. Поздравио сам их, али нико ми није прихватио поздрав. Само су стајали између два војника, док је трећи закључавао врата. Небојте се, рекао сам им, нећу ја одавде однети ништа, једино што жалим псето. Стараћу се за њега. И како се онде обрћем, у својој забуни и не примећујем одмах на ланцу завезано псето, како се пропело на стражње ноге па лаје страховито. Мислио сам: покидаће ланац. Понео сам собом кост, подметнем му је под нос док се он отимао са ланца, али ништа није помогло. Смирио се тек онда када су суседи уз велики плач отишли.

— И вас су војници оставили самог? — запитао сам узбуђено, а међутим хтео сам да кажем нешто сасвим друго.

— Ни њима се није бринуо за мене. Но јесте ли чули, имали су они довољно својих брига. Они су гледали само где ће нешто моћи здипити. На дворишту, тамо није било ничега, а псето им није требало.

— Као што рекох, када су отишли, смирило се и псето. Није лајало, није се пропињало, него је легло на трбух, положило главу између две предње ноге и тихо скичало, и помало гребло земљу. Знате ли, тако сам се сажалио на њега, јер се на њему лепо видело да плаче јадно, тако да сам скоро и ја заплакао. Ја сам врло мека срца, знате, моја жена ми увек у шали каже: »У тим рутавим прсима куца осећајно срце«. И јесте тако! Вабио сам га, мамио: Лорд, Лорд, ходи к мени, мило моје штене, — па је прошло доста времена док је изашао из своје кућице, али на кост ни главе окренуо није, само је пуштао да му врхом прста чешкам корен уха. То пси веома воле. Тада се и он смирио. Дао је да одвежем ланац и поведем га собом.

— Али тек што смо изашли на улицу, када га опет ухвати лудило. Ланац је повукао тако да сам скоро пао; хтео је да оде, појури, вальда за својим газдом, а њих међутим нисмо већ више ни видели. Али псето осећа траг, а ово је било фино псето, осетљива њуха, као шумско зверинье.

Чула се звоњава: најављивали су воз, а из дальине је већ допирао и његов звиждук. Свет се ускомеша, хармоникаш још гласније засвира у свој инструменат, па устадосмо и ми. Мој друг је гласно закопчавао бунду , натукао на главу шубару и упутио са ка вратима.

— И шта је онда било с њима? — питао сам узбуђен.

— С киме? — загледа се он у мене са неразумеваньем.

— Са оном младом девојком, и са њеном породицом. Са вашим суседима.

— А! А шта знам ја. Отишли су, одвели су их, где су сада, да ли живе, немам ни појма.

Били смо већ напољу, на перону, када ме је запитао камо путујем.

— Онда нема грешке — одговори весело, — путоваћемо онда заједно.

И већ је настављао причу.

— Одвео сам псето кући, дао му финих помија, али му није било до њих. Мазио сам га данима, тепао му као детету. Повео сам га и у лов, мислио сам да ће се тамо расположити. Ништа од свега. Тако, пред носом, искочи му зец, а он се само гега као будала, ни на памет му није падало да пође за њим. Тада сам га већ тукао, али ни то није помагало. Оматорио је и оглупавио као човек у дубокој старости. А међутим било је још младо штене. Био сам сав очајан; било ми га је и жао, и љутио сам се на њега. Та како и не би, ни са својим дететом нисам поступао као с њим. Најзад сам увидео да га се морам отрести. Једном сам га поново повео у лов, и убио.

Воз је хуктао већ пред нама на шинама, сјај његових жутих светиљки цепао је маглену ноћ, и ми пођосмо према колима, да се попнемо. Мој друг у бунди гурао се напред, па ми још добаци да само пођем за њим, јер он ће ми свакако обезбедити место.

Али ја се тихо упутим ка стражњим колима. Нисам хтео да и даље будем са њиме. Још сам га чуо како се дере: — Та пазите! Јесте ли ви људи? Гори сте него животиње! — Затим воз са пиштањем полако крете.

(Превод М. Л.)

Јанош Херцег

Сусрети

У НОЋИ

Из града — светла се мрсе и секу,
трубе, бат хода, громке песме војника —
корак — и стаза тече уз реку.
Суче се прediво вода. Однекуд звук узвика
ко камен о муклу земљу, и тишина.
У голом грању љуља се помрчина.

Месец да видим, велик, на ниској измаглици
(док у висини звездано зрно блиста)
корак по корак — изгубићу се у тмици...
варка! Купола ноћи висока је и чиста,
а месец просипа тисуће ситних власи,
пуно их небо, земља и дунавски таласи.

По води блистава стаза од густог, густог лива
и кроз њу вода дрхтећи предивом струји.
Уз пустош ноћних поља, путева, стаза, њива,
међа и граница — испод града што брујн —
у ноћно небо расте ко нит уз нит у ткање
јаве и снова мојих недохватно сећање.

Чак давне детиње игре и лако срце сано,
и цео живот зањихан између среће и јада,
све што је нестало —мислих — и давно искидано
обузе ме ко тиха ватра и свлада,
и у срцу ми се само дигло и исправило
— ко испод стопала трава — све што је згажено било.

И тонем у сан земље и пољске месечине,
у пут месеца пуног што споро изгрејава,
будем и сам тишина посред ове тишине,
за час овај и сам без гласа и без јава,
у спокоју ноћи, на дну, у дубокоме миру
застанем — мирна вода на нечујном увиру.

ТАМНИЦА

Празна, пуста у ноћи, на обали — тамница!
Ко заседа скривена у сенама и грању
у мотрење и слух заривена лица,
не знаш мртва ил жива у мрачном немицању,
што ће нож мутни из мрака потргнути
на живот твој који га ни не слути.

Даље? — Но даље иде месец, звезде и ведрина
неба, и вода жубори и даље хита.
Мирују поља бачка, мирује сремска планина.
И зре живота срећа нова и истинита,
ко талас који се нечујно морем креће,
ко цвет што се у нови плод замеће.

Ах, мук је тамнице пркосни мук другова,
Тихи извор у тами, на дну ноћи и мира,
и сам је тама из које свиће нова
зора, туга што нову снагу збира,
у ведру меша ноћ дах борбе мукле и глуве,
а ноћ у њега спокојства лагане ћуве.

О радости и бола чудесно преплитање!
Сву ноћ, од земље до неба, испотаја,
пуниш, као живота танко ткање
срце невидљиво, нечујних откуцаја,
које — ко грко зрно плода што зрије —
у свима нама дубоко куца и бије.

И пригнув главу, слушам га. Знам, то је
снага која подиже у срцу људи
згажене траве. И за спокојство моје
створи јаву те ноћи. И живот опет буди —
и песму која је гушена, згажена, кидана била
сад опет рађа чисту из чистог крила.

Бошко Петровић

Мајска игра

Зидом пуже густ ладолеж,
зеленилом кров се смеје,
и грана се приљубљује
где пролећно сунце греје;
од ветра се грози, стреса,
а купа се слапом росе,
завирује иза баце :
шта то људи светом носе?
Од пролећа да л' јачају,
да л' бујају?
Ил' у тамном куту мрачном
грче ли се и јадају —
надају л' се зимском мразу
ко врачаре кратка ума —
виде л' гладних лета стазу?

И смеје се густ ладолеж,
зеленилом кров се смеје,
по фабрици и по пољу
ветар његов осмех сеје
По атару песма хуји,
у фабрици радост бруји,
крила шири знање, смелост
из школа где Ново струји...
И будућност ове земље
у срећноме Мају руји.

И смеје се густ ладолеж
цвећу тужна, плачна лица:
У дну врта ни ти немој
да останеш сиротица —
буди мајска лепотица!

(Превео Б. Ч.) *Ласло Гал*

Сиромашак

Сиромашак весело на пут излази,
сиромашак најлепшу песму налази.
Сиромашак песмом шуму густу буди,
сиромашак надима силне своје груди.

Сиромашак свукао рите похабане,
сиромашак животом учи нове дане.
Сиромашак земљу и рад свима дели,
сиромашак управља фабрикама белим.

Сиромашак учи да чита и пише,
сиромашак за прошлост није везан више.
Сиромашак предуго живео ко смеће
сиромашак у рите никад више неће.

Сиромашак лопову не да више хлеба,
сиромашак руши, гради, јер му треба.
Сиромашак поштује оног који ради,
сиромашак рукама све ће да изгради.

Сиромашак поредак стари добро памти,
сиромашак заувек све ће да запамти.
Сиромашак сада је цењен, поштован,
сиромашак ишкива новог сунца дан.

Сиромашак нове домовине брана,
сиромашак велик је од борбених дана.
Сиромашак на челу носи венца сјај:
Борбеног човека победнички мај.

(Превео Б. Ч.)

Иштван Лашак

Поздрав

Мајко,
у мараму очи да не скријеш
кад писмо ово добијеш.
Да јаде своје не исписујеш худе
у боре
кад ти са штапом поштар
на врата закуцао буде.

Мајко,
син твој који је отишао с бразде
није више слуга код газде,
и капље његова зноја
нису у новчаницама туђим
безбројним,
у палатама туђим
големим,
у џеповима жбира и султана
ко у причама што си ми причала
кад сам имао седам година.

Мајко,
деца друга мога Петра Пипиригу
не јаучу више ко у игу
уз урлик фабричких точкова;
не цвокоћу на мразу деца му слаба,
без хлеба,
без млека,
без сутрашњице.
Озари, мајко, лице увело,
и уморно,
и старо и болно!

Мајко,
нађи Василија, мога друга,
дојучерашњега газдинског слугу,
нађи га и реци
да ћу му у челику
и диму фабрике наше
сковати ралицу нову
од челика светла,
ралицу и дуплаше.

(Превео Р. Ф.)

Михаи Аврамеску

M a j

Беле мисли што их зора носи
нису ли зар ко пупољак што је?
и смираја сунца зраци коси
ко ломача нека зар не стоје?

Као звезде, младост краси чело.

И пролећем зар да не уроди
младе руке наше што дохвате?
и зар негве ставити слободи
времена што неће да се врате?

(Превео аутор) *Раду Флора*

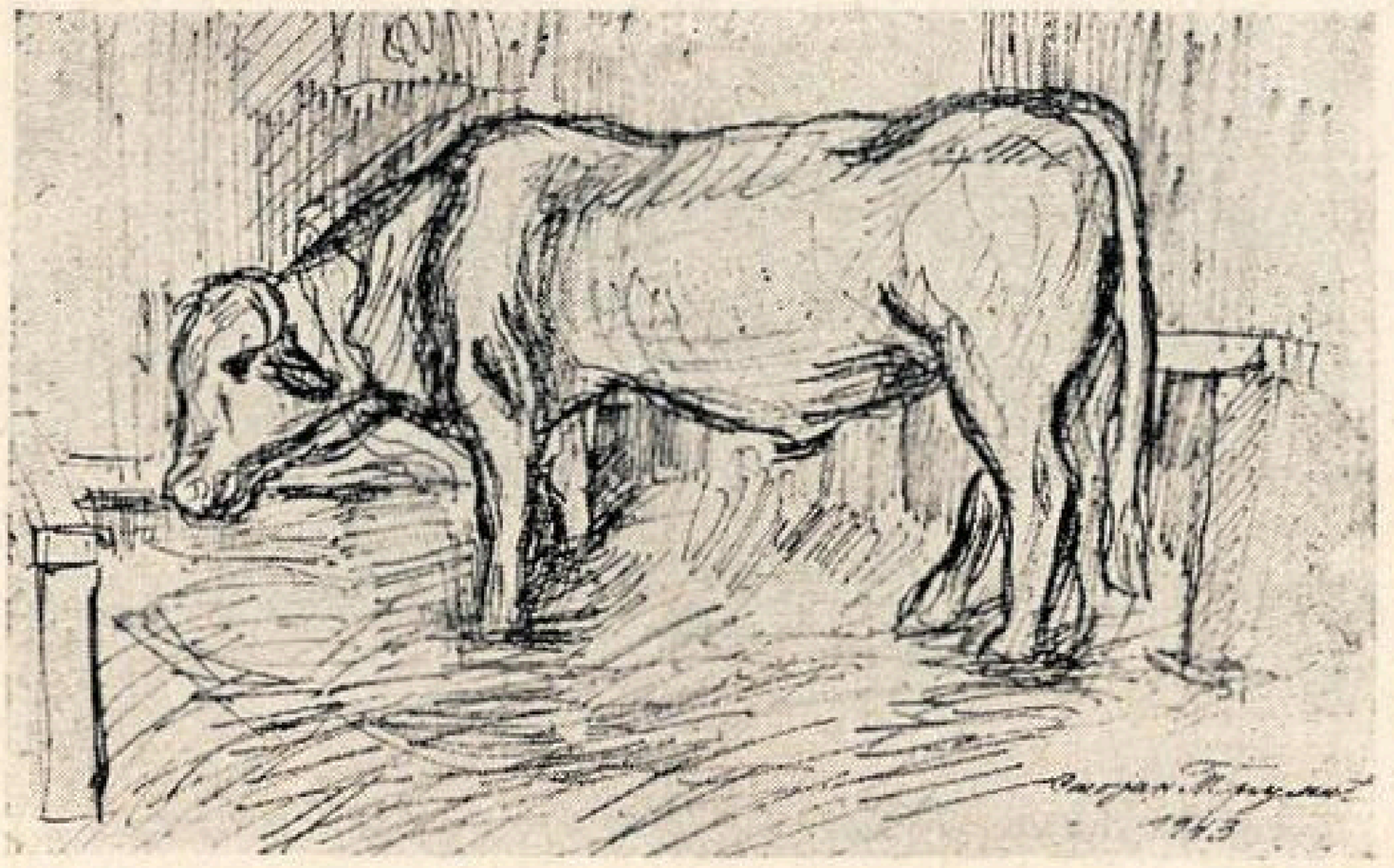

Стојан Трумић, *Бик*

Војводина

Сунце је велико и топло
над овом нашом равницом,
и не знаш које је веће:
пространство земље или неба.
До сусрета земље са небом
лети твој поглед за птицом.
Здроби дланом грумен црне земље —
мирисаће топлином хлеба.

Иван Ивањи

Павле Ружичка, *Шлеп на Дунаву*

Мајске ријечи

Летите, летите,
ријечи, к мени,
летите крилима
ко голубови снени,
и људе будите
сребрним прапорцима
из јутарњих снова.

Летите, летите,
јутарње сребрне,
хитре птице.
Прхните
од проснулог срца,
човјеку сваком носите
осмјех на лице:
— Ми данас пјесмом рада
славимо празник маја.

Лазар Мерковић

СУНЦЕ ДОЛАЗИ СА ИСТОКА

(драма у 3 чина из другог светског рата)

ДРУГИ ЧИН

(Касно летње по подне пред италијанску капитулацију 1943. Позорница приказује улицу. И то једну од оних уских мрачних тршћанских улица. Ту се непрестано провлачи она вечита струја с мирисом на прокисло уље и рибу. Улица тече с лева на десно, или обратно. С леве је стране двоспратна кућа, штура и тмурна. Десна је скоро иста таква. Између те две куће уздижу се степенице. Са тих степеница пењући се улази се у куће лево и десно. Тако се улази на први спрат — доцније врло низак — и с једне и с друге стране. После десетак степеница улази се на други спрат. Степенице иду још даље у вис и тамо где куће престају, тамо се налази „горња улица", која такође иде лево и десно. Уз степенице и горе до њих лево и десно гвоздена је ограда, једноставна и маслена. На левим вратима доле станује Лиза, док у десној кући на првоме спрату станује морнар кога зову Паоло. До степеница доле десно неко напола разбијено буре. На углу леве куће улични фењер. Иза степеница, горе, у небу, црвени фабрички димњак. До њега танак гвоздени димњак сашет с три стране дебелим жицама. Између обе куће разапета су ужета за сушење рубља; нешто старежа виси о њима. Небо је ведро, потпуно је видно. Лиза простире рубље, а суво скупља. Мумла и гунђа).

ЛИЗА: Овога ми је већ преко главе! Ту ми се попело! Сама смрдљива риба и прљаво рубље. И докле ће тако? Сад да бар имам коју кап? Фрањо!... Фрањо! (виче још јаче) Фрањо!

ФРАЊА: (изнутра) Шта је?

ЛИЗА: Ходи овамо!

ФРАЊА: (појави се на вратима) Шта хоћеш? Знаш да имам посла.

ЛИЗА: Слушај, узми ону боцу са полице и донеси ми мало, макар једну кап.

ФРАЊА: Знај да ја у крчму нећу ићи теби по вино.

ЛИЗА: По ракију...

ФРАЊА: Свеједно ми је.

ЛИЗА: Ух, кад би знао како ми је црн живот, па нечим бар да растерам све ово око мене.

ФРАЊА: Ја у крчму нећу ићи. И зато што ми се тамо не иде, и зато што имам посла. Уосталом, ево ти четири лире па иди сама. Али да знаш, то је последњи пут што ти дајем новац.

ЛИЗА: Ходи, да те пољубим.

ФРАЊА: Хвала лепо!

ЛИЗА: Ех, што имам добро дете . . . (пење се горе певушећи песму).

ФРАЊА: (гледа за њом док се успиње, а кад је замакнула за угао куће, звизне један нарочити знак. Из десних врата куће на првом спрату изађе Паоло и нагло сиђе доле до Фрање). Спремио сам. Али свега 150 комада. Откад је Алдо ухапшен, ја са ручном слагачницом не могу више да свршим за један дан.

ПАОЛО: Однећу на најбоља места. Привукли смо доста другова. После сам слушао од неких какав су утисак учиниле акције нашег батаљона »Симон Грегорчић« у оним нападима на фашистички гарнизон у Трновском Гозду, Закрижу, Дреници и Порезну, што смо штампали на прошлом летку. Кажем ти: добијамо у масама.

ФРАЊА: Па седам хиљада наших људи већ смо пребацили у Југославију.

ПАОЛО: То је леп број, али биће ускоро и више. Је ли долазио Ил ђиганте?

ФРАЊА: Код мене није био. Зашто?

ПАОЛО: Рекао је да се данас морамо састати. А ако сада одем, на тај састанак не могу стићи.

ФРАЊА: Па колико ти времена треба за 150 комада?

ПАОЛО: Како кад! Али пре сумрака се нећу вратити. Слепац не може брзо трчати!

ФРАЊА: Сем низ степенице. Причала ми је недавно моја сестра. Немој се плашити, није те познала. Уосталом, она те не би одала.

ПАОЛО: Ђиганте је говорио нешто за »Албатроса«. Али ја мислим да то није ствар ни за мене ни за тебе. У луци нас сви познају. (Чује се глас поправљача прозора).

ФРАЊА: Овај се увек појављује у ово доба. То ми је помало сумњиво.

ПАОЛО: Фашистичка полиција већ има на све стране своје машкаре.

ФРАЊА: Склонимо се код мене у собу! Брже!

ПОПРАВЉАЧ ПРОЗОРА: Проооо . . . зо . . . ооо . . . ре попра-ааа . . . ви . . . прозоре. (Пење се горе загледајући унаоколо и замакне лево).

ФРАЊА (провири): Отишао је!

ПАОЛО: Не волим људе који можда играју сличну улогу. Уосталом, ко се данас снабдева прозорима на овај начин?

ФРАЊА: Ех, да Стари није ухапшен, он би лако унео паклену машину на брод. У Монфелкону је уништио један брзи чамац унесавши корпу лимунова. Био је способан за такве задатке.

ПАОЛО: Сиромах Стари! Чули смо да је ухваћен у Емполиу. Не знам да ли је стрељан или са осталима транспортован за Немачку.

ФРАЊА: Мислим да ту нема разлике. Они наше убијају пре или после. Али знаш шта сам већ неколико пута мислио да ти кажем . . . Ти, наиме, још нисн дошао на ту помисао, ма да си добар познавалац људи. Шта ти мислиш о Јосипу?

ПАОЛО: Твоме брату?

ФРАЊА: Да.

ПАОЛО: Он пре свега није свестран. А ти знаш да су ту сада у питању акције а не више само симпатије. Не верујем да би он био способан за неку акцију.

ФРАЊА: Ја мислим да је сад, кад, Италији ломе кости, прогледао.

ПАОЛО: Сумњам.

ФРАЊА: Знаш, који пут он рекне нешто, да се мораш зачудити како је дошао до тога. Ми смо два сасвим различита човека, и због тога се никад нисмо слагали. Рекао бих да он скоро из пркоса према нама заузима такав став према догађајима. Да, баш тако, из пркоса.

ПАОЛО: Не знам. Можемо покушати.

ФРАЊА: Знаш, има он нечег сличног са Старим.

ПАОЛО: Да, изгледа наивно као и Стари.

ФРАЊА: Да га зовнем?

ПАОЛО: Па, позови га.

ФРАЊА: (викне) Јосипе! (Паолу) Ма да ми је као брату жао што није активан а и бојим се да буде активан. (Викне јаче) Јосипе!

ЈОСИП: (на вратима) Да ли ме ти зовеш?

ФРАЊА: Да. Дођи на један тренутак!

ЈОСИП: (прије) Шта хоћеш? (Фрања и Паоло седну на степенице).

ФРАЊА: Знаш ли ти да је Италија пред капитулацијом?

ЈОСИП: Чуо сам да тако говоре.

ПАОЛО: Па шта ти мислиш о томе?

ЈОСИП: Ја о томе не мислим ништа. Шта се то, уосталом, мене тиче? Хоћу ли и могу ли ја помоћи Италији да не капитулира, или помоћи њеним противницима да би што пре капитулирала?

ПАОЛО: Можеш!

ЈОСИП: Паоло, немој говорити глупости! Па то ти ни једно дете неће повјеровати. Ствари се развијају саме од себе, а ми сиромашни појединци можемо само да их посматрамо.

ФРАЊА: Ти дакле мислиш да се ствари и догађаји развијају без учествовања људи — појединаца?

ЈОСИП: Без људи — не, али без појединаца — да.

ФРАЊА: А није ли једно велико дело збир акција многих појединаца?

ЈОСИП: Да ли је требало да дођем зато да ме овде испитујете као неког ђака?

ПАОЛО: Не. Седи овамо до мене.

ЈОСИП: Молим. Могу и сести.

ПАОЛО: Слушај. Фашистичкој Италији савезници ломе кичму. Она ће данас сутра на колена. Али њену ће пушку прихватити Немац. И ето: кратко и јасно, треба га у том спречавати. Јер и фашистичку Немачку треба бацити на колена.

ЈОСИП: Добро, то је ваше мишљење, то може, најзад, да буде и моје мишљење. А ако то треба да буде тако, ако је Немачкој тако писано, онда ће се то догодити и без нас.

ФРАЊА: Ми то можемо убрзати. Уосталом, историја није унапред написана као у неком пророчанству. Људи пишу историју. И то обични људи какав си ти, какав сам ја, какав је Паоло.

ПАОЛО: Замочи и ти своје перо и напиши једну реченицу у историји наше борбе.

ЈОСИП: То значи да би требало да се ја борим. Не! То није никаква борба. Чекати у заседи! А после? Ако ми и успе

да учиним нешто, доћи ће немачка одмазда. И у тој одмазди страдаће потпуно невини људи, неборци.

ФРАЊА: Данас се сви налазимо у борби. Небораца нема. Тај принцип је уосталом сама Немачка поставила у овом рату. Шта је бомбардовање незаштићених градова, ако није непризнавање тих небораца?

ПАОЛО: Па о томе се баш и ради, ми хоћемо да сви учествујемо, да сви допринесу нешто за слободу, која ускоро мора доћи.

ЈОСИП: Ако ће доћи, онда јој није потребна наша милостиња. Слобода не проси као просјак добровољне прилоге.

ФРАЊА: Ти си неусаветан човек. А да ли имаш моралне храбрости да седиш скрштених руку док се цео свет бори против Немаца?

ЈОСИП: А да ли ти имаш моралне храбрости да пуцаш у једнога Немца, када врло добро знаш да ће се они осветити на људима који су седели скрштених руку као ја? Да ли ту имаш моралне храбрости?

ФРАЊА: Ти треба да знаш једно: данас се ја не борим против Немца зато што је он Немац, већ зато што он или они његови што га воде хоће да заробе мене као човека, и то заувек. Ја верујем у слободу, он верује у фашистичку тиранију. И та два уверења се данас боре, разумеш ли? Слобода се бори против тираније. И ми сви хоћемо да корачамо под барјаком који доноси слободу. И дете је данас на фронту као и његов отац. Тај начин рата наметнуо нам је противник. Ми смо га, хтели не хтели, морали прихватити. Али на тај нас начин он неће заплашити! Он врло добро зна да ће му после пораза бити враћено истом мером.

ЈОСИП: Добро, а шта би требало да учиним?

ПАОЛО: О овоме никоме ни речи! Ако не пристајеш, онда као да си чуо и одмах заборавио.

ЈОСИП: Слободно говори.

ПАОЛО: Испод мог кревета има сандук за прљаво рубље. У њему се налази корпа са око педесетак наранџи. Међу њима је паклена машина. Камуфлирана је у једној тамној боци. Унеси је тако са корпом и наранчама у немачки транспортни брод за превоз трупа по имену »Албатрос« што се укотвио на Ш молу. У почетку нуди војницима наранче или потражи кувара да му, бајаги, предаш корпу, али пре него што је негде на броду спустиш, напипај руком под наранчама боцу и заврни чеп. Дакле, све је у томе: однеси корпу, остави је, и изгуби се. Машина ће експлодирати после пет минута.

ЈОСИП: А сутра ће изићи плакат: стрељано толико и толико комуниста. Тим делом бих ја убио ваше другове. Зато ја то, драги мој Паоло, нећу учинити. Ја лично нећу. Учините ви, нека учини неко други, али ја лично — нећу. Ја то не могу учинити.

ФРАЊА: Добро, учиниће неко други. Ми лично не можемо, јер нас у луци одвише добро познају, али учиниће неко други.

ЈОСИП: Нека учини. Али ја мислим да ће га горко пећи савест кад буде читао плакат.

ФРАЊА: На тај плакат одговориће партизанске пушке. Због тих одговора проређује се излажење тих крвавих плаката. Сад свеједно, Паоло, ти пожури!

ПАОЛО: Да, идем горе по своју реквизиту, како је то Стари говорио. (Оде).

ЈОСИП: Фрањо, да ли ти знаш са каквим болом увек гледам за тобом кад некуд одлазиш? Увек помислим: да ли ћу још видети свога брата! А ти сигурно то никада не помислиш . . .

ПАОЛО: (излази са штапом и кутијом с пертлама, ставља црне наочаре окренут леђима Јосипу и одлази) Ја полазим.

ФРАЊА: За сат, сат и по, састанак опет овде. Потражићу Ил ђиганта. (Фрања оде лево, Паоло десно. Јосип снужден остао сам. Марија се појави горе на степеницама: оборене главе полако силази).

МАРИЈА: Шта си се ти замислио, Јосипе?

ЈОСИП: А, ти си то? Где си била?

МАРИЈА: Па ти знаш куда ја идем сваки дан.

ЈОСИП: Јеси ли га видела?

МАРИЈА: Данас сам га видела издалека, а јуче је поред мене протрчао својим ногицама. Ти никада не можеш разумети колика је материнска жеља да загрли своје дете. Да га стисне уза се. А мени је то ускраћено. Неколико пута писала сам свекрви. Није одговорила. Сигурно јој Мартин, ако је жив, наређује да ми не одговори. Ту не могу да га разумем. Како може да буде такав према мени! Па он ме је ипак волео . . .

ЈОСИП: Ти си бар неко време имала среће у животу. А ја је никада нисам имао. Ни онда кад сам био дете и дечак и ишао у гимназију. И никада ме она неће посетити. Овако предвече, кад се све смирује, осећам да је у мени све празно. Теби ће ипак дете кад одрасте и кад сазна шта

је то мати, ипак ће ти притрчати једног дана. Ти ћеш га моћи чврсто загрлити и оно ће се стиснути уз тебе.

МАРИЈА: То ме и држи да данас могу да радим сваки посао. Перем туђе прљаво рубље од куће до куће, а осећам да радим само зато да могу да доживим дан кад ћу опет моћи загрлити своје дете.

ЈОСИП: То ће те одржати.

МАРИЈА: Заиста хоће. Ма колико да је сада страшан мој живот, ипак је он лакши од онога што сам га некада имала у овој истој кући. Ти си био још дете, Јосипе, и не знаш у каквом сам паклу одрасла. Док је отац још био жив, било је још којекако. Кад је радио, било је новаца. Али мајка је тражила све више и више. А он, сиромах, није могао да насмаже за нас толике, па се у очајању пропио и, као што знаш, изгубио место. Језа ме подилази кад и помислим на то. Ја сам морала да тражим посла. Фрања је био на лађи и ретко слао кући по коју лиру.

ЈОСИП: Ни сам није имао.

МАРИЈА: Да, ни сам. А ја, ја сам онда издржавала кућу. И било какво место да сам тражила, сваки је газда хтео да будем и његова љубазница. Испочетка сам увек побегла кад сам видела да мора до тога доћи, да од тога зависи намештење. А после... сама гладна, ви код куће гладни. Што је мајка гладовала, то ме није толико болело, јер она је натерала оца у пропаст, али ти, Јосипе, ти си био још мали. Дечко са плавом косом и провидним образима... и зато сам ето...

ЈОСИП: Па зар је онда грех што си тако почела живети?

МАРИЈА: Мартин је рекао да јесте. Он је то рекао. А да је знао да сам ја заправо тек с њиме почела живети. Тек тада сам видела шта је то радост и драга, пријатна брига, брига за своје. Било је све лепо што сам ја имала с њиме у своме животу.

ЈОСИП: И то је трајало само две и по године. Знаш, Марија, ја сам много размишљао о свему томе... како да кажем... о твоме животу. Ниси ти крива. Ово све ту око тебе, то је криво. Па погледај ово све унаоколо где ми живимо Зар одатле може да израсте човек? Видиш, ја се сећам како ти је дуго нека наша кума Бетика тражила запослење и није га нашла. И онда када нигде ниси добила посла, зар је требало много па да одеш тим путем?

МАРИЈА: Па помисли докле смо отишли када је моја рођена мајка, скоро никад трезна, гонила оца да ме отера

у ноћ под фењере и у кафане. А он, сиромах, гледао је пред себе, ћутао, шмрцкао, после дланом убрисао сузу и легао без речи. Као да је хтео да побегне у сан од тог нашег страшног живота. Кад слушам тако који пут Фрању из кухиње како са својим друговима говори, мени се учини као да престајем живети овде, већ да сам тамо негде у некој лепој земљи коју замишљам по њиховим речима, и некако, ни сама не знам како да кажем, ето, као да бих и сама могла да пођем тамо са њима у ту борбу и... шта ту треба много речи... ја бар тако мислим. Или ће настати експлозија у целом свету и све се ово срушити, или ћемо ускоро иструнути као смеће.

ЈОСИП: Иструнућемо.

МАРИЈА: Иструнути. Па да ли онда треба радити? Треба ли се надати? Или опустити се, и сасвим пропасти.

ЈОСИП: Треба бити добар и волети људе. Видиш, ја не могу да мрзим. Чак ни непријатеља, јер је човек.

МАРИЈА: Није сваки непријатељ човек.

ЈОСИП: Јесте. Ма да ја, уосталом, и немам непријатеља. Тренутак пре него што си ти дошла били су овде Фрања и Паоло. Разговарали смо. Они се пене од мржње против Немаца, и ја их уопште не разумем. Кад се људи не би мрзели, било би дивно на свету.

МАРИЈА: Ја Фрању потпуно разумем. Он верује у долазак бољег.

ФРАЊА: Кроз мржњу не може доћи ништа боље.

МАРИЈА: Фрања каже: у мржњи победити, да бисмо после сви живели у љубави.

ЈОСИП: А да ли се то може?

МАРИЈА: Он верује. И како је дивно живети с надом да ћеш учествовати у нечем великом. Живети за неко дело! Видети како иза себе остављаш траг. Када можеш да оставиш иза себе траг, — значи живео си. А какав ћу траг оставити ја иза себе? Уопште га неће бити. Чак ни дете, јер и оно ми је одузето.

ЈОСИП: Иза Фрање ће остати крв. Људска крв! А зар то није најстрашније: пролити људску крв?

МАРИЈА: Можда се само на крви може нешто изградити. Она је чврша од земље.

ЈОСИП: А зар би ти то могла?

МАРИЈА: Шта да ли би могла?

ЈОСИП: Да ли би могла пролити људску крв?

МАРИЈА: Крв? (размишљајући) Могла бих! Могла бих, када би знала да иза ње долази људима бољи живот, или слобода, или срећа — уопште за све људе подједнако. Али коме сам ја потребна? Мени је суђено да испаштам за свој живот перући туђе рубље и да проводим дане у сузама за дететом. Али како бих ја радо убрисала те сузе и пошла онима којима сам потребна, пошла у борбу за освајање среће за све људе. Можда би један делић те среће припао онда и мени... и моме детету. Уверена сам да би то онда све опрало са мене. Можда бих се онда спасла...

ЈОСИП: Ти то све гледаш кроз своју несрећу. И вероватно је да би ти онда пронашла неки мир, свој лични мир, заправо тиме би саму себе преварила. Али угазити у крв, убити, убијати из уверења, то је неопростив грех, јер то је свесно убиство.

МАРИЈА: Баш из уверења! Знати да се води битка за срећу оних који су досада само чули за ту реч. Пођи онамо куда полазе многи, хиљаде...

ЈОСИП: Не разумем те, Марија, и чудна си вечерас.

МАРИЈА: Да, и мени се чини да постајем друкчија. Укратко: Фрања има право. (Одозго се зачује полупијано Лизино певање, она се појави и споро батрга низ степенице).

ЈОСИП: Фрања јој је дао новаца. Убити? Да! Али себе, да не би живео у овом брлогу.

МАРИЈА: Па зар не видиш колико је она бедна? Ја је више желим него што се љутим на њу.

ЛИЗА: Јао, Марија, да знаш с киме сам била? Никад нећеш погодити.

МАРИЈА: Нећу ни погађати.

ЛИЗА: С Мициком.

МАРИЈА: С којом Мициком?

ЛИЗА: С Гвозденом Мициком. Пита за тебе. Причала сам јој шта радиш. Каже: луда си. Она зарађује 4000—5000 лира месечно. То је читаво богатство, а за тебе каже да би још и више, јер си лепша од ње.

МАРИЈА: Ја сам ти не једанпут забранила да ми говориш о том. Срам те било! Пијана си и не знаш шта бунцаш.

ЛИЗА: Пропоштенила си се наједанпут! Види је, молим те! Зато те је твој и оставио. Оставио — хвала богу, а колико их је још? И моји би стари дани били лепши. Али на мене нико и не мисли. И ви сте ми деца! Овај не ради ни-

шта, само чита неке дебеле књижурине и мудрује. А Фрања зарађује тек с мене на уштап. Зато и пијем да не мислим на вас.

МАРИЈА: Јеси ли завршила?

ЛИЗА: Нисам завршила.

МАРИЈА: Е, ја нећу да слушам. Јосипе, дођи, хајдемо на море. Само, ако ћеш ми и ти држати придике, оставићу и тебе. Данас ми је доста мудровања; уморна сам за то.

ЛИЗА: Тако ти поштујеш своју мајку? Зато те и оно твоје шугаво дериште неће поштовати ако једанпут сазна да си га ти окотила. Ђубре си ти! Смрдљиво ђубре! (Јосип и Марија без речи оду. Лиза остаје псујући, уђе у свој стан и оданде се чују још неке псовке. Фрања се појави горе изнад степеница. Разгледа унаоколо и онда звизне нарочити знак. Долази Паоло и затим Дезертер — Ил ђиганте).

ФРАЊА: Овде се осећам најсигурнији, ма да смо на улици. За сваки случај, о чему разговарамо?

ИЛ ЂИГАНТЕ: Разговарамо о новим картама за следовање. Немамо много да говоримо. Из Рима је упућен нови помоћник шефа тајне политичке фашистичке полиције. Доста је да кажем: звер. Бивши тршћански занатлија. Познаје овдашње прилике у душу. Његово је постављање у вези са нашим нападом на понтонску железницу. Његов први налог био је да се спали село Устје у Випавској долини. Добио сам налог да га уклонимо. Бепо на свом мотоциклу прати његов пут и одакле год стигне јавља комитету где се налази. Са мном ћете поћи по оружје код Алдове сестре. Јесте ли ме разумели?

ПАОЛО: Потпуно. Је ли важно? Важно је! Дакле — знамо све.

ФРАЊА: Ја ћу кроз доњу улицу. (Одлазе. Долази верглаш инвалид. Стаје пред Паолова врата, свира неку тужну песму са скинутим шеширом у руци. Нико не излази. Пређе преко, свира неку наполитанску љубавну романсу. Нико се није појавио ни на тим вратима, па онда сиђе до Лизина стана и ту понови прву песму).

ЛИЗА: (излази и даје му новац) На, узми, па попиј! И ја волим да попијем. Да сам млађа, сад бих те позвала у крчму и частила. Пили би, и ти би свирао. Али овако... (пљуне и уђе унутра. Верглаш полако оде десно окрећући свој вергл. Одозго се нагло појави Марија са Јосифом).

МАРИЈА: Зашто идеш за мном? Иди за њима! Помози им још! Помози им да их све претуку! Ти ниси човек ако можеш остати равнодушан према томе што си видео.

ЈОСИП: Нећеш да ме разумеш, Марија! Па ја патим с њима заједно у својој души.

МАРИЈА: То су глупости што ти говориш, а после, од тих твојих патњи никоме неће бити боље.

ЈОСИП: Ја знам да те не могу убедити у то да ја више саучествујем с тим несрећницима него они што галаме и вичу како треба осветити патње тих људи.

МАРИЈА: Шта имају од твог саучешћа ти кукавни Јевреји које су нацисти похватали по Италији као мишеве у празној соби? Тебе нико није онако душмански ударио кундаком у леђа као ону девојчицу што је пришла оној жени у поворци, вероватно својој рођеној мајци. Знаш ли ти шта то значи добити ударац кундаком у леђа на улици, да јој је крв потекла на уста, и то пред очима толиких људи? Стид те је да плачеш, а плакао би и уједао оне који те туку, а немоћан си.

ЈОСИП: Па баш зато што сам и сам немоћан, и ја осећам бол на своме рамену као и та девојчица.

МАРИЈА: Шта ти то говориш, Јосипе? Јеси ли ти луд? Није могуће да ти то не видиш својим очима! И ми смо у истом положају као и ти Јевреји. Како ти можеш да мислиш друкчије када си то исто што сам и ја. Ти немаш посла, немаш од чега да живиш, и на своје очи си видео шта нас све чека. Мени је то данас тако јасно, и баш као да ми се данас разданило: ако победе Немци, остаћемо овакви као што јесмо, и сви ћемо бити у таквим поворкама, и сви ћемо добијати кундаком у леђа, а после и у главу. Да сам мушкарац, ухватила бих Фрању за руку и рекла му: поведи ме! Уосталом, теби не вреди говорити. Ти се завлачиш у ону нашу смрдљиву кухињу и читаш неке глупе књижурине које сигурно не причају ништа о овом правом, нашем и истинском животу.

ЈОСИП: Пишу о лепом животу.

МАРИЈА: Пишу о лажном животу.

ЈОСИП: То је свеједно.

МАРИЈА: Теби. Мени није свеједно. Више ми није свеједно. Око тебе тече невина људска крв, људе гоне као робове, а ти . . .

ЈОСИП: А ја гледам све то мирно, и шта могу кад сам такав. Тече крв? Е кад тече крв, ја ћу мирно узети Паолове наранче. Продаваћу их на Риви . . . Немцима. Они воле наранче. Паоло ће нешто зарадити, а и ја ћу нешто зарадити . . . и онда ћу купити цвећа . . . (уђе Зденка) А, ево »миа Феличита«, Зденка, хоћеш са мном на Риву?

ЗДЕНКА: Ја идем баш тамо по наше следовање сапуна.

ЈОСИП: Само један тренутак! (Оде у Паолов стан. Кључ је нашао и подигао под прагом).

ЗДЕНКА: Јесу ли овуда прошли?

МАРИЈА: Ко?

ЗДЕНКА: Па ови сироти Јевреји што су их гестаповци терали у поворци.

МАРИЈА: Не знам да ли су овуда прошли, али ја сам видела ту страхоту прекопута Риуниона.

ЗДЕНКА: Шта мислиш, куда их воде?

МАРИЈА: Ти као да си пала са месеца, па не знаш.

ЈОСИП: Ево ме! Зденка, андиамо! Марија, узми једну наранчу. Оваквих нећеш дуго још јести.

МАРИЈА: Неће ти остати за цвеће. (Оде десно).

ЈОСИП: За цвеће? Ако их све продам, знаш, Зденка, и сама Марија ће узбрати један мали црвени, крвави цветић... и даће ми га... за наранче.

ЗДЕНКА: Пожуримо, затвориће радње.

ЈОСИП: Знаш где сам био јутрос? Ту горе (покаже на други спрат куће) и стара ми је баба Маре певала песму коју је још као девојка научила. Њена унука лежи болесна од сушице, ја до кревета, а баба Маре певуши: (и сам тихо запева)

Липа Маре у Бостону зрасла,
Мило, драго мој,
У Бостону, у том Трсту граду,
Мило, драго мој,
Просили је бани, јенерали,
Мило, драго мој,
Она неће бана, јенерала,
Већ момчића кога је узбрала,
Мило, драго мој,

ЗДЕНКА: Та, задоцнићу, Јосипе. Отићи ће трговац.

ЈОСИП: Мој неће. Он се усидрио на трећем молу. (Оду).

(Чује се из непосредне близине како су се залупила врата аутомобила. Сцена је за тренутак празна. Потом долази Виктор у пратњи два агента).

ВИКТОР: Ви будите ту у близини (извади нотес и листа по њему док се агенти полако удаљују. Они ће се прошетати који пут преко бине, једино не у сцени с Маријом) Аха! Ево! (приђе Лизиним вратима и закуца на довратак.

Излази Лиза бришући руке о кецељу). Извините, госпођо, што сметам, али бих молио једно мало обавештење.

ЛИЗА: О молим само...

ВИКТОР: Да ли ви можда знате да ли у овој кући или ту негде у близини станује нека Марија Бертић?

ЛИЗА: Марија? Како да не, господине! Та, забога, ја сам јој мајка.

ВИКТОР: А, тако? Мило ми је. А да ли је Марија у Трсту?

ЛИЗА: Јесте, наравно да је ту. А где би била? Живи ту код мене.

ВИКТОР: А, тако? Али сигурно немам среће, јер, вероватно, није код куће.

ЛИЗА: Још малочас била је овде, а сад, богами, не знам куда је отишла.

ВИКТОР: А не знате кад ће се вратити?

ЛИЗА: То вам заиста не могу тачно рећи.

ВИКТОР: Хм!

ЛИЗА А ви је познајете?

ВИКТОР: О, па да, чак врло добро, већ више година; били смо одлични пријатељи. Али, ето, дошао је рат...

ЛИЗА: А ви живите у Трсту?

ВИКТОР: Не, само сам овде на пролазу.

ЛИЗА: А, тако?

ВИКТОР: Службено сам овде. Допутовао сам из Рима, али, извините, ја вас можда задржавам?

ЛИЗА: Али ни најмање.

ВИКТОР: Дакле, молим вас, поздравите Марију. Реците јој само: Виктор. Она ће већ знати...

ЛИЗА: Добро! Само да кажем: Виктор...

ВИКТОР: Да, али ако будем икако имао времена, ја ћу још једанпут свратити. Волео бих да је видим.

ЛИЗА: О, само изволите! Иначе, испоручићу јој поздрав. Казаћу: тражио те је један отмени господин, твој стари пријатељ Виктор...

ВИКТОР: (кроз смех) Да, врло добро.

ЛИЗА: То ће јој бити мило. Присетиће се некадашњих лепих дана, јер и она сад у ово проклето време тешко живи.

ВИКТОР: Да, то сам могао и мислити! Она не живи више с мужем ?

ЛИЗА: Та с каквим мужем! Оставио ју је, вуцибатина једна. Мучи се сиротица. Колико пута заплачем кад је видим куда јој одлази младост и снага.

ВИКТОР: Но, па онда, али, молим вас, само без увреде. Будите тако добри па јој предајте један мали дарак од мене (вади лисницу и из ње банкноте, гужва их у руци и тутка их Лизи у руку). Знате, откад је рат, мени прилично добро иде.

ЛИЗА: (грабежљиво прима новац) О молим вас, каква увреда! У ратно доба нема увреде. Знате како кажу: Неком рат, неком брат! А ви то онда... али, онако, као матери старе пријатељице можете рећи... црна берза?

ВИКТОР: Па, црна баш не, али тако нешто. Да се не упуштам у детаље, то нека буде уједно и одговор. Но, морам ићи! Збогом, госпођо, поздравите Марију!

ЛИЗА: Клањам се! Ја се клањам, поздравићу је, па и ви нас немојте заборавити!... (мало још гледа за њим како се пење уз степенице, насмеши се, слегне раменима, уздахне и уђе у собу. Виктор се полако успиње, с десна одозго — Марија. Она гледа у пространство)

ВИКТОР: Марија!... (међусобно посматрање у тишини) Марија, зар ме се не сећате? Виктор!... Ја сам Виктор. Зар не, чудно вам је мало? Променио сам се мало. Сећате ли се, Марија, онако како сам говорио: Ја ћу се опет подићи Но, ево, скинућу мој Борсалино, да ме боље видите. Разумем, прошло је доста времена...

МАРИЈА: (без покрета, равним гласом). Ја сам вас напрви поглед познала.

ВИКТОР: Тражио сам вас.

МАРИЈА: (као горе) Тако?

ВИКТОР: Променили сте се...

МАРИЈА: (као горе) Тако?

ВИКТОР: Били сте сад, вероватно, у шетњи? (пауза) Па како сте иначе?

МАРИЈА: Сасвим добро.

ВИКТОР: Хм!

МАРИЈА: Али и ви сте се некако променили у свему... зар не ?

ВИКТОР: Да, како узмете... отворио сам фабрику штофа...

МАРИЈА: Тако!

ВИКТОР: Штофа од коприве... Радим за војску.

МАРИЈА: Овде, у Трсту?

ВИКТОР: Не, фабрика ми је у Милану, ја иначе живим у Риму. У државној сам служби још уз то. Овде сам само на пролазу... На кратко време.

МАРИЈА: Тако?

ВИКТОР: А ви?

МАРИЈА: Ја? Ја нисам отворила никакву фабрику штофа од коприве, ја живим увек једнако Код мене нема промене.

ВИКТОР: Ви си, како видим, још увек љутите на мене због оног мог, признајем, неукусног напада пред Мартином.

МАРИЈА: (ледено) Не више, Викторе. Ја на своју прошлост више не мислим.

ВИКТОР: Ја сам слутио да ћете ми опростити, и зато сам дошао да вам предложим да заборавимо на све непријатно што је било међу нама и да наставимо онде где смо прекинули кад смо били срећни.

МАРИЈА: Срећни? Ви сте увек пуни духовитих предлога, Викторе.

ВИКТОР: (на једном силовито) Марија, пођи са мном! Ја те још увек волим. Ја сам данас на таквом положају да могу добити сваку жену у Италији, али за мене постојиш само ти. Ја сам данас богат човек. И још нешто! Ја сам један од најистакнутијих префеката тајне политичке фашистичке полиције... Преда мном дршћу хиљаде. Све могу да учиним. А све ћу и учинити само да бих тебе усрећио.

МАРИЈА: (више за себе) Грозне су то речи.

ВИКТОР: Буди паметна! Остави све ово! Твој Мартин је побегао из војске, пребацио се југословенским партизанима. Тамо ће му бити гроб. На десетине немачких и наших дивизија уништиће их до последњег. А уз мене ћеш ти опет процветати. Бићеш као што си некад била.

МАРИЈА: (као горе) Исто што сам била некад...

ВИКТОР: Марија, немој саму себе упропашћавати! Ти си још млада, треба да мислиш на себе. Питање је каквим још тешким и црним данима идемо у сусрет? Ти треба све то да уочиш.

МАРИЈА: Зар дани могу бити још црњи? Ја мислим да после оваквих дана може доћи још само смрт, али и она је лепша, јер је часнија.

ВИКТОР: Буди разумна, Марија! Одавде мораш отићи! Па овај живот овде је испод сваког људског достојанства.

МАРИЈА: (изазивачки) Па наравно, шта чекамо? Одмах! Где су кола? Господин шофер, највећом брзином, молим, у живот пун људског достојанства! (потмуло се засмеје).

ВИКТОР: Без шале, Марија!

МАРИЈА: Господин шофер, без шале, највећом брзином . . .

ВИКТОР: Не разумем тај смех.

МАРИЈА: Не? (смеје се) Заиста не?

ВИКТОР: Марија!

МАРИЈА: Тешко је некога разумети кад у његовом животу нема ничег разумљивог, па чак ни разума, зар не? Кад неко нема смисла за штоф од коприва и образ за шефа тајне политичке фашистичке полиције, онда је заиста то све тешко разумети. Али ја данас разумем да ће се ускоро подићи таква бура која ће одувати све вас фабриканте штофа од коприва, и вас шефове тајних политичких полиција.

ВИКТОР: Ако се нешто деси са Италијом, ми ћемо емигрирати у Енглеску или Америку. Ја имам новаца.

МАРИЈА: (иронично) И они ће раширених руку дочекати једног шефа тајне фашистичке полиције . . .

ВИКТОР: Шефа не, али индустријалца увек, и то баш раширених руку. Уосталом, Марија, ја нисам више онај Виктор кога си раније познавала . . .

МАРИЈА: Да, Виктор се мења при сваком новом сусрету. Ако се још који пут сретнемо, шта ћеш онда бити?

ВИКТОР: Марија, ја те волим. Ја те нећу напустити. Ми ћемо од данас заједно . . . Венчаћемо се. Ти ћеш постати госпођа . . .

МАРИЈА: (резолутно) Доста, Викторе, са тим бесмисленим приповеткама и предлозима који ме ни најмање не узбуђују. Ја сам ти још пре рата рекла да међу нама није било ничега што нас је везивало. А данас ни новац, а ни тајна полиција не могу ту учинити ништа. Ја мислим да бих умрла од стида и гађења када бих се приближила човеку под којим дршћу хиљаде, и који убија те хиљаде. Али запамти, Викторе, све се хиљаде не могу убити, а ни заплашити. Али хиљаде неће остати хиљаде! . . . оне ће се повећати. Биће то милијони, Викторе! А против милијона не могу ништа тајне политичке полиције. Не могу ништа!

ВИКТОР: Да ниси то што јеси, ја бих те ухапсио.

МАРИЈА: У списку осветника само би повећао број — за један (из луке се зачује страховита детонација и експлозија. Обоје слухте. Марији узбуђено сјаји лице, на Викторовом паника. Засвирале су сирене бродова у дугом, непрекидном плачу. Из даљине се чује како се приближавају и опет удаљују трубе ватрогасних кола).

ВИКТОР: (промуца) Шта то може бити?

МАРИЈА: (мирно) Ништа — само почетак! (Паоло се прикраде одоздо и сакрива иза старог бурета).

ВИКТОР: Бежимо из овог проклетог краја! Ту су моја кола. Дођи са мном у мој хотел!

МАРИЈА: Ја се овде добро осећам, јер овде је моја кућа. Ја сам праља. То не треба да заборавиш: ја сам праља.

ВИКТОР: Још једанпут те питам... (на врху степеница хитар као пантер појави се Ил ђиганте, до њега Фрања)

ИЛ ЂИГАНТЕ: (полако вади револвер) Господине префекте, будите љубазни и...

ВИКТОР: (нагло се окрене и дрекне) У помоћ! (Хитац. Виктор пада. Марија устукне махинално, а кад опази Фрању и Ђиганта, врисне).

МАРИЈА: Бежите!

(Ил ђиганте и Фрања нестају као што су се и појавили. Дотрче два агента који су били у близини. Паоло (као слепац) придиже се иза заклона. Левом руком држи бели слепачки штап, десна му је у џепу. Дотрчи Лиза, неке жене, старци и дечурлија из суседних кућа. Општи метеж. Марија стоји мирно).

АГЕНТ: (Марији) Ти си била овде. Ко је пуцао?

МАРИЈА: (одлучно) Ја! Ја сам пуцала!

АГЕНТ: (Другом агенту) Вежи је! (Паоло хитро вади револвер. Два метка. Агенти падају. Врисак жена и деце. У паници беже у куће, заглављујући се у вратима).

МАРИЈА: Паоло!

ПАОЛО: Марија, брзо за мном! (хитро потрче уз степенице).

(Из далека полицијске и карабињерске звиждаљке).

З а в е с а

Јован Коњовић

ОСВРТ НА ПРОШЛОСТ И САДАШЊЕ КУЛТУРНО СТАЊЕ СЛОВАКА У ФЕДЕРАТИВНОЈ НАРОДНОЈ РЕПУБЛИЦИ ЈУГОСЛАВИЈИ

Културни живот словачке мањине у Федеративној Народној Републици Југославији није могуће у потпуности схватити без кратког осврта на њихову прошлост. Данашњи њихов интензивни и екстензивни културни развитак природно је повезан са општим променама у нашој држави, које и мањинама омогућују да се национално, културно и политички несметано развијају и граде своју будућност у оквиру социјалистичких стремљења свих народа ФНРЈ.

Преци Словака долазили су у ове крајеве у доба кметства, у доба социјалног и верског угњетавања. Овај тежак положај у Хабзбуршкој монархији приморао је радни народ да напусти своју родну груду и пође у исељену и опустошену Доњу земљу (»Dolniaky«), не да би овде изградио лепшу будућност, него да би и даље служио господарима, да би као жилав и радан живаљ у овим крајевима учврстио разбијену феудалну привреду монархије, а пре свега зато да би постао стражар, бранилац њених јужних војних граница. И верски моменат је играо у томе значајну улогу: народ, који је осим социјално-политичког угњетавања подносио и верска гоњења, остављао је своју дедовину да би и даље служио спахијама, а уживао релативну верску слободу.

Словаци су се масовно селили у јужне области бивше Хабсбуршке монархије у годинама 1740—1780 (прве групе дошле су до Бајше већ 1720 г.) из разних жупа Угарске (пештанске, новоградске, турчанске, бекешке, гемерске, тренчанске итд.). У највећем броју насељавали су се на тзв. Чарновићевској »футошкој госпоштији« (Петровац, Гложан, Кулпин, Кисач). У Петровац је дошло г. 1740 око 2.000 породица. Положај досељеника био је необично тежак: осим земљишта нису добили ништа и само захваљујући својој жилавости и радиности могли су да савладају почетне препреке. У друкчијој ситуацији били су немачки колонисти, који су се уселили у готове куће са одго-

варајућим привредним зградама, са споком и пољопривредним оруђима. — Живот словачког кмета био је овде у почетку још тежи него у »Горњој земљи«: верску слободу извојевали су тек касније (петровачки евангелици до 1783 г. спадали су под католичку цркву у Футогу: те године добили су првог пароха Ондреја Стехлу), а материјалне прилике биле су тако лоше, да су насељеници остављали земљу (тешка »работа« на »госпоштији«, поплаве 1775 и 1795 г., лоше жетве, нездрав, мочварни крај, итд.). Један део досељеника напуштао је Петровац и околна села (овај се процес вршио и касније, и тако је настала тзв. секундарна емиграција у Срем). Упркос свих тешкоћа насељеници су се развијали, Петровац је већ 1798 г. бројио 3357 становника, а привредно су тако ојачали, да су подигли школу и велик храм (у г. 1821—1823). Почеци словачких досељеника били су у основи свуда исти, иако се словачке насеобине у Бачкој, Банату и Срему нису оснивале истовремено.*)

Уопште, може се рећи да су Словаци у ФНРЈ — изузевши незнатан део учитељских и поповских породица, које су долазиле на Доњу земљу мимо општег емиграционог струјања — потомци кметова, који су бедом, социјалним угњетавањем и верском нетрпељивошћу били изгнани из свог првобитног завичаја. Словачки народ на југу није нашао ништа осим ненаклоности околине, некултивисаног земљишта, нездравих мочвара. Једино му је мржња према фе-

удалцима остала и овде, али она се манифестовала само у »фаталним« формама живота кметова, у »работи«, у покорности, у скривеној, угушиваној мржњи, која се никад није излила у револт, у побуну. Из ове монолитне социјалне структуре произлази да се словачки народ одмах од почетка развијао у народним, демократским и противфеудалним традицијама: троструко-угњетавање (социјално, национално и верско) утискивало је у његов менталитет црте опорости, изоловања, затварања у свој сопствени национални и верски круг, неповерења и мржње према »госпоштији«. У свом конкретном облику, у историском развитку ова се свест формирала под утицајем свештеника и учитеља, верних свом словачком пореклу, оданих словенској идеји, васпитаних већином у просветитељској идеологији. Подвлачимо да ова свест није била подједнако снажна у свим слојевима народа и да се ограничавала, углавном (у каснијем развитку) на интелигенцију, трговце, занатлије и имућније сељаке. Утицај

---

*) Бајша г. 1720, Петровац 1740, Кулпин 1743, Гложан 1746, Селенча 1760, Кисач углавном 1773, Пивнице 1790; у Банату најпре је био насељен Словачки Арадац г. 1786, затим Ковачица 1802, Падина 1806, Хајдучица 1810, Словачки Александровац (Јаношик) 1812. Сремска словачка насеља настала су секундарном емитрацијом, и осим Старе Пазове (1770) и Бивгуле (1863), новијег су порекла (Илок, Бољевци, Ердевик).

свештеника и учитеља, а и остале интелигенције, изражавао се у потискивању социјалног момента, и у новој, туђој средини моћно се афирмирала национална и верска компонента (угњетавање мађарских феудалаца и буржоазије, верска изолованост). У том погледу евангеличке школе, свештеници и учитељи одиграли су позитивну улогу, јер је у борби са шовинизмом мађарске владајуће класе словачка свест и национално осећање било не само сачувано него и учвршћено (код католичких Словака није било овог утицаја, и због тога су већином ишчезли).

Укидање кметства г. 1848 убрзало је процес привредног, социјалног, националног и политичког развитка јужноугарских Словака: у највећој словачкој насеобини, Петровцу, већ 1845 г. основао је тадашњи капелан Штефан Хомола школу за одрасле (»Недељна школа«) са књижницом, наглашујући да је »главни узрок народне беде — непросвећеност«: у сличном духу радило се и у другим селима, наравно, у оквиру црквено-народном, јер је релативна црквена аутономија омогућавала Словацима да се сигурније одупиру притиску појачаног мађарског шовинизма. Реакција после 1848-49 г. значила је кратак застој у развитку националне свести, али већ у шездесетим годинама XIX века почињу бачки Словаци национално, црквено и политички активније да иступају (посета бискупа др. К. Кузмањија 1865 г. у Петровцу, прве позоришне претставе у Петровцу 1866—1872, које су се претвориле у демонстрације против мађарских власти, победа на изборима извиканог »панслава« Вилиам Паулини-Тота у кулпинском срезу 1869 г. у сложној сарадњи Срба и Словака*) доцнији избори у кулпинском срезу итд.). Треба подвући да је осим наведених фактора (утицај свештеника, учитеља, српско-словачка сарадња) нарочито процес капиталистичке акумулације одиграо значајну улогу у формирању националне и политичке свести Словака у Војводини: осим интелигенције, почео је да игра значајнију улогу у јавном животу и имућнији слој

*) У развоју српско-словачке сарадње у целини разликујемо три фазе: Пре првог светског рата ова сарадња има позитиван карактер, јер се развија у знаку заједничке одбране против хунгаристичке идеје и мађарског шовинизма (паулинијевски избори 1869, штефановићевски 1896, хоџовски 1905—6, николићевски 1910, акција Словака у корист српског Црвеног крста за време балканских ратова г. 1912 итд.) Од г. 1918 до 1941 сарадња словачко-српска није била најсрдачнија, јер су државну политику водиле тада великосрпске клике док је у словачком јавном животу постепено све већи утицај имао млади, демократски оријентисан нараштај: то је све водило отуђивању, продубљавању јаза између „званичне“ културне политике старе Југославије, и демократски и напредно оријентисане Матице словачке у Југославији. И, најзад, у трећој фази развоја словачко-српских односа, напредни елементи оба народа нашли су се на заједничкој платформи борбе против окупатора (1941—45).

трговаца, занатлија и сељака. Тако на пр. у Петровцу су пред 1914 г. привредно добро стајали само богати сељаци (25%), док су остали: средњи сељаци, а нарочито безземљаши, сиротиња (65—70%) живели у беди и оскудици. Међу њима многи су били сезонски радници (на железници), пољопривредни радници на »госпоштији«, »бироши«, а затим надничари у Срему (који су радили у виноградима, на »каји«). Према томе у то доба је култура и политика ствар танког слоја словачког народа (интелигенција, имућнији слојеви сељака, занатлија, трговаца), а радништво и сиротиња стоји некако по страни. На овом економско-социјалном темељу ствара се свест војвођанских Словака, која садржи у себи словенске, верске, демократско-либералне, противфеудалне и противмађарске елементе. Пре првог светског рата, у годинама 1905—1914, ово расположење народа најјаче се изразило у тзв. хоџовском покрету »Za tie naše haleni«. Међу сиромашнијим слојевима, међу радницима и беземљашима ширили су се и социјалистичке идеје, које су пропагирале тадашње братиславске »Радничке новине« Социјал-демократски покрет, као резултат нарочитих прилика у нашим крајевима, био је обојен хоџовском политиком и акционо се с њом и стопио (на изборима 1905 и 1910 г.) Чињеница је да су војвођански Словаци били најсвеснији и најнапреднији део словачког народа, па је политички утицај конзервативног Турчанског Светог Мартина био веома слаб. Може се рећи да је у то време то била релативно напредна политика у односима државним и словачким: наш је народ ишао тада с пештанским новинаром Миланом Хоџом стога, јер се водила борба под паролом: за словачки језик, за сељачку демократију, за опште изборно право, а против феудалног поретка. У ствари, то је био покрет ојачаног словачког малограђанства и богатијег сељаштва, али против тадашњег мађрског племства, буржоазије, бирократије и шовинизма, па је имао прогресивну тендецију. У то време словачки народ је већим делом стајао по страни политичке борбе и културног превирања, јер је сву његову енергију и интерес апсорбовало старање за свакидашњи хлеб. Али у даној ситуацији словачке масе могле су да се повежу са овим напредним елементима у нашој прошлости, јер нису биле оптерећене никаквом госпоштијом, никаквим бајкама, које би у име »традиција« кочиле живот. Ако је ту и било неке традиције, наслеђа прошлости, онда је то била традиција беде, кметства и мржње на феудалце. А први светски рат био је таква, прилика која је омогућила да су дошле до израза — не само код нас, већ и у целом свету — уњуткане, бесправне масе.

*

После првог светског рата, који је за Словаке, рушењем Аустро-угарске монархије значио, почетак релативно слободног националног живота, а у којем су југословенски Словаци дали 300 легионара (од тога сам Петровац 50), прилике у нашим селима развијале су се не само под утицајем догађаја у бившој Југославији, него и у вези с оним што се дешавало у Чехословачкој Републици. И руска Октобарска револуција моћно је утицала на наш народ. После свршетка рата долазили су кући војници који су били и у руском заробљеништву, и преузимали власт. Народни одбори и страже, које су се стварале у октобарским и новембарским данима 1918 г. по нашим селима, имали су социјално-револуционарне циљеве: општа ситуација у држави, неорганизованост маса и снажни буржоаско-шовинистички елементи изазвали су брзо претварање одбора у оруђе националистички расположене словачке интелигенције. Вођи »народа« тада су оштро иступали против »олоша«, »бољшевика« и »издајника словенства«; демократски покрет који се ширио међу младом генерацијом, радницима, једним делом занатлија а такође и међу напреднијим сељацима, обележили су као завођење народа, као »буну«, као опасне »снове« о републици, о револуцији. Народни одбори и страже претварали су се у организације за заштиту »реда и сигурности« имућних грађана. Постојале су револуционарне тенденције, али објективни услови нису били повољни. Ширио се, додуше, по нашим селима републикански покрет (снажан утицај у том погледу имала је и штампа из Чехословачке), али великосрпски шовинисти су га брзо ликвидирали. А у томе им је помагала и словачка буржоазија, која је све више јачала. — Крајем 1918 и у 1919 г. развио се по нашим селима снажан социјалистички покрет, али водећу улогу у »народу« играла је интелигенција, трговци, занатлије, који су имали национални плашт (у смислу буржоаскокласном), али са снажним противсоцијалистичким и противкомунистичким настројењем. Цела словачка делатност у првим месецима 1919 г. добија »опште-народни карактер« са снажним либералистичко-демократским и идеално-словенским нагласком: овде је дошао до снажног изражаја моменат који је извирао из могућности да Словак први пут у историји национално слободније одахне. Ово је одлучујућа околност у даљем развитку, потхрањивана у извесној мери и тенденцијама које су се остваривале у новој држави Срба, Хрвата и Словенаца. Одлучујући утицај на стварање и карактер словачке делатности у привредном, социјалном, политичком и културном погледу имали су имућнији слојеви на челу са интелигенцијом. Културна стремљења концентрисала су се пре свега на школе, штампу, но-

вине и удружења. Већ у марту 1919 г. основана је у Петровцу штампарија. Почињу да се штампају први уџбеници за словачке школе, а те исте године отвара се у Петровцу и нижа словачка гимназија и почиње да излази часопис »Доњоземски Словак«.

Док се на културном пољу дешава одлучан напредак, дотле су у политици вођи и интелигенција потпуно дезорјентисани. Узалудни су сви покушаји да Словаци остану у једној политичкој странци: остварују се закони диференцијације друштва и Словаци се разбијају у различите странке. Интелегенција и тзв. »народно вођство« одмах у почетку се поставља оштро против »ненационалних« и »бунтовничких« елемената и идеја (Народна Једнота која излази од фебруара 1920 г. служи као оруђе словачке интелигенције), али међу словачким сељацима и сиромашним слојевима пушта дубоке корене комунистички покрет. Међу интелигенцијом и буржоазијом постојали су вечни спорови ко ће придобити наклоност радикала или демократа. Међутим, словачке масе одлазиле су масовно у социјалистичке партије. Социјал-демократске организације претварале су се у комунистичке. У првим изборима за скупштину комунисти су у словачким селима добили велик број гласова*).

После избора почело је велико прогањање Словака. Сељацима је одузимана аграрна земља, словачки бележници и учитељи били су премештани, а великосрпске шовинистичке новине (нарочито »Застава« и »Балкан«) писале су веома грубо против словачког народа. У томе им је у извесном смислу (више прекорно и »васпитно«) секундирала и »Народна Једнота«. (Иначе, ове су новине, нарочито касније — када су у редакцију ушли напреднији елементи —, одиграле позитивну улогу). Политика Словачке народне странке била је опортунистичка, рачунцијска, али стално неуспешна, а словачки су бирачи били, како је то згодно рекао др. Људевит Мичатек, само »гласачка машина«. Политичко руководство Словака склапало је вечите пактове, једном с радикалима, другипут с демократима, час самостално, час са дисидентима партија, али увек против воље већине народа. Резултат оваквог тактизирања и дезорјентације словачке интелигенције и буржоазије био је тај да су

*) Резултати избора од 28 новембра 1920 год. у словачким селима у Бачкој су следећи:

Село	Демократи (Слов. нар. стр.)	Радикали	Комунисти	Социјалисти
Петровац	743	15	667	18
Гложан	183	14	288	4
Кисач (и Срби)	419	286	478	11
Кулпин (и Срби)	89	228	287	7
Силбаш (и Срби)	152	477	42	8
Нивнице (и Срби)	178	324	23	400
Селенча	301	8	15	244

се словачки бирачи деморализирали и у једном делу Словака угнездио се и први профашистички покрет: Организација југословенских националиста *(Орјуна)*, касније Хоћеринии »борбаши« итд.

Језгро нације, народ, ипак је у својој већини остао веран демократским и напредним идејама и у доба диктатуре: део словачке интелигенције затварао се у себе, удаљавао се од народа, али млади културни радници — после слома свих покушаја за стварање неке нарочите »словачке« политике — бацили су се на културни и напредно-пропагандни рад, уколико је овакав рад могао да се развија у легалним облицима. Овде морам да цитирам речи које сам написао у октобру 1945 г. (Хлас људу, г. П, бр. 167): »Морамо признати да сав овај рад (културно-просветна делатност Матице словачке у Југославији, основане 1932 г., утицај календара, Словачке гимназије у Петровцу, удружења, предавања, позоришних претстава итд.) не би уродио жељеним плодовима, кад не би било подземног, илегалног рада наших радника из народа и у народу. Ови су се онда, а с њима и наша бороена омладина, васпитана на нашој гимназији у одлучујућем моменту за судбину не само наше државе, него и целог света, — бацили у борбу против фашизма, против непријатеља демократије, људскости и напретка, и тако су делима доказали да у новим условима њима припада руководеће место у нашем народном колективу. — Ове чињенице имали смо у виду, када смо половином октобра 1944 г. издали први број нашег листа »Хлас људу«. Назив »нација« надокнадили смо појмом »народ«, да би на овај начин било наглашено учешће народа и његових претставника у извојевању наше слободе и у изградњи нашег друштва, наше демократске и федеративне државе. Темељи нашег живота били су проширени: народ и његова широка права политичка и економска, његов културни и духовни развитак постаје алфа и омега наше делатности. »Хлас људу« био је стварни и симболички израз ових историских дана у којима полажемо темеље нашег друштва, нашега народа и државе«.

Нема сумње да је и пред 1941 г. био у нашим словачким селима релативно живахан културни живот, али не може се говорити о масовности ни једне наше организације или установе (Матица словачка је имала највише 900 чланова, Словачку гимназију у Петровцу, која није била потпуно словачка, посећивали су само синови богатијих слојева). Водећим личностима није пошло за руком да организационо обухвате и сам народ, иако треба признати да је посета предавања, организовиних са стране Матице, нарочито од 1935 г., била масовна. На том пољу, помоћу усмене пропаганде, коју су фашизму наклоњене власти теже могле

да контролишу, млађи Матичини радници васпитавали су словачки народ у демократском, напредном и отворено антифашистичком духу. Већ тада је била јасна сарадња између наше напредне интелигенције с једне стране, и свесних радника и сељака с друге стране (у Петровцу, Кисачу, Ст. Пазови).

Док је један део руководећих Матичиних функционара показивао опортунистичке склоности, наша напредна интелигенција, студенти и велик део народа био је спреман да се супротстави окупатору када је овај у априлским данима 1941 г. напао нашу земљу. Познато је да су и југословенски Словаци од првих дана устали против нападача: већ у мају 1941 г. поникле су прве илегалне групе у Кисачу, Петровцу, Ст. Пазови и по осталим селима. Партизани-Словаци учествовали су у акцијама већ у лето 1941 г. (Јанко Чмелик и његови другови у Срему, браћа Карделис, Ј. Палик и други у Бачкој). Пропаганда, демонстрације и саботаже почеле су у лето, а већ у јесен положио је наш народ тешке жртве на олтар слободе: осам наших првобораца било је у Петровцу обешено 28 октобра 1941 г. Непријатељ нас је хтео сломити и заплашити, али узалуд: акције нису престајале, напротив, отпор се ширио и расла је мржња против окупатора. Песник-друг првих наших мученика у тим данима је написао:

Идемо за хлебом, длановима топлим,
нек се једном човек већ Човеком зове,
а кад дође време тешког обрачуна,
ми ћемо у живот претворити снове.

У Народноослободилачкој борби прославили су се многи синови нашег народа: дали смо тешке жртве, међу њима је и народни херој Јанко Чмелик; словачка чета »Јаношик« и словачка XIV добровољачка бригада били су добро познати својим јуначким делима, а акције словачких партизана у јесен 1944 у Доњој Бачкој доказ су јунаштва и оданости најбољих синова словачког народа.

*

Словачки народни и културни живот после ослобођења развија се у битно промењеним условима и односима. Активно учешће целог словачког народа на свим секторима јавне делатности претставља најзначајнију карактеристику велике друштвене промене у нашим селима. Борбени елан, који је био карактеристичан за акције у народноослободилачком покрету, излио се у стваралачко одушевљење изградње наше републике, наше државе, која корача путем социјализма.

Није могуће да детаљно прикажемо на овом месту садашњи положај словачке мањине у ФНРЈ. Покушаћемо да

дамо кратак преглед са нарочитим осврtом на културне прилике.

Са општом консолидацијом прилика, са изградњом наше привреде, са социјалним и политичким променама и брзим културним напретком, наш јавни живот добија ново обличје. На руководећим местима привредног и политичког живота (месни народни одбори, фронтовске и синдикалне организације, задруге, локална предузећа итд.) налазе се људи одани држави и нашем новом поретку, прекаљени у борбама, са јасном перспективом у будућност, добри радници и фронтовци. Словаци заузимају значајне функције и у среским одборима, имају своје претставнике у Главном извршном одбору АП Војводине, имају своје посланике у скупштини НР Србије, као и у Савезној скупштини ФНРЈ. Живо учествују у свим акцијама: у раду народних органа, у синдикалном покрету, у масовним оганизацијама, у фронту, АФЖ и омладинским организацијама. На изборима наш народ је показао своју политичку зрелост, високу свест, оданост и верност републици и маршалу Титу. Не тврдимо да се у раду, који је тако живахан на свим секторима, не наилази и на тешкоће; извесне негативне појаве, које су се јавиле раније а које су биле и у вези са развојем прилика у Чехословачкој Републици, могу се објаснити променама и диференцијацијом која се врши у нашем друштву. Са сигурношћу можемо тврдити да је што даље то мање негативних елемената у нашем јавном животу.

Најизразитију црту нашег живота претстављају наша стремљења на културном плану. Културна делатност усредсређена је у Матици словачкој у Петровцу, која је данас заиста масовна организација (има 6000 чланова); одмах од почетка, од ослобођења, њена је линија била исправна, напредна и народна, иако су раније постојале тенденције »деполитизирати« Матицу. Последњи догађаји у Чехословачкој потврдили су став руководства Матице, која је одмах у почетку заузимала негативан став према реакционарним и псеудодемократским снагама у Републици. На челу Матице словачке налазе се наши првоборци Андреј Карделис-Влада (претседник) и проф. Јурај Спевак (секретар). Рад Матице развија се преко одбора од којих су у последње време културно-просветни (одбор за народно просвећивање), етнографски, позоришни, историски и књижевни одбор показали највећу активност. Треба нарочито истаћи рад одбора за народно просвећивање који је под руководством начелника Зл. Клацика организовао и управљао читавим културно-просветним радом по нашим селима (предавања, приказивање филмова, дискусије, курсеви итд.). Предавачка делатност Матице била је систематска, планска, и имала је општеобразовни и стручно-пољопривредни карактер. Чланови

предавачког актива Средишњице одржали су у протеклој зимској сезони 90 предавања. — Као важан догађај треба забележити стварање Музеја Матице словачке. Музеј се бори са почетним тешкоћама (одговарајућа зграда, оргнизациони проблеми, финансије итд.), али постоји нада да ће ове препреке бити превршене истрајношћу одговарајућих одбора (Етнографског и Историско-музеалног), а уз помоћ наших културно-просветних органа. Позоришни одбор организује такмичење дилетантских група по словачким селима, а као његов велики успех може се обележити стварање Словачког централног аматерског позоришта у Петровцу (свој рад отпочело је Цанкаревом комедијом »За добро народа«).

На издавачком пољу — ако имамо у виду наша скромна средства и могућности — били су постигнути значајни резултати. За програм издавачке делатности стара се Књижевни одбор. Од ослобођења Матица је издала много књига и публикација, од којих ћемо навести: 4 годишта Народног календара, у књижници Матице словачке изашла су досада три свеска: научно дело А. Сирацког *Цивилизација која умире*, збирка дечјих партизанских песама Зл. Клаћика *У борби и у миру* и превод популарног дела *Један минут* од Ј. Шура. Ускоро ће у овој едицији изићи *Успомене из Народноослободилачке борбе* од Андреја Карделиса-Влада. У Малој књижници изишле су досада ове популарне брошуре: Горки: *Како сам учио*, Володин *Страшне појаве у природи*, Келер *Људи који мењају природу биља*, Сергејев *Наука и сујеверје*, Плисецки *Порекло човека*. Осим тога издане су *Приче о Лењину* од Кононова, *Борац Алексеј Куликов* од Горбатова и актуелне политичке брошуре. До краја године треба да изађе од оригиналних радова М. Киселя *Из доба патњи*, први прозни радови младог књижевника Ј. Копчока *На новом путу*, даље збирке руске, југословенске и словачке прозе, приче за омладину и децу, преводи научно-популарних брошура (*Како је постао живот на земљи, Како су постале планете и континенти, Зашто се мења време, Природа и њене силе у служби човека* итд.). Матица издаје и два часописа: месечно излази часопис за школску децу *Наши пионири*, који је омиљен и излази с великим тиражом и *Наш живот* за одрасле који излази нередовно због тога што су многи људи, способни за писање, много заузети на другим секторима. У штампарији Матице Словачке штампа се и политички лист »*Хлас људу*« који излази од 17 октобра 1944, врло је раширен у нашем народу и врши значајан стваралачки, информативни и васпитни задатак.

Ни на једном сектору нашег Културног деловања нису очигледни трагови тако брзог и огромног напретка као на школском пољу у васпитању кадрова, радника и реализато-

ра наших петољетки, бораца наше лепше будућности. Овакав снажан културни полет омогућен је једино коренитом економско-социјалном преизградњом нашег живота у духу социјализма и решењем националног питања.

Навађање чињеница да је у шк. години 1946/47 словачка мањина у Југославији имала 127 разреда основне школе са 6176 ђака, 5 словачких прогимназија са 861 ђаком, две ниже гимназије са 380 и једну потпуну гимназију са 745 ученика (овоме треба додати у шк. години 1947/48 I разр. учитељске школе у Петровцу са 52 ученика) речито нам говори, нарочито онда, ако овај став упоредимо са прошлошћу Обратимо само пажњу на чињеницу да су Словаци у читавој Угарској у другој половини XIX века имали само 1 потпуну гимназију и 2 ниже гимназије! У каквој су ситуацији били Словаци у Аустро-угарској монархији показују следећи статистички подаци из 1910 г.: од 13.063 државних службеника са територије на којој су живели Словаци (1,946.357 становника) за Словаке пријавило се свега 18, од 5313 бележника 38, од 2893 судија 1, од 3859 средњошколских професора 13 а од 2700 учитеља грађанских и виших основних школа 3! — Истина је да се после 1918 г. у бившој Југославији ситуација побољшала, али словачке школе нису биле словачке у правом смислу речи. Године 1921 било је у Југославији 110 учитељских места у словачким школама, 70 од њих било је заузето од стране несловака! Такозвани национални предмети већ од трећег разреда предавали су се само на српском језику, а виша народна школа била је потпуно српска. Ни 1932 године ситуација се у основи није изменила: од 103 учитељска места 25 је било заузето од стране несловака, а од 29 словачких школа словачку управу је имало само 9. (На пр. у Ст. Пазови на 13 учит. места било је 8 несловака од којих 7 уопште није знало словачки језик). Ово су само суви, површни подаци, али ипак много казују. Ако бисмо даље анализирали унутрашњу структуру школе, наставу (наслеђе црквених школа, предрасуде, библијске историје, катекизам, црквено појање), материјалан став учитеља, маћехинско старање за школу од стране власти, слаб интерес код народа, слабо похађање итд. — згрозили бисмо се над стањем словачке школе и културе! Слично стање било је у словачким читаоницама, певачким друштвима, дилетантским секцијама итд. Тако је на пр. у Старој Пазови имала велики значај Словачка народна читаоница, која је обновљена 1923 г. заслугом Ферд. Клаћика. Њен је рад (предавања, курсеви, позоришта, књижевне вечери, књижница итд.) широк, плодан и значајан за Пазову, али је карактеристично да је од 158 њених чланова 1931 г. свега 26 било сељака, 4 радника, а остало су били занатлије, трговци, учитељи, чиновници. Речи које је написао

истакнути словачки кутурни радник Ферд. Клањик карактеришу ситуацију не само у Ст. Пазови, већ и у другим словачким селима: »Стаза нашег народног живота није равна. Нема ко да буде лучоноша који би припремио стазу за долазак лепше будућности. А они који су били, и који јесу, имају стопута оштрије борбе са својима, него са неповољним приликама«.

Таква је била ситуација у нашој култури, када је противнародна и противкултурна политика буржоаских и профашистичких режима угушивала у заметку све што је требало да служи народу, култури, напретку. У тој борби појединац је био усамљен, није видео излаза, лучоноше, јер се није ослањао а није се ни смео ослањати на — широке народне слојеве.

Данас немамо разлога да се плашимо »неповољних прилика«, ни завидљиваца или штеточина у сопственим редовима: објективне тешкоће пребродићемо планским радом у свим областима делатности, кадрови који долазе решиће и она питања која нам изгледају врло тешка (на пр. уџбеници за словачке школе, осигурање добрих прилога за нашу штампу, потребна подела рада с обзиром на разграњавање наших друштвених и културних акција итд.), поћи ћемо у сусрет још радосније стварности и »претворићемо у живот снове«. Постоје сви услови да се Словаци са осталим народима Федеративне Народне Републике Југославије развијају привредно, социјално и културно; пуним учешћем у стваралачкој изградњи, у петогодишњем плану знатно ћемо се приближити циљу, који су имали пред очима наши јунаци, када су жртвовали своје животе на олтар слободе, братства и јединства наших народа и уградили их у темеље наше социјалистичке отаџбине.

д-р Андреј Сирацки

БРАНКО РАДИЧЕВИЋ У ГОДИНАМА
1848-49

Иако је о Бранку Радичевићу писано релативно много, иако је списак тема кренутих с њим у вези и разноврстан и обиман; иако је и листа писаца који су га проучавали дужа него код већине наших књижевника његова значаја, — има ипак још много питања везаних за његову појаву која је тешко у танчине разумети и расправити, а понека од њих, још и данас, немогуће дефинитивно закључити. Околности његова живота, изузетно важне, непознатије су нам него што би изгледало на први мах. Савременици су, пре свега, о Бранку рекли изненађујуће мало. Сведок тако аутентичан као што је Вук Караџић, који га је добро познавао а имао поуздане мере и дубоке памети за оцену људи, о Бранку није рекао такорећи ни једне значајне речи; у његовој обимној преписци име Бранка Радичевића спомиње се једва неколико пута, и у големим регистрима Вукових писама, који врве свакојаким безименим Вуковим знанцима, Бранково име стоји сиромашки по страни, једва видљиво. Најбољи Бранков пријатељ, Ђура Даничић, иако несумњиво до у појединости упознат са Бранковим радом, многим његовим намерама и идејама (о чему имамо сасвим довољно доказа), тако му близак и по култури и по идеалима, — није о Бранку такође рекао ништа осим оних неколико сасвим сумарних судова у своме декларативноме приказу Бранкове прве књиге стихова. А тек други, мање позвани и непотпуније обавештени о положају песникову у тадашњој српској књижевности, нису ни могли рећи ништа особито. Песник сам открио је о себи још понајвише, како то често бива: говорио је о ономе што га мучи и заноси. Па ипак, позната преписка Бранкова са оцем и Даничићем, заправо Бранкова писма оцу и Даничићу, иако садрже доста важних података и још драгоценијих упућивања (а нарочито онда када се узме у рачун околност да других, важнијих или ма и сличних немамо нигде другде), иако објашњавају неке идеје и књижевне поступке песникове, а откривају и многе његове планове, —

у основи нас поред свега остављају незадовољнима: ни у њима нећемо наћи одговор на многа важна и судбоносна питања у вези са поезијом Бранка Радичевића. Та преписка уосталом има својих крупних недостатака и иначе. Она је мршава, пре свега. Писана на прескок, као на врат на нос и снеруке (Бранко је у потпуности био лишен Вукова епистолографског смисла), са укупно тридесетак писама писаних у распону од десетак најважнијих Бранкових година, — она обухватају и прве, једва слутљиве поетске почетке, и завршни, мучаљиви финале његове уметничке каријере. То су изврсни књижевни документи, и без њих не бисмо разумели Бранка ни оволико колико га данас разумемо: ни његов живот у годинама 1848—49, још мање његов начин рада: али су ти документи сувише исцепкани, често нејасни, без континуитета потребног за анализу на коју пре гоне него што је до краја омогућују. Ваљда је ипак имала право Мина Караџићева када је, вероватно и са осећањем извесног жаљења, онако писала о упорним ћутањима Бранковим (»Из његовијех уста нијесам чула ни ријечце од онога што је његово«, тврдила је она); па иако је пред оцем и пред најбољим другом био саопштљивији него пред младим девојчетом, тих писама је мало, одвише мало, а пристизала су у мучно размакнутим интервалима. Велика дакле штета што је тако. И најзад — околност изнад свега најважнија —, ми још никако немамо исцрпне политичке, друштвене, културне историје Бранкове епохе. Све потанкости, заплети, интриге и потстицаји у догађајима из 1848-49, праве улоге и значај појединаца у њима, нису нам довољно познати, — једва су нам познати тек у најгрубљим цртама. Тако многа Бранкова реч или алузија остаје без потребне везе са догађајима онога бурнога времена, и зато не казује колико би могла и требала. Баш због свега тога, током излагања делатности Бранка Радичевића у томе раздобљу, а у тражењу одговора на понеке околности његова песничкога рада, остаје онај најтежи и најодговорнији, но и најлепши метод: изучавати његове идеје и реакције највише на његовим рођеним песничким текстовима, па у њима тражити одгонетку његових тадашњих намера, пут његових потхвата и тешкоће око њихових остварења. Писма пак, и све остало, ако могу помоћи, добро ће доћи. Тако треба прићи разматрању Бранкове активности у годинама 1848-49.

А та активност је одмах, од првога почетка, необично жива. Има чак у њој нешто грозничаво-немирно, ако се

тачно размотри којим је редом и каквим темпом шта радио, нарочито у години 1848-ој; штета је једино што сви његови поступци нису јасни, још већа што су му најкрупнији тадашњи књижевни планови остали неостварени. Одвајати књижевни рад из овога доба од његових путовања морамо већ и стога што се одмах не види у каквој је вези оно прво са овим другим; али и овакав начин излагања открије оно главно: то јест да су и Бранков тзв. живот у то доба. и његов књижевни рад упућени јасно једним истим смером и вођени истом мишљу. Посматрано споља, по оно нешто врло скромних докумената којима располажемо, његов живот у то доба изгледао би отприлике овако.

Почетак године 1848 затекао је Бранка Радичевића у најпунијем јеку литерарних диспута око његове прве књиге. Уочи саме Нове године 1848, 30 децембра 1847, појавио се у *Подунавци* познати Даничићев чланак, па онда онај у чешким новинама, најзад Брлићев у Гајевој *Danici*, а иза ова три похвална читав низ огорада и осуда: Светозара Милетића (»пожунске омладине«) у *Сербском народном листу*, Ђорђа Малетића у београдским *Просветним новинама*, Јована Стејића у *Подунавци*, као и још неколико полемичких реакција на осуду бечке српске студентске омладине. Бранко је на све то ћутао. Шта је и могао мислити о онаквим својим критичарима? Малетић је писао да је Бранко »суров, необуздан, пуст«, »безстидан«; Малетић се бојао да »наша младеж«, када дође у Беч, »као да саме пиљарице гледа и слуша«, јер »најпре научи грдити и ружити«; писао је да је Бранко још »млад и зелен«, а његова књига »најјаснији сведок његова невоспитања, његова безобразија, његове суровости«. Стејић је ишао даље. био још оштрији и много неправеднији него Малетић (који Бранку није порицао таленат). Стејић је писао да су Бранкове песме »нагрђене«. да је у њима не само »дјетињске несташности«, него и »непокривене похотљивости, безумне непризнателности, неразборите самопоузданости, безстидне грубости, крајнога незнанства о људима и стварима, и остали такови неморалности и опачина«. Све све тешке речи пале су највише, често једино, у вези са Бранковим *Путем*. Иако је Бранко ћутао, није нам ипак сасвим непознато шта је мислио о тадашњем своме положају. Види се да га је оцењивао јасно, а гледао на њега ведро. Можда је из разговора у бечким српским литерарним и ђачким круговима знао, или и без тога правилно наслућивао, у коме ће правцу бити уперене, у коме правцу морају бити уперене, најжешће критике на његову

књигу. Већ некако на месец дана по изласку своје књиге Бранко је нашао згодну прилику да и сам рекне своје мишљење о њој; то је врста одбране и објашњења, не за јавност, него за ужи круг књижевника (песма о којој је овде реч биће штампана тек године 1861). Јер баш у то доба, 7 јануара 1848, написао је своју песму *Петру Петровићу Његошу*. То је и нека врста оцене његове прве књиге: можда је, вели песник, с права пута понекада и залутао, али

Та боље је спреда оберучке,
Него страга ударити мучке;
Боље чедо и пређаволасто,
Нег богаљче и слепо и кљасто,
Да уз туђи корак нарамује,
Да га туђа рука зарањује!

Неповољне критике, дакле, нису га поколебале. И неће. Знамо да ће то тако остати код Бранка и доцније. Када је Штурова критика, четири године доцније, одиста имала шта да замери, није могла поколебати Бранка у његову уверењу да он, Бранко, има право. Међутим, године 1848 дошло је нешто друго што је сву његову пажњу привукло на питања друкчија него што су искључиво литерарна, и када је сав његов напор био усредсређен не на оно што се већ догодило и што је прошло, него на оно што јесте и што има да дође. Већ је Јован Стејић у својој критици апострофирао Бранка речима од којих је многе и сам Бранко свакако био спреман да усвоји; он је баш те идеје и заступао пишући *Пут*, много више но Стејић пишући онакву критику. Стејић је, између осталога, писао:

> Ово време није за нас Србе време игре и шале и беспослица; зато се иште да твоја вила засад само о оном пјева чим се наша народност спасава и подиже, и што чинити може да наш народ све бољи и честитији постаје . . .

Лепе су ово речи, и веома умесне када их пише књижевник у предвечерје великога потреса из 1848; али је прилично неумесно када долазе од Стејића, још неумесније када су оне упућене Бранку Радичевићу. Песник *Пута* је од првога часа, такорећи, своје појаве у књижевности хтео да пева оно »чим се наша народност спасава и подиже«; и доцније, током догађаја 1848—49, трудиће се да остане веран тој својој мисли.

Догађаји из 1848 године очевидно дубоко су га узнемирили. Када су, убрзо после фебруарске револуције у Па-

ризу, избили немири, па револуција у Бечу, а одмах два дана потом, 15 марта, и у Пешти, немири и кретања су настала и међу Србима, у тадашњој јужној Угарској. Нема много, ни поузданих, података о томе у којој је мери Бранко пратио те догађаје и како учествовао у њима, ни од којега тренутка; али се много шта ипак да закључити са извесношћу, а на основу неких његових књижевних радова. Ни оно међутим што се зна без тих радова није мало ни безначајно, а своди се углавном на следеће.

У Бечу Бранко није остао дуго после 13 марта. Не знамо тачно када је оданде кренуо ни када стигао у тадашње средиште српских догађаја, на југ; знамо само толико да је 22 априла још увек у Бечу, али већ 13 јуна сигурно није више онде. Прашком словенском конгресу, који је отворен 1 јуна и на коме су били многи његови пријатељи и другови, није присуствовао. Кући је кренуо преко Загреба и Срема, не преко Пеште, ваљда због догађаја који су се тада онде развијали и пресецали или угрожавали комуникације са југом. У Загребу је остао свакако нешто дуже, јер је онде примио једно Даничићево писмо (па је доцније, у Београду, могао демантовати вест која се била пронела да је Даничић погинуо у Прагу). Већ до 13 августа он је обишао читав низ места изузетно важних по догађаје који су се тада одигравали или припремали међу Србима: после Загреба био је у Броду, Сремским Карловцима, Вуковару, трипут у Земуну, двапут у Београду, двапут у Руми. У неким од тих места он је имао рођака, пријатеља, школских другова; па ипак, по свему се види, још више слути, да та његова путовања нису била обична ђачка феријална лутања. Међутим, иако је очевидно да се Бранко необично заинтересовао догађајима с пролећа 1848; иако је његово бављење у тадашњој јужној Угарској несумњив знак да је хтео бити ближе догађајима, можда и учествовати у њима или са друговима утицати на њихов развој, — ипак није сасвим јасно каква је била улога његова за све то време.

Врло су занимљиви његови боравци у тадашњем Београду, већ и зато што о њима имамо доста података. Бранко је у свему прелазно у то доба у Београд у три маха; мислим да се по писму Бранкову Даничићу од 23 фебруара 1849 мора закључити да су његов први и други прелазак у Београд пали у исто доба, у размаку од неколико дана. Његово друго по реду бављење у Београду врло је карактеристично; Бранков извештај о ономе што му се онде догодило прилично је исцрпан. За боље схватање не само та-

дашњих расположења код београдских лицејаца, него и за разумевање тадашњега Бранкова става и намера тај извештај је и веома важан, поред тога што је занимљив. Догодило се тада следеће.

Бранко је прешао Саву и појавио се у Београду баш онда кад »беше буна у . . . лицеуму«, јер »ђаци не хтеше примити законе што им даваху њине старешине«. Према Бранкову излагању, тај боравак је пао дакле за време предавања у лицеју, односно док су још сви ђаци били на окупу; према доцнијем причању Милована Јанковића, међутим десило се то већ за време распуста, »када је у Београду било мало ђака«. То је у исти мах једина противуречност коју налазимо у причањима о овоме догађају. Када је сазнао за ова расположења лицејаца, »ја се састанем« — извештава Бранко Ђуру Даничића — »с неколико ђака и храбрио сам их у том колико сам знао. Увече одемо нас неколико *Кецу* (једна кавана) да вечерамо. За вечером је било свакојака разговора, какве би ваљало да су школе, какви учитељи, etc.. најпосле и о народу и о влади. Кад повечерамо, пођемо дома«. Међутим, већ исто вече приметио је групу ових ђака у друштву са Бранком неки професор Ћирић и заинтересовао се за странца, који му се учинио сумњив. Другови се нису одмах разишли. »То исто вече« — наставља Бранко — »разговарасмо се и јадовасмо код куће о млогим стварима. Ја рекох да ћу се к њима доселити, и то им мило беше. Сутрадан пређем преко Саве и пренесем своје ствари у Београд. Ту сам хтео са својом браћом потпирити ватру, јер сам жеравице подоста опазио . . .« Преноћио је у Београду још једну ноћ, код брата Ђуре Даничића, изгледа. Међутим већ »сутрадан ујутру око осам сати« — прича Бранко — »(још бијах у кревету). донесе ми друг једно отворено (отпечаћено) писмо. Друг мој беше малко поплашен. У писму овако стајаше: Неки Бранко etc. . . . да одмах у полицију дође. Николче, m. p. etc.« Писмо је, вели Бранко, »наравито по пандуру са палицом etc. послано«. Бранко је већ помислио да ће га пандур отпратити на полицију; ипак, отишао је онамо сам. Дошао је пред Николчета, који »започе савијати и превијати, док најпосле не рече: ‚Ви што из Беча и Париза долазите доносите којекакве претеране мисли'. Ја хтедох« — наставља Бранко — »на то нешто да речем, ал он не даде: ‚Знате л шта? Ви одмах данас да преко идете'. Ја се на то осмехнем и заиштем да ми ту пресуду на хартији да. Он не хтеде и запита ме шта бих с њом? А ја сам одговорио: да имам спомен кад сам у слободној земљи био«. Бранку није

остајало ништа друго него да се врати у Земун. Један његов друг »што би у Паризу«, можда Милоје Јанковић, задржавао га је да остане ипак у Београду: »Знаш, рече, да ми можемо за два сата све ове кукавице у млево — тако су код народа«, али је Бранко ипак отишао. Очевидно, карађорђевићевска полиција се тада бојала покрета међу ђацима за рачун Обреновића, па сумњајући да је Бранко дошао да у томе правцу код омладине агитује, није га хтела трпети у Београду. Од тада је Бранко највише живео у Земуну, месту за тадашње догађаје врло значајном, где су се сусретали и људи и вести како из Србије тако и из тадашње Рајачићеве тзв. Српске војводовине; годило му је свакако бити на извору података и свежих обавештења. У лето 1849 био је у Београду и по трећи пут; по свему изгледа да је тада онде остао подуже, састајао се са Јованом Илићем, (тада је вероватно био и у Реснику, »селу под Авалом, родноме месту Јове Илића, где сам три дана пробавио«, како пише Даничићу, и где је забележио доста народних речи и израза), Љубом Ненадовићем. Ни тај боравак није прошао без инцидената: у београдском Читалишту у сусрету са конзервативним војвођанским светом који је прелазио у тадашњу Србију као чиновник и наставник, имао је непријатности само зато што су сазнали за њега да је вуковац.

У Земуну је морао седети све док се догађаји нису потпуно смирили. Оцу, у Темишвар, није могао, јер је Темишвар мађарском војском био отсечен; иначе, вероватно је да би се отац и син радо састали. У архиви Матице српске, међу хартијама Теодора Радичевића, чува се акт »управитеља Војводовине српске«, патријарха Рајачића, од 9 фебруара 1849, датиран у Великој Кикинди, којим патријарх именује Теодора Радичевића, »имајући при устројавању Правленија Војводовине српске способност и поверење народно пред очима«, »за трећег совјетника по струци финансијално-економическој Правителъства Војводовине српске«. Међутим, иако је патријарх позивао Теодора Радичевића да похита »што пре на ово определеније у Велики Бечкерек«, отац Бранков је остао у Темишвару за све време бурних догађаја 1848-49, па се отац и син тада никако неће видати. Спешће се тек после вилагошке капитулације,августа 1849, када је Бранко отишао у Темишвар.

Његов боравак у Земуну није био ни лак ни пријатан; по свему се види да ни сам није знао колико дуго ће моћи или морати остати онде. Види се да би се већ почетком 1849 најрадије био вратио у Беч, свакако на продужење студија:

већ сама таква његова помисао, да остави догађаје у завичају и настави свој започети а недовршени посао, баца довољно јасну слику на његов однос према догађајима који су се тада развијали међу Србима у тадашњој јужној Угарској. Међутим, није могло бити ни говора о његову одласку на студије, јер »се не да, нема пара«, као што и сам извештава Даничића. »Овде у Земуну« — наставља он — »кубурим и невољишем. Кад се сетим како сам тамо живео, па како овде, учини ми се Беч као рај«. Онај Беч у коме августа 1847 није имао ни »неколико крајцара да ти могу писмо франкирати«, као што је писао Даничићу! Одиста је морао живети тешко, можда без икакве али свакако без редовне очеве помоћи. Почетком фебруара 1849 пише: »Ја ћу у Земуну бити још десет дана, куда ћу после, не знам«; међутим у Земуну је још увек и крајем фебруара, па и почетком априла, у непромењено тешком и мрачном расположењу: »Два месеца како ништа не радим. Лежим, седим, пушим = чамим«, пише тада. Био је у то време и болестан. Почетком августа 1849 је у Вуковару, свакако код мајчине родбине, а 11 октобра налази се већ код оца, у Темишвару, где ће и остати све до свога последњега поласка за Беч.

По његовим писмима се види да се његово мишљење о политичкој ситуацији и положају српскога народа у тадашњим приликама знатно, из основе изменило од августа 1848 до августа 1849. Тако је још 13 августа 1848 писао из Руме Даничићу са пуно поуздања и ведрине: »Наше ствари добро стоје, ако и несу баш како бих ја и ти хтели, али се надам да ће све по нашој вољи искочити«. Догађаји на бојном пољу испуњују га радошћу и поносом. »Јунаштва се чине« — извештава Даничића — »да не могу бити већа. Десет Срба по сто Мађара разбијају. Код Фелдварца су 700 Србаља шанац од 8000 Мађара отели. Код Сирига су 27 Србијанаца 5 до 600 Мађара растерали. Ових су нам дана Мађари шанац код Сентомаша отимали, њих је било око 30.000, наших око 2500. Кажу да је Мађара ту пало око 1000, наши су изгубили само тројицу«. Низање ових и оваквих вести се наставља, све у оваквом истом претераном и занесеном тону. То је било оно време када је Бранко писао своју песму *Јуриш, Србе:*

Коња, Србе, па узјаши,
Лати пушку, па потпраши,
А потргни сабљу голу:
Диже злотвор главу холу...

Већ априла 1849 пише међутим сасвим друкчије; нема више ни трага од некадашњега оптимизма и ведрине: »Наше су

ствари свакојаке, само не како треба. Зло: 7/8. Добро: 1/8... Народ ваљан да му пара нема, ал... etc.«. У једноме тренутку још као да је код њега било извесне наде у добар исход ствари: »Још се слобода врти на прсту«, надао се; убрзо је нестало и тих илузија, сасвим. Његово прво темишварско писмо (од 11—15 октобра 1849) повија се под теретом личних брига, говори о тешким новчаним невољама и сиротовању, о слабоме здрављу: »Ја сам ни болестан ни здрав, ни крив ни прав...«, а закључује резигнирано: »Од Беча нема ништа«. Одиста, биће прикован за немили му и туђи Темишвар све до лета или јесени 1850.

Иако су и опште прилике у којима је Бранко Радичевић живео у годинама 1848-49 биле изузетно бурне и неповољне за рад. — када је већ тај рад, по сили прилика, морао бити кабинетски, какав је био Бранков; иако ни његов лични живот није био за све то време нимало срећан, него баш напротив, подложан многим изванредним тешкоћама (материјална невоља, лутања из места у место, болест). — Бранко Радичевић је, скоро за све то време, противно очекивањима, ипак радио доста, свакако више него у претходним двема годинама, на пример. Тих година, 1848-49, он је додуше једва шта објавио у штампи, и заправо осим једне једине песме, *Јуриш Србе!*, која је штампана у Гајевој *Danici*, није штампао ништа (а што се све, наравно, може објаснити искључиво његовим ставом према догађајима у 1848-49); али је започео са радом на једном новом, већем и веома значајном спеву, а наставио и завршио неколико већ раније почетих па напуштених радова. Занимљиво је стога видети: да ли се у тим његовим песничким радовима налазе одјеци прилика у којима је тада живео, и да ли у њима има трагова оних по све његове земљаке и савременике важних искустава о којима је горе било речи; и да ли је, предузимајући да сврши раније почете радове, мењао у њима већ раније замишљене идеје на неки начин који би их усклађивао са новим доживљајима којима се он од почетка онако био предао свим срцем. Мислим да се одмах може одговорити, и већ на основу свега онога што се до сада писало и зна о Бранку, да у његовим радовима из 1848-49 има понешто података о свему ономе што је он лично тих година доживео, као и да је у делима раније започетим а тих година настављеним или завршеним понеке ствари, раније друкчије замишљене, сада мењао у складу са својим новим уверењем и идејама формираним током догађаја 1848-49. Да би се све то ипак и разумело, ваља

покушати замислити како је заправо Бранко сам гледао на своју уметност у то доба, како замишљао свој даљи развој, шта стављао себи у задатак и дуг.

Ако се издвојено посматра искључиво оно што је Бранко објавио до 1848, дакле само његова прва књига стихова, и ако само по њој покушамо да створимо себи претставу о поетским идејама Бранковим, та претстава ће бити доста једноставна, веома јасна и хармонична. Прва Бранкова књига је одиста дивно компонована; њену целину ништа не нарушава. Уметник пажљив и критичан; са много смисла за студнју детаља и са ванредним осећањем одговорности за свежину и прецизност језика; елегантан до виртуозности; са много укуса; писац који је имао јуначког срца да немилосрдно брише и мења рођени текст све донде док му се није сасвим подао и учинио зрео и савршен, — Бранко је из те прве, најбоље своје књиге умео да елиминише све оно што би могло мутити јасну и бистру слику о његовој поезији. Строгим критичким избором оделио је њоме своје сумње од својих остварења. Међутим, ако желимо да у потпуности видимо Бранка не онаквог какав је он изгледао савременом читаоцу, него какав је заиста био године 1848, није довољно да се ограничимо искључиво на анализу његове прве књиге. Да би се видело шта је све мучило његову песничку радозналост и којим су смером ишла његова истраживања, његова дела ваља посматрати у њиховоме хронолошкоме постању. А тако гледани Бранко већ не даје слику оне мирне и хармоничне целине и јединства из *Пјесама* од 1848 године Његов случај изгледа много сложенији. Недоумице и застоји који се сретају већ и у његовим радовима из године 1844 срешаће се још и доцније, у годинама 1848-49. Најважније од њих Бранко никада неће успети да реши и приведе дефинитивноме уметничком остварењу.

Већ је давно с разлогом одбачено веома упрошћено мишљење као да је духовни однос између Вука и Бранка био однос генијалнога учитеља и даровитога ученика; као да је Вук указао Бранку на нешто што овај раније ни слутио није, па је тек онда Бранко, примењујући тај наук на материји поезије, а иначе у свему сагласан с њиме у питању те материје, постао оно што га је учинило значајним. Био је тај однос много деликатнији. Вукове заслуге притом нису ништа мање но што су и најодушевљенији наши филолози у другој половини XIX века замишљали, али је и Бранков положај био далеко самосталнији у томе односу него што су они допуштали. У потпуности усвајајући основне Вукове мисли — једном

заувек збрисати хибридну и кабинетску творевину књижевнога језика какав је кињао до средине XIX века; и штампаном писму обезбедити свеже преливе народнога говора; показати да народна поезија вреди више но све што је до тада створила наша уметничка књижевност; најзад, дати неулепшану и верну слику савременога друштвеног и културног живота Срба —, усвајајући дакле све те мисли, чак на њима заснивајући своје главне песничке идеје, Бранку су ипак Вукови резултати послужили само као грађа и аутентичан материјал за друкчије, сасвим специјалне и сасвим његове поетске студије. По њега је врло карактеристично, на пример, да се нерадо задовољавао јевтином славом да ропски подражава народноме десетерцу (песме као што су *Oj Мораво и Берачице* изузеци су, и Бранко сам те стихове није штампао; *Гојко и Хајдуков гроб* покушаји су друкчије врсте); а већ за психологијом народне песме хтео се поводити још мање, скоро никако. Затим, он је писао дикцијом и метриком који немају никакве везе са нашом народном поезијом (или везе веома слабе), а многи његови стихови се баш својом метричком и стилском сложеношћу ослањају пре на западну уметничку и домаћу грађанску поезију, него на нашу простонародну, како се изражавао Вук. Нема наравно никакве сумње, и њега је опчинио наш десетерац. Али је у исти мах јасно и то да га, у облику како је овај једино могао бити примењиван, уметнички није задовољавао. Чини то част његовој уметничкој осетљивости, његовом сувереном презиру према баналном и лаком тинтиликању мртвих стихова. Зато су за њега уметнички оквири које му је нудила народна песма били сиромашни, монотони и тесни. Он се и није дао спутавати њима. него их стално проширивао и разбијао, и баш елементима које му народна песма није нудила. Клише узимати није хтео, а све што није клише, израђен метод за одређен резултат, мука је, напор и жртва. Тако је Бранко испитивао савитљивост и виталност српскога језика, а под видом сасвим друкчијим него што је то случај у народној песми. Он је дубоко осетио трохејски карактер српскога језика, али су га баш уметнички немири и тежња за трагичним патосом повели да проучава у којој мери ће се тај трохејски језик подавати јампским стегама. Био је свакако свестан да у поезији баш принудна строгост и неумољива неизбежност прописане форме натерују уметника и приморавају га да ствара најсавршеније. Слутио је, први од српских песника, да ће се на томе неиспитаноме путу моћи измамити раније неслућени изрази високо трагичних акце-

ната туге и сете, оних потресних тонова каквих није наилазио у својих претходника, а за којима је романтизам толико жудео. Таквим идејама он свакако није могао бити надахнут читањем народних песама. Врло тачно је осетио Бранко притом још нешто: да његов јамб, да уопште његове овакве верзификаторске студије, захтевају друкчији психолошки и друштвени оквир стиховане приче него што му нуди стил народне десетерачке јуначке песме. Поеме као што су *Туга и опомена*, разбијени одломци из једва започете песме *Радост и жалост*, недовршени спев *Луди Бранко*, то најјасније показују. Све те идеје, међутим, које је ваљало практично остварити, епом, песничком приповетком, он није оживотворио. И ни једнога стиха од ових ствари штампао није.

Кад се из такве перспективе посматра положај Бранков у години 1848, онда се јасно види да је тај положај тежак, заплетен, пун замки, недоумица, знакова питања. Ништа од свега тога није продрло у његову прву књигу стихова. *Тугу и опомену*, започету године 1844, није настављао: сви проблеми које је она покретала остајали су нерешени, под питањем, »у трајама«. Сасвим извесно да је знао каквога се големога посла прихватио када је почео са радом на тој ванредно замишљеној поеми; немогуће је да се у мислима није враћао на њу, да са страшћу уметника какав је био није чезнуо да преломи и оствари онде кренуте проблеме. Али није дирао у њу. Да ли је веровао да ће јој се једнога дана ипак вратити? Вероватно. Знамо да је више није такла његова рука.

Такве мисли су њега морале мучити. Године 1848 он их је одбацио. Као да је избегавао тешкоће. Морао је јасно осећати колико интензивнога рада и усредсређенога напора захтева остварење онако високо постављених задатака какви су у *Тузи и опомени*. Време, међутим, које је дошло са годином 1848 није било нимало повољно за мирне и удубљене студије овакве врсте. Зато ће Бранко у години 1848 радити друкчије, имајући у знатној мери пред очима кризу у коју је запао српски народ и задатке које овакве прилике могу наметати песнику. Желео је да пева о оном »чим се наша народност спасава и подиже, и што чинити може да наш народ све бољи и честитији постаје«, — баш онако како му је поручивао Јован Стејић.

Поетска реакција код Бранка на догађаје из 1848 била је веома брза. Још док је био у Бечу, »у пролеће 1848« (тачније, 10 априла 1848, јер баш тога дана је радио на трећој песми првобитнога *Милете*), Бранко се, пишући *Гојка*, није

ник хтео ни могао уздржати а да не да израза својим осећањима у вези са свим оним што се тада дешавало у Европи. Био је уверен да је куцнуо час слободе и за Србе. Не знамо, на жалост, да ли је то осећање било само неодређена слутња, или нешто више. Он је видео да је талас који је кренуо у фебруару из Париза и Француске већ у марту захватио Беч и Пешту, а да су немири и врења настали и међу Србима, у његову завичају. Без много везе са темом саме песме. он је тада певао оно у шта је веровао, у шта су многи Срби веровали:

Оj Паризе, ти срце Француje,
Оj Француjо, срце света цела,
Твоja слава сврх неба се виje,
Та срце си младо ми понела!

Тада, 10 априла 1848, он је веровао да сви ови догађаји нису дошли и не могу проћи а да притом слобода, која, ето, корача из Париза у Беч и Пешту, неће стићи и до Срба. Бранко наставља:

Гле је веће где прелази Рajну,
Ка истоку тамноме се креће.

Упутио се тада и сам томе »тамноме истоку«, на југ, у завичај; свакако у уверењу да му је место онде, и да га онде чека задатак. Задатак наћи неће. Зашто? На то питање је доста тешко одговорити, али се оно главно ипак јасно види.

У годинама 1848-49 Бранко се највише бавио епском поезијом: радио *Стојана*, *Хајдуков гроб*, *Утопљеницу*, *Освету*, *Уроша*, *Лудога Бранка*. Неке од ових песама радиће можда још и 1850. Има ли у њима бар нешто од укуса епохе, од ветровитог времена у коме су настале?

Веома мало. Ипак, занимљив је *Стојан*. Сама песма много не привлачи, данашњем читаоцу би била туђа и далека, вреди о њој говорити тек у склопу читаве Бранкове епике. Али имају у њој два сасвим мутна и иначе нимало прикладна места, без имало везе са главном темом. Почетак и завршних неколико стихова *Гојка* упућују нас на доба у коме је песма настала и на прилике које је Бранко лично доживео. Песма почиње стиховима који очевидно сликају немирно доба 1848:

Долине, брда и тутње и јече,
И цикћу пушке и мачеви звече,
И месо бију ти проклети топи,
И ране јапе, врела крвца лопи,
И мозак кладе (?), и шкргућу кости,
А ово све је с мађарске пакости . . .

Био би то, по свему, увод у причу из догађаја у 1848. Очевидно, ту је оно исто Бранково расположење и онај исти његов став према 1848 које налазимо у његовој песми *Јуриш. Србе!*. Само, овде та мисао није проширена на читаву песничку приповетку о Стојану, него као привремено унесена у њен уводни део, сасвим без икакве везе са главном темом. А одмах у вези са таквим уводом Бранко није могао одолети срцу да не унесе и реминисценције на онај свој доживљај из Београда у години 1848, када је оданде протеран. Из песме се види и како: чамцем, на земунску обалу, што из осталих података нисмо знали. Тај одломак гласи:

Ал' уз Дунаво један плови чамац,
На среди седи један момак самац,
Па гледа, тужан, онамо назада,
Окле га, ево, изагнаше млада.
Из ока њему тужан пламен гори,
Ал' опет мучи, ништа не говори;
Голема туга срца му се прима,
Он зато опет праштa злотворима.
На крај већ стиже, скочи на обалу,
Потражи одмах своју избу малу,
Ту жића књигу вади из недара,
На сто је меће, па књигу отвара . . .

Дакле, ни непријатни београдски инцидент није могао прећутати. Али је све остало, ето, само фрагменат, забелешка, без друштвене и политичке позадине којом је ова срамота била условљена. Мора да га је пекло његово протеривање из Београда. Он је ваљда сањао о патријархалноме Београду, где се време рачуна по акшаму и ићиндији, где су људи одевени по оријенталски живописно и господствено, у богато српско рухо са везеним јелецима, са подвезицама, пачалуцима и транболосима, са сребрњацима за силавом, — онако какве је желео да их види када је писао против немачке моде која се увлачи и у Србију; веровао ваљда да ће онде наћи неку романтичну националну идилу у односима, да онде размак и јаз између власти и грађана није онолики као у његовој Аустрији. Место свега тога сусреле су га режимске уходе а испратио полициски писар Николче. »Голема туга срца му се прима« због тога разочарења.

Тек из завршних стихова *Стојана* слути се шта би заправо ова песма могла бити, шта је можда требало да буде (јер Бранко је није ни завршио ни штампао). Та завршна четири стиха, по свему и иначе издвојена, гласе:

Сад иди у свет, моја јадна песмо,
Но волео бих да си ми повесмо,

Да из те дивно ја уврtим уже,
Да браћа моја неке њим послуже.

Никада *Стојан* није постао оно чиме прете ови завршни стихови: место сатиричне поеме која би, у оквиру догађаја из 1848, сликала реакционарни политички режим тадашње Србије, место »ужета« које би Бранковој »браћи« (побуњеним лицејцима) могло постати оружје у политичкој борби, место реалистичне слике доба које је у неколико стихова додирнуо, — недовршени *Стојан* је остао оно што је био у тренутку свога постанка, у оних неколико јануарских дана 1849 када је писан: романтична приповест без много интереса, — или сасвим нејасан нацрт, скелет и оквир за нешто много боље. То боље никада није написано: на ову тему Бранко се више није враћао.

Почетком године 1849 он већ ради на новом спеву, врло важном, ако се сме толико рећи по ономе што је од њега допрло до нас, и колико је вероватно једино и написано. У писму Даничићу од 6 фебруара 1849, из Земуна, Бранко пише: »Започео сам још једну песму. Име ће јој бити *Луди Бранко*. Биће у њој и о небу и о паклу, и о политици и о грљењу, и — не знам још о чему«. А у наставку шаље петнаестак строфа прве песме. Два месеца доцније, опет из Земуна, у писму од 8 априла, шаље Даничићу неколико строфа друге песме; најзад у новембарском темишварском писму из 1849 поново се, последњи пут, враћа на њу: »Кад ту свршим (тј. кад сврши песму *Освета*. — М. Л.), наставићу ону од лане, ти ћеш се сетити коју мислим, знаш ону где има пуно ђаволија. Име ће јој бити: *Безимена* etc., etc. Рекох *лане*, избриши га и метни: *прошасте зиме*«.

Луди Бранко, или *Безимена* (Тихомир Остојић сасвим правилно вели: »види се да наслов још није био утврђен«), најважнији је и најпривлачнији књижевни рад Бранков у годинама 1848-49; на жалост, више по ономе што нејасно наговештава, него по ономе што, већ завршено, пружа. Не може се довољно нагласити штета што је остао недовршен. У рукопису је сачувана само прва и трећа песма спева, а од друге само четири уводне строфе. И овакав одломак међутим двапут је већи од *Бачкога растанка*, а читава песма требала је бити знатно дужа: »Та ће песма бити двапут већа (и више) него цела моја штампана књига«, тј. књига из 1847, јер Бранко ово казује фебруара 1849. Према свему, дакле, сачувани (а вероватно и написани) део спева био би једва четвртина замишљене песме. Без сумње да отуда произилазе извесне нејасности у самоме спеву, као што су због тога

многи стихови и иначе неизрађени, скоро као у концепту или првоме препису набацани, па отуда у њима и неукусности и грубости, језичких омашака и недореченості сваке врсте, које би у последњој редакцији свакако биле уклоњене или ублажене. Бранко је, као што се зна, у тим стварима био осетљив до педантности.

Главни предмет овога спева, као и основни тон његов, сасвим су друкчији него у свима осталим епским песмама Бранковим. Предмет је ту живот српскога ђака у Бечу, а тон весео и несташан, у складу са »пуно ђаволија«, како је Бранко назвао обрте у животу свога јунака. Приказивање догађаја и цртање личности у овоме спеву сасвим су реалистички, тако да је једино још у *Бачкоме растанку* Бранко у толикој мери захватао из непосредног живота, а вероватно и из личнога проматрања, ако не и из личних доживљаја, колико у овоме спеву. Отуда овде толико пластичности и сигурности у сликању, па чак и хумора, чега иначе нема у Бранковим јуначким епским песмама. У читавоме сачуваноме одломку спева имају ипак два, у јединствену целину неспојена елемента: једно су живот и љубавне авантуре младога Србина у Бечу, а друго сликање личности и догађаја, тачније алузије на догађаје и личности из године 1848 и суд о њима. Ономе првоме мотиву Бранко посвећује читаву прву и већи део треће песме, а ономе другоме само први део треће и оно неколико стихова друге песме. Због тога су љубавне историје младога Србина (који се *не* зове Бранко) приказане јасно; приповедачки опширно, са много смисла за живописну и конкретну појединост, он је сликао сукоб младога оријенталца и Балканца са бидермајерском цивилизацијом Беча свога времена. Први део треће песме међутим мање је јасан; још нејаснији стога што се не види узрочна његова веза са мотивом покрета из 1848. Он садржи неке податке о Бранковом ставу и суду према људима и догађајима из 1848; то је онај део спева где се пева »о политици«, а веома је значајан по Бранков однос према догађајима у 1848-49. Ту је најзначајнија јасна алузија на патријарха Јосифа Рајачића, кога Бранко куне и сматра највећим кривцем за српске неуспехе 1848, јер је патријарх обмануо Србе. Рајачића Бранко овако слика:

Жена није — браду има,
Човек није — дуга хаља,
Хаља му се земље прима;
Он пред народ траља-фаља,
Крст узима, тихо збори:
„За вама ми срце гори".

Ох, глени му под хаљину,
Глени, роде, глај му ноге!
Тур' му с главе капетину:
Да не има врашке роге?
Ама народ веран, јао,
Седој бради веровао.

Седа брадо, што засија
Ка купина она света,
Ма из тебе реч божија
Не заори, веруј, клета!
Из тебе нам гуја сину,
По срцу нас верне шину!

Проклет био докле био!
А кад мр'о, не умр'о!
Крвцу своју мрући пио!
Сам себека врата кр'о!
Док ти душе што уцвели
Не опросте, враже бели!

У овоме делу спева Бранко, говорећи о догађајима у 1848, неодређено али веома наглашено пева о издаји и издајицама међу Србима:

Ал' међ њима видех многе
Гдено крвцу потурише
И одоше у злотворе, —
Ма их брзо Срб прегоре.

„Нека кукољ, нека иде,
Бар је сама сад шеница!..
Србин кликну, а не виде
Украј себе пијавица
Што с' уз њега пењу, вију,
Да му само крв испију.

Ој ви, губо, губо гадна
На српскоме телу дивну!
Да л' имена ваша јадна
Да у песму турим кивну?
Да вас спевам, да вас смлавим?
Но заш' песме да скрнавим?

Од издајица ипак спомиње Јоксима Новића Оточанина; радије се задржава на јунацима и јуначким подвизима Срба. Поред старих, уздиже и нове српске јунаке из Четрдесетосме, Книћанина, Микла, Стратимировића (о овоме последњем ипак каже: »Јесте теби мане доста, Ал' ова ти слава оста«). Из сачуваног дела овога спева међутим не само да није јасно шта је даље намеравао Бранко са својим главним јунаком, него је још мање јасно како је хтео да га доведе у везу са

догађајима из 1848, и какву му је улогу намењивао у онако бурноме и судбоносноме времену. Па иако је несумњиво да је већ и оваквим одломцима какве *Луди Бранко* садржи песник *Бачкога растанка* доказао да се високо уздигао изнад стереотипнога епског сликања својих јуначких десетерцем писаних песама, јер је улазио у анализу једног сложеног а са културно-историског становишта важнога проблема (прилагођавање нашега патријарлнога човека европској цивилизацији), — ипак се и не слути какве је моралне и друштвене задатке намеравао да наметне своме јунаку, пред какве тешкоће да га стави, каквим излазом спасе и духовно освежи, или којим начином да га гурне у потпуну пропаст. Неће стићи ни да га уведе у бурно време коме је својим спевом хтео да послужи. На томе критичноме прелому спева застаће, даље ићи неће.

Било би лако, али и лакомислено, данас нагађати шта је Бранко намеравао учинити од овога спева; премда се, сама собом, а по материјалу који је Бранко стигао да обради, намеће мисао да је Бранко можда хтео показати како онакав његов јунак, морално не сасвим беспрекоран а са онаквим животним искуствима и исклизнућима, налази, или не налази, своје место усред општих народних задатака, и зашто, и којим путевима. Али су нагађања увек само нагађања, и не водe ничему. Чињеница је: основна, спајалачка мисао оних двају диспаратних приповедачких елемената у спеву код Бранка се не види, чак и не слути. И по трећи пут, ево, видимо код Бранка исту црту кадгод почне да приказује људе и догађаје из 1848: тек што је кренуо и мало дубље зашао у тему, он застане, запне, и не креће, не може да крене даље. У *Лудоме Бранку* је одмакао понајдаље, али до поетске катастрофе ни ту није стигао. И овде је пред нама само торзо.

Једна мисао се ипак бистро издваја из свих ових докумената: догађаји из 1848-49, њихов развој и окончање, Бранка су дубоко разочарали. Када је Даничићу 13 августа 1848 писао из Руме да »наше ствари добро стоје«, штампао је у Гајевој Danici стихове: »Коња, Србе, па узјаши, Лати пушку, па потпраши . . .«, уверен да оно што се међу Србима спрема и већ дешава може бити само добро по цео народ. Било је то на самоме почетку српскога покрета у Бранковоме завичају. Али када је априла 1849 јављао побратиму Даничићу да »наше су ствари свакојако, само не како треба«, радио је већ на спеву *Луди Бранко*, где куне вођу и званичнога претставника онога покрета од којега је још пре годину дана

очекивао да ће и »истоку тамноме« донети слободу (Треба уочити да је Бранков антиклерикализам из *Лудога Бранка* друкчији него онај у *Путу:* у *Путу* је црква сметња културном, у *Лудом Бранку* политичком прогресу српскога народа). Тако говори у предвечерје вилагошке капитулације, када се већ јасно видело, када је већ Бранко јасно видео све оно што ће Светозар Милетић 1866 рећи о исходу српске Четрдесетосме: »После рата (тј. после 1848-49. — М. Л.) добисмо ми оно за награду што Мађари за каштигу, — најпре опсадно, па онда апсолутно стање, стегу, прекомерне терете« Бранкова четрдесетосмашка егзалтација, дакле, била је кратког века. Он се брзо трезнио. Основну црту српскога четрдесетосмашког покрета он је видео јасно. »Покрет који је почео као чисто српски« — као што тачно казује Тих. Остојић — »све се више и више претварао у одбрану династије и Аустрије; народна војска, народни официри, војводе, — претварају се постепено у цареву војску, царске официре, царске генерале. Снага народна није била више у рукама народним, но у рукама бечке владе«. Током зрења оваквога процеса политичкога положаја српскога народа у 1848 години сазрео је и Бранков суд о њој. Тај суд је, по свему се види, био осуда.

Зато је веома неправедна, безмало цинична примедба Лазе Костића да се »Бранко *клонио* сваке борбе«; није много друкчија ни жеља Костићева коју је изразио када је написао да је Бранко »требао да погине у боју с Мађарима, и ради још славнијег свога спомена«. Бранко пре свега није био Петефи српскога четрдесетосмашког покрета, иако је од првога тренутка показао за тај покрет, и бар онакав каквога га је он желео и замишљао, велико интересовање. Да су се српске ствари развијале другим правцем него што јесу, ко зна шта би било од Бранка и његове поезије у годинама 1848—49. Јер он је, и нарочито на почетку, у пролеће 1848 дао доказа да је био спреман примити на себе ако не петефијевску, али неку сличну улогу, — иначе тако далеку и туђу његовом пипавом и опрезном начину рада, страну његовом уметничком темпераменту и литерарним навикама. На почетку 1848, када је радио на *Милети* (доцнијем *Гојку*), Бранко је хтео да пише тенденциозну политичку песму о савременим догађајима; касније, под утицајем неповољних прилика, морао је одбацити првобитну идеју. Али да су прилике биле друкчије, повољније? Да је српски покрет кренуо путем којим је Бранко замишљао да ће ићи? Довољно је погледати само прву Бранкову књигу, па се намах уверити да

тај песник није био од оних који би се »клонио *сваке* борбе«. Када је требало бранити ствар у коју је веровао, Бранко се борбе није клонио.

Међутим, не само да није постао Петефи српскога покрета из 1848. Није постао чак ни сликар тога времена које је посматрао изблиза и са силном загрејаношћу. Па ако је можда и било субјективних сметњи већ у почетку, а и објективних тешкоћа доцније да постане врста српскога Петефија, није могао постати ни ово друго, иако је, и баш у *Лудоме Бранку*, у тој сасвим пушкиновски замишљеној слици модерног српскога грађанскога друштва, хтео да буде сликар и судија своје бурне епохе. Због догађаја који су убрзо наступили, код њега и у тадашњем српском друштву (његова болест, полагано али одлучно кидање његових свих веза са поезијом; опадање интереса за јавни живот, па и за књижевност, код Срба после 1849), он ће отурити незавршени рукопис *Лудога Бранка*. Својим трагама додаће још једно разочарење, последње.

Јасно је, дакле: у годину 1850-ту Бранко, после догађаја и свих разочарења која је доживео 1848—49, није улазио ни освежен ни обновљен, ни препорођен ни надахнут новим идејама. После Вилагоша, земљу су преплавили Бахови хусари, а у душама се угнездила апатија и страх од горега. Све да је и хтео рећи своје незадовољство над исходом ствари, како се то усудити, у онаквим приликама, својим и општим? Усталом, њега је у Бечу чекао мецена, који је био претендент а у политици реакционар; Бранко се спремао да му се поклони. И вребала га је смрт, према њему љубазнија но његов мецена. Излаза дакле није било. Трагама је суђено било да остану траже, до краја, у неулепшаној збиљи истине.

Младен Лесковац

АПРИЛСКИ КОНЦЕРТ НОВОСАДСКЕ ФИЛХАРМОНИЈЕ

Априлски симфониски концерт оркестра новосадског Друштва пријатеља музике носио је обележје разних незгодних околности под којима је одржан. Међу ове околности спада и изостанак гостовања одличног диригента и директора Београдске опере Оскара Данона. Гостовање страног диригента увек је важно мерило за вредност, способност и снагу једног оркестра. Међутим, са жалошћу морамо констатовати да се на овако припремљеном концерту не би могла одредити права вредност нашег оркестра, јер концерт овога пута није био на оном иначе доста солидном нивоу, као што су били остали концерти оркестра Новосадске филхармоније.

Узимањем на програм Бородинове Друге, х-мол симфоније, оркестар је прецењио своје способности. Он се за последње две и по године, под вођством свог сталног, одличног диригента, Војислава Илића, веома добро развио. Оснивањем Новосадске опере и доласком нових музичара, оркестар је појачан и преболео је све оне дечје болести које су својствене провинциским оркестрима. Добро је увежбан, стекао је доста знања и добру рутину, тачно реагује на знак диригента, те је подесан за извођење и финих динамичних ефеката; свира прилично уједначено, не осећа се разлика између способности појединих бољих или слабијих музичара. У току систематског рада постепено су се и дувачи — и лименех и дрвених инструмената — развили до приличне висине. И заиста се код извођења појединих дела осећа музикална сигурност која значи да музикалност, музичка вредност и утисак јесу потпуни и онда када техничко извођење још није савршено. То је важна одлика новосадског оркестра у данашњим приликама, када се одгаја нова публика за концерте и када та нова публика треба да добије — бар што се тиче музикалности — потпуну вредност.

Извођење Бородинове Друге, х-мол симфоније, није одговарало овим захтевима. Бородин спада у ред »Велике петорице« руских музичара који су песме, проистекле са дна душе руског народа, спојили са западноевропском музичком културом, унели народну музику у класичну и тиме створили нов правац у развоју музике. Међутим, Бородинова дела су веома тешка, јер је потребно нарочито акцентовање мелодије, јасно вођење линије мелодија и прецизно извођење хармонија, да би се могао приказати сав сјај,

сва вредност његових дела. Због ових тешких услова извођење Бородинових дела, иако се то на први поглед не види, ставља и најбоље оркестре пред велике тешкоће. Наш оркестар још није дорастао овим тешкоћама и био би превелики задатак када би се захтевало од њега да се већ сада бори са овим тешкоћама. Оркестар филхармоније онда када изводи дела која одговарају његовим способностима може веома добро да изврши свој задатак, према томе није потребно да узме на себе задатке који су претешки.

У извођењу Бородинове Друге, х-мол симфоније, заиста смо наишли на све оне тешкоће које се код овог дела јављају. Под снажним хармонијама често су се потпуно изгубили линија и акцентовање мелодије. Није се довољно осетило оно што је битно и карактеристично код дела Бородина, наиме да његове симфоније спадају пре у програмску музику него у симфоније у класичном смислу те речи. Није се осетило да ова симфонија као нека симфонијска поема има одређену садржину, причу из народног живота, приказану ванредним музичким средствима. Болови и радост, слава и опет тешки болови угњетеног народа — о томе се причало у малим сеоским кућама, о томе се певало у народним песмама и те приче и болне песме и радосне игре Бородин је покупио — прилично несвесно — у својој симфонији. У овом извођењу од тога свега нисмо добили скоро ништа. Према томе баш она публика коју морамо васпитати, а будућа публика оркестралних концерата, није добила јасну слику о овом делу. Знајући тешкоће са којима се мора борити да би се музички још необразовани људи придобили за концерте, ова појава се мора безусловно избегавати. А могућност постоји већ самим тим што и оркестар и његов стални диригент имају одличних способности и врлина којима — при тачном одмеравању способности и задатака — могу безусловно придобити ову нову, свакако највредноснију публику.

То је показало у осталом већ на истом концерту, и извођење Григовог А-мол концерта за клавир и оркестар. Гостовала је одлична београдска пианисткиња Олга Михајловић. Григове кратке пријатне — понекад чак и сладуњаве — мелодије су подесне за наше концерте јер су приступачне и музички мање образованој публици. Олга Михајловић је свирала одлично. Она има брилљантну технику, савршену лакоћу, технику ударања и триле, тако да је технички потпуно задовољила. Изгледа да она мало више полаже на технику него на удубљивање у садржину, па је ишла и за таквим ефектима да је свирала понекад и вратоломним темпом, много бржим, него што је уобичајено. Можемо похвалити и оркестар и диригента Илића да су, и поред понекад самовољног мењања темпа од стране уметнице, одлично се поводили за њом и лепо и ефектуозно извели Григов концерт. Олга Михајловић је своју префињену, одличну технику показала и у овим Шопеновим деловима које је накнадно извела на захтев публике.

У извођењу увертира старог руског компоните Глијера оркестар је у многоме поправио први утисак. Глијер је ученик »Велике петорице« руских музичара, однегован на њиховим традицијама. Као академичар и директор конзерваторијума остао је на истој линији, но свакако је много ближе радном народу него многи од његових ученика који су падали у западњачку декаденцију. То у осталом показује и чињеница да је Глијер после познатог осуђивања музике Шоштаковића и других први добио Стаљинову награду за ову годину. Извођена увертира је веома мелодична и приступачна. Наш оркестар ју је извео лепо иако технички не савршено. Утисак који је овај део програма оставио на широку публику био је дубок. А то је један доказ више да оркестар може да одигра њему одговарајућу улогу васпитача у нашем друштву ако иде у корак са развитком музичког интересовања и разумевања широке концертне публике, а не утркује се да задовољи искључиво стару, музички високо образовану публику.

То треба да има на уму и новосадско Друштво пријатеља музике, и овако треба да резимира искуства са априлског концерта.

Јосип Шулхов

Б Е Л Е Ш К Е

О овоме двоброју. — У овоме двоброју „Летописа Матице српске" доносимо радове писаца који данас живе и раде у Војводини, без обзира на њихову националну припадност.

Уредништво „Летописа Матице српске" трудило се до сада да кроз овај часопис упозна читалачку публику са књижевним стварањем и културним стремљењима не само у нашој, него и у осталим народним републикама Југославије; оно је настојало да читаоцима омогући увид како у књижевност осталих словенских народа, тако и у књижевност наших суседа; најзад, почетком ове године, оно је приказало неколико мађарских писаца у Југославији у вези са појавом зборника Téglák, barázdák. (Цигле, бразде). Међутим, још никада од како излази, „Летопис" није покушао да прикаже све књижевне и културне снаге Војводине ни у једном, заједничком, броју, нити у неколико узастопних бројева.

Појава таквог броја „Летописа" у коме би се, поред српских, приказале књижевне и културне снаге и националних мањина у Војводини, није раније ни била могућа. Отсуство сваке сарадње између различитих националности и национална нетрпељивост, изазвани политиком националног угњетавања и распиривања мржње међу народима, онемогућавали су, све до ослобођења, икакав пријатељски додир међу писцима и културним радницима у Војводини. И друго, националне мањине, обесправљене и лишене могућности за културно подизање, нису ни могле дати видних резултата на културном и књижевном пољу. Данас, напротив, тек три године после ослобођења од фашизма, показало се да је културни развој националних мањина, ослобођених ранијих окова, дошао до тога степена да се и код тако малих и раније сасвим заостали националних група, као што су Румуни, јавља већ известан не само културни већ и књижевни живот.

Схватајући величину напора које сви народи Војводине улажу у изградњу наше нове отаџбине и књижевници и културни радници ових народа настоје да својим радом допринесу што бржем културном успону широких народних слојева свога народа и уклањању наслеђених штетних појава које су делиле националне групе које живе у нашој покрајини. Пријатељство и сарадња између писаца и културних радника Војводине манифестује се свакодневно превођењем њихових радова и њиховим објављивањем у часописима који данас излазе у Војводини на разним језицима. А као резултат ове нове ситуације на књижевном и културном пољу код нас долази и овај двоброј „Летописа Матице српске".

Већина сарадника на овом двоброју већ је позната читаоцима „Летописа". Од нових сарадника су: Петер Лериц, мађарски писац који је и српској читалачкој публици познат по својим предратним радовима из области историје и књижевности под псеудонимом Жарко Пламенац, а и читаоцима обновљеног „Летописа", под својим правим именом (Арпад Лобл); досада није објављиван у „Летопису" мађарски песник Иштван Латак, писац збирке песама Viharos idők vetése (Сетва бурних времена). Латак је сада управник Мађарског народног позоришта у Суботици. Два млада румунска песника, досада такође непознати читаоцима „Летописа", Михаи Аврамеску и Раду Флора, објавили су по једну збирку песама на румунском језику. Најзад, од Словака доносимо чланак д-ра Андреја Сирацког, директора словачке гимназије у Петровцу, који је 1946 године објавио књигу Umierajuca civilizacia. У овоме броју су, дакле, заступљени Срби, Мађари, Румуни, Словаци и Хрвати.

Иако у овоме броју нису заступљени сви писци који данас активно раде у Војводини (неки нису стигли, услед заузетости на другим странама, да пошаљу прилоге, а неки се нису одазвали на позив Уредништва), па чак ни све националне мањине (Русини, на пример), ипак овај број „Летописа“ пружа прилично јасну слику књижевног развоја и стања у савременој Војводини.

По тематици овај број не чини целину, јер Уредништво није ишло за тим да да зборник или антологију књижевних радова војвођанских књижевника, него је желело да да пресек књижевног и публицистичког рада у датоме тренутку. (Сви радови, сем песама Иштвана Латака, Михаи Аврамеску и Раду Флоре, објављују се овде први пут). Отуда овај број „Летописа“ показује чиме се тренутно баве и каквом проблематиком се занимају писци савремене Војводине. Празнине којих у овом двоброју „Летописа“ има, и које су упадљиве, као на пример недостатак позоришне и филмске критике, претстављају проблем који данас тражи своје решење. Но и поред ових недостатака којих је Уредништво свесно, оно сматра да ће овај двоброј „Летописа Матице српске“, у коме су се — први пут у историји „Летописа“ — појавили једни поред других писци скоро свих народа Војводине, учинити знатан корак напред ка учвршћењу братских односа и продубљивању сарадње народа Војводине на делу изграђивања светлије ере у историји наше покрајине.

САОПШТЕЊЕ УПРАВЕ САВЕЗА КЊИЖЕВНИКА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Желећи да убрза скупљање народне поезије о немачко-фашистичкој окупацији и нашем ослободилачком рату, као и да непосредно помогне људима из народа који састављају гусларске или лирске песме о окупацији и ослободилачком рату — Управа Савеза књижевника Југославије образовала је посебну комисију за сакупљање народних песама о народноослободилачкој борби. Комисију сачињавају: Велько Петровић, Борис Зихерл, Радован Зоговић, Скендер Куленовић, Владо Малески, Милорад Панић и Иво Фрол. Секретар комисије је Милорад Панић.

Управа Савеза књижевника ставила је комисији у задатак:

да преко просветних и културних радника на селу и у вароши, преко културних институција и друштава, преко народних организација, редакција листова и часописа, као и свих писмених људи, што брже и организованије прикупи што више народних песама из окупације и ослободилачке борбе, као и што више збирки или појединачних песама које су написали или саставили људи из народа, а обрађују окупацију и ослободилачки рат;

да ступи у писмену везу са што више људи из народа који би јој помогли у овом послу, или који би јој достављали своје радове; да тим људима даје потребну помоћ у раду, како инструктивну и моралну, тако и материјалну;

да све прикупљене радове сређује, да потврђује њихов пријем, да организује њихову прераду, одабирање и редиговање;

да од одабраних и редигованих прилога састави и објави једну или више репрезентативних књига.

Да би Комисија могла што успешније извршити овај свој веома важан и одговоран задатак, Управа Савеза књижевника Југославије —

апелује на све народне учитеље, руководиоце културних друштава, на све писмене људе у народу, на све културне и просветне установе и организације — да бележе народне песме о окупацији и нашој народноослободилачкој борби, о нашој народној војсци и нашим руководиоцима, па да те песме уз тачну ознаку где су и од кога записали, шаљу Савезу књижевника Југославије, Београд, Француска улица 7, с ознаком да је то за поменуту Комисију;

позива све људе из народа који су саставили збирке гусларских или женских песама, или само појединачне гусларске и женске песме о нашем ослободилачком рату против окупатора и њихових ло-

мањих слугу, — да их пошаљу Комисији Савеза књижевника Југославије;

апелује на организације Народног фронта, Народне омладине, Антифашистичког фронта жена, Савеза пионира Југославије — да ӱложе и у овај посао своја искуства и свој елан, како би се што више новог књижевног народног блага спасило од заборава и предало у својину читавој земљи и будућим поколењима;

апелује на све редакције издавачких предузећа, часописа и листова, које поседују забележене збирке народних песама или појединачне народне песме, односно збирке и појединачне песме аутора из народа, — да их ставе на расположење Комисији;

најзад, — моли све редакције листова и часописа у Федеративној Народној Републици Југославији да објаве ово њено саопштење, како би продрло што дубље и како би имало више одјека и успеха.

Савез књижевника Југославије

ПРВОМАЈСКИ ПОЗДРАВ КУЛТУРНИХ РАДНИКА ГРАДА КОРЧЕ КУЛТУРНИМ РАДНИЦИМА НОВОГА САДА

У вези са прославом највећега празника радног народа читавога света, Првога маја, Редакција „Летописа Матице српске“ примила је од културних радника Корче, из Албаније, следеће писмо које објављујемо у уверењу да ће оно наћи радоснога одјека и срдачног разумевања у срцима свих грађана ФНРЈ којима је стало једино до мирнога и кориснога рада на подизању своје ратом и окупацијом опустошене и настрадале земље То писмо гласи:

Културним радницима Новога Сада.

Поводом Првога маја упућујемо вам своје најтоплије поздраве.

Овај знаменити дан међународнога радништва затиче албанску радничку класу моћну, са великим успесима иза себе. Сви радници наше земље, мануелни и интелектуални подједнако, мобилисали су све своје снаге у намери да изврше како најбоље могу задатке које су им прописали народ и отаџбина. Први мај, који означава једну од највећих победа радништва, потстиче нас да у још јачој мери повећамо своје напоре како бисмо остварили још значајнија постигнућа.

Ми, културни радници града Корче, примили смо овом приликом на себе читав низ обавеза и ступили смо у радно такмичење са осталим градовима Албаније. Ово такмичење се састоји у томе: ко ће од нас развити најобимнију културну и уметничку делатност у сврху васпитавања и разоноде радних маса. У ову сврху ми смо развили све своје снаге како бисмо стајали на челу ових такмичења.

Дубоко смо свесни значаја свога рада, као и задатака које нам је поставила читава радничка класа наше земље, која се дала на посао и данас изграђује нову народну Албанију. Радимо уверени да наша делатност у области културе и уметности доприноси проширивању културнога видика радних маса, као и колико год је могуће бржем изграђивању срећнијега живота нашега народа. Осим тога, ми радимо и стога да бисмо подигли и развили привреду своје земље, одбранили и консолидовали ону народну власт, онакву отаџбину и оне победе које су извојеване у великој борби против фашизма и његових слугу.

Данас има нових непријатеља народа понесених љубављу према слободи и напретку, непријатеља који покушавају да поново зачну опасну игру хитлеровске Немачке. Ми добро познајемо намере потпаљивача новога рата, а нарочито познајемо изазивања, претње и уцене америчких и енглеских империјалиста управљене против мирољубивих земаља, у првоме реду против наших земаља, против Албаније, Југославије и Бугарске, подржавајући и подбадајући против

ьих грчке монархофашисте и италијанске неофашисте. Али ми смо уверени да ће снага наших народа, да ће снаге народа који се налазе у демократском и антиимперијалистичкоме табору, а на челу са великим и моћним Совјетским Савезом, разбити све мрачне покушаје империјалиста и дати им добру лекцију ако се усуде поново се ватром.

Наша радничка класа, као и читав албански народ, настављају свој рад на обнови земље и остварењу државнога плана за годину 1948. Успеси првога тромесечја овога плана сведоче о полету и постојаности нашега рада, па је штавише тај план на неколико сектора и премашен.

За ове успехе дугујемо великој помоћи добијеној од наших пријатеља, у првоме реду од братских радника нове Југославије, са којима нас је заувек везала крв проливена током борби вођених против фашизма.

Наш привредни уговор, координација планова и искуство предато нам од наше југословенске браће сачињавају неопходан и главни фактор у подизању наше привреде. Ми не бисмо могли напредовати, не бисмо могли постићи свој циљ без сарадње и помоћи нашега великога савезника, Југославије маршала Тита. Наш пут према срећнијој будућности и ка социјализму је заједнички, баш као што је то био и за време рата и победе над окупатором и унутрашњим непријатељем.

Нека се наша сарадња појача и нека се још боље учврсте наше везе, драги другови!

Желимо вам пун успех у вашем великоме послу на изградњи и процвату ваше Федеративне Републике.

Живео Први мај!

Смрт фашизму — Слобода народу!

Корча, Албанија, 24 априла 1948.

Културни радници
града Корче

ИЗЛОЖБА ЛИКОВНИХ УМЕТНИКА ВОЈВОДИНЕ

Друга послератна изложба ликовних уметника Војводине, одржана у изложеним просторијама Матице српске у Новом Саду од 4—25 априла ове године, претставља значајан уметнички догађај у културном и уметничком животу наше покрајине.

Тридесет и осам сликара и вајара, са близу сто педесет радова на овој изложби, пружају приближно тачну слику о уметничким стремљењима и развоју наших уметника. Ова изложба документује најновији период уметничког стваралаштва војвођанских уметника, послератни период, који претставља значајну прекретницу у третирању ликовних проблема.

Нови услови друштвеног и економског живота у држави у којој је победила народна демократија битно утичу на основне проблеме и културног и уметничког живота, уметничког стварања, скидајући вео који је служио замагљивању односа између уметника и друштва, уметника и стваралачке слободе, уметника и политичких збивања.

Велике промене у економској структури наше државе, прерашћивање производних снага и односа у социјалистичке, довело је до крупних промена и на пољу културног и уметничког живота. Економским ослобођењем радних маса, ликвидирањем експлоатације, стварањем нових радних односа, новом друштвено-економском политиком и акумулацијом, нужно долази до знатних измена на пољу уметничког стварања. Културне тековине постају општа народна својина, интересовање према уметничком стварању постаје из дана у дан све веће, уметничке творевине постају доступне и најширим слојевима радних маса, код којих уметност постепено постаје стварна потреба. Нова публика, наравно, не појављује се одједном, случајно, не са једном изграђеном физиономијом, развијеним укусом и уобличеним погледима на уметност. Васпитање нове публике, нових потрошача, убрзавање овог процеса у нашим друштвено-еко-

номским условима могуће је, но захтева активност уметника, захтева од њих приближавање општим проблемима наше нове друштвене стварности и захтева ревизију читавог њиховог уметничког наслеђа.

Ово, наравно, не тангира питање уметникове стваралачке слободе, не захтева униформисање уметничких обликовања, не поставља и не одређује унапред тематику и језик уметничких дела догматски и ужалупљено, већ значи пружање уметнику широке слободе кретања и у погледу тематике и у погледу изражајних средстава. Од уметника зависи да ли ће он на време уочити и наћи своје место у новом друштву, и да ли ће умети да се користи оном слободом коју пружају нови услови друштвеног живота. Уметник у том погледу није остављен самом себи. Као члан новог друштва, он преживљава све фазе друштвеног збивања, преживљава дубоку демократичност нашег друштвеног поретка, те на тај начин његово формирање није случајни процес, већ је он дубоко повезан са друштвено-економском основом нашег новог поретка.

——

Како се одражава нова друштвена стварност у делима војвођанских ликовних уметника? Које су битне и уочљиве промене у стваралаштву наших уметника? У чему је недостатак и основна слабост наших ликовних уметника?

Постављајући ова питања при посматрању изложених дела, ми ћемо уочити низ позитивних особина, велик број важних и битних промена у погледу ликовног схватања наших уметника, промена које нису настале случајно, него као нужна последица великог друштвеног преображаја. Но, приметићемо и недостатке: пасивни однос уметника према новој друштвеној стварности, недовољну доследност у ревидирању уметничког наслеђа буржоазије, везивање за неутралну тематику и декадентну форму и језик, избегавање или бојажљиво третирање већих уметничких подвига, а нарочито композиције, најчешће због недовољне занатске спреме.

Али и поред ових недостатака, изложба задовољава, пружа верну слику стања, указује на борбу која се води и на лољу уметничког, ликовног стварања, потврђује да је већина наших уметника схватила потребе доследне ревизије уметничког наслеђа, те покушава да нађе своје место у новим условима.

Већина излагача покушава да изрази нашу нову стварност.

— Позитивна је црта да се све мање појављује „неутрална" тематика: мртва природа, пејзаж без људи, портрет-студија, које су давале прилику и намамиле наше уметнике да се удубљују у чисто сликарске и занатске проблеме, одвајајући се на тај начин од посматрања живота и друштвених збивања, те су проузроковале повлачење уметника у круг чисто апстрактних — оптичких проблема. Ма да ћемо и на овој изложби наћи известан број претставника овог ликовног стремљења, на изложби ипак преовлађују дела у којима се опажа све веће интересовање према реалном животу, према радном човеку и према проблему композиције. Уметник покушава да изрази појаве и моменте друштвеног живота и у уметничким творевинама централну улогу игра човек-радник, који радом мења природу и ствара нове услове друштвеног живота.

——

У центру пажње посетилаца изложбе налазила се у првом реду композиција Ђуре Теодровића „У свитање" (прва варијанта). Композиција је и заслужила велико интересовање. Тематиком из народноослободилачке борбе, својим сликарским квалитетима, врло успелим груписањем и психолошки окарактерисаним фигурама, складним решењем боја, претставља дело значајно не само за војвођанско, него и за наше цело послератно сликарство. Сликарски квалитети Теодоровића огледају се и на другим делима, а нарочито се истиче слика „Рушевине у Лединцима", где је уметник успео да савлада и изрази проблем материје врло убедљиво, елементима чисто сликарским. Други значајни излагач је

Миленко Шербан, који се исто тако позабавио проблемима композиције. Композиција „Градња насипа Нови Сад—Футог“ претставља занимљив ликовни проблем, но Шербан није успео да га у потпуности савлада. Композиција, и поред својих врло успелих детаља, има и доста нерешених проблема, (не толико тоских, колико фигуралних), а нарочито у првом плану композиције. Друга композиција је у погледу целине успелија, иако у решењу простора и распореду фигура има доста извештачено-театралног, но тематика и сликарско-тонско решење проблема су у складу. Врло је успела ствар, дата са мало средстава, али фином хармонијом боја и психолошки убедљиво, слика „Моја мати“ Као следећег излагача потребно је истаћи Миливо ја Николајевића, који је овога пута изложио готово искључиво графичке радове. Ти радови нам показују Николајевића као врло зрелог и одличног графичара. Покрети и радње радног човека, творца, дати су са врло једноставним, али убедљивим, реалистичким средствима. Језик графике, као и основна средства и могућности изражавања, уметничког обликовања, нису велика, но Николајевић је дао низ врло успелих ствари, пред којима се уопште не осећа недостатак боја, и не осећа никаква празнина. Врло му је успела ствар у рушењу простора „Скупљање сена“ и фигурално решење на цртежу „Калдрмисање у Карловцима“, но цртежи су врло тананог опажања цртежи фигура и портреги задругара. Штета што Николајевић није изложио ни једно уље, те нисмо могли оценити његове сликарске квалитете. Сликари Омладинске пруге, Ђорђе Бошан и Мирко Даљев, дали су низ врло успелих детаља о овом великом подвигу наше омладине. Бошан је врло културан сликар. Од изложених радова нарочито се истиче својим сликарским квалитетима слика „Радови пред тунелом“, а зрелим схватањем и врло успелим решењем простора „Кућа са периферије“. Цртежи му показују доброг познаваоца графичких елемената Даљев је сликар средњих квалитета, цртежи му показују добро познавање основних занатских проблема; они одају сликара који добро опажа ствари, но у крајњем обликовању својих опажања има у себи још доста извештачености, артистичког манира. Милорад Балаћ и Шандор Нађ дали су тематику из наше данашње стварности. Балаћеви квалитети не долазе до потпуног изражаја у „Студији за композицију“, која захтева већи простор и јаснију слику покрета и фигура, док су му остале ствари само скица, без нарочитих уметничких тежњи. Нађ је изложио свега једну композицију, „Градња магацина“, која, и поред својих свежих боја, показује извесне недостатке у цртежу, нарочито код фигура.

Поред ових уметника у чијим се радовима примећује тежња за изражавањем стварности и који се интересују за проблеме композиције, излагали су и сликари код којих још преовлађује проблем ликовног језика, конструкције, као и проблем сликарско-занатског карактера. Ови проблеми утичу и на тематику, те иако и у овим сликама исто тако опажамо реални одраз друштвеног живота, ипак није то основни проблем, не претставља основну тежњу уметника.

Милан Коњовић заступљен је са четири снажна платна, који показују његове сјајне сликарске особине: темперамент и снажно формирање сликарских визија, чисто сликарским елементима. Коњовић говори својим језиком, који се формирао под другим условима ликовног стварања и друштвених збивања. Његова дела захтевају од посматрача извесно предзнање, извесну сликарску културу, те за широку публику нису доступачна и разумљива. У новим условима друштвеног живота његов језик није се измењено, враћање на реално тле огледа се тек у тематици његових слика, али и овде преовлађују чисто сликарски елементи („Градилиште моста у Богојеву“). Бошко Петровић је млад сликар, врло талентован, са великим искуством, који је иза себе оставио период тражења и лутања, а сада се налази

у фази која захтева продубљивање занатског знања, у периоду када је сликар приморан да концентрише своју пажњу на основне проблеме ликовног изражавања. Петровић је у свом развитку дошао до реалистичког третирања проблема Његове слике у браун-тону претстављају врло интересантну фазу, но утичу на тематику, ограничавају јој могућности и често, али не увек срећно, прикривају извесне недостатке у цртежу. Петровић је снажан сликарски таленат и вероватно ће се брзо ослободити ове скучене форме; његова стваралачка снага вероватно ће пронаћи нове могућности ликовног изражавања. Два мала пејсажа, „Радилиште моста" и „Старо бродоградилиште", имају у себи више ведрине, насликани су врло вешто и указују на могућности формирања изражајног и снажног сликарског језика. Стеван Максимовић са својих пет слика није најсрећније претстављен. Изложени предмети не репрезентују довољно овог сликара врло финих сликарских особина и врло културног уметника. Слике „Пролеће на Дунаву" и „Мотив из Срема" дају наслутити његове могућности, особине и широку скалу нијансирања, али остале ствари нису му карактеристичне. Максимовић је сликар који, од млађих, поред Бошка Петровића, заслужује највише пажње и чији развој заслужује интересовање наше јавности. Стеван Јеновац изложио је свега две ствари. Од изложених предмета „Заклана свиња" је јача, но претставља ликовни проблем који је досада врло много пута решаван, па и много успешније.

Пресудну улогу у формирању утисака и ликовног доживљаја својственом техником и бојама, које имају у себи нечег сладуњавог и ирealног, карактеришу слике Ивана Радовића, а насупрот ове технике стоје платна Зоре Петровић, која се служи конструктивним формирањем облика, готово линеарно-декоративним елементима цртежа. Стојан Трумић се бави сликарским решавањима елемената форме и боја, но сматрамо да још увек није нашао себе, нити одговарајући језик за своје сликарске квалитете. Трумић се тешко ослобађа манира за деформирање реалних облика, као и од хладних, дисхармоничних боја, врло карактеристичних за његов садањи стваралачки период. Од осталих излагача потребно је истаћи Дану Докић, на чијим сликама преовлађују сликарски елементи („Кањон Сутјеске", „Лашва"), Богумила Карловарис, који је дао низ успелих акварела и обећава талентованог и вештог сликара, Јована Севдића, кога смо на овој изложби упознали као врло културног графичара и портретисту-минијатуристу, Павла Гужичку, који је изложио неколико успелих цртежа — студија.

Засебно ваља истаћи претставнике наше старе школе, Уроша Предића и Пају Јовановића, који су изложили неколико својих уљаних радова са свим позитивним одликама реалистичког приказивања стварности и веома финим одликама сликарске културе и мајсторства. Њихов иступ на овој изложби веома је значајно подигао и вредност изложбе, која на тај начин документује развојну линију војвођанског сликарства.

Вајари су заступљени са врло мало учесника и са свега неколико радова. Стеван Болнаров изложио је две главе, портрете. У погледу карактера и пластичности, пластичног поједностављења реалних форми, успелија му је ствар портрет Павла Савића, академика. У радовима Габора Алмаши осећа се извесна тежња за декоративним изражавањем, за стилизацијом пластичних елемената нарочито на мањим радовима („Девојка са будаком"). Портрет Вука Караџића је успео и врло карактеран Излагале су још од вајара Иванка Ацин („Глава") и Славка Петровић Средовић („Нада"). Талентоване су почетнике, но о њима је тешко дати оцену на основу једног дела.

Ђерђ Сабо

П. Вершигора:

ЉУДИ ЧИСТЕ САВЕСТИ

С руског превела Олга Митриновић.
Издање: Култура 1947.

„Људи чисте савести" је књига о животу руских партизана чувеног Ковпаковог одреда који се прославио у отаџбинском рату својим борбама од Путивља до Карпата. Писцу П. Вершигори је то прва књига. Он се, истина, и пре рата бавио писањем. Међутим, тек је у рату нашао свој прави израз. Живот П. Вершигоре је пун промена и занимљивости. У детињству је чувао сеоску стоку, у револуцији се борио против кулака, био обућар, па трубач у војсци, а пред рат је био филмски редитељ. У отаџбинском рату се прославио, постао виши официр, а прошле године његово дело „Људи чисте савести" добија највише књижевно признање СССР, Стаљинску награду.

У књизи „Људи чисте савести" приказују се дојучерашњи мирни, просечни совјетски грађани: управитељи школа, књиговође, колхозници, ученици. Сви они, од дечака до старца, постају партизани. Међу њима, поред осталих, нарочито се истиче Ковпак, командант одреда, и комесар Рудњев.

Ковпак је шездесетогодишњи старац, човек из народа, без великог образовања. Он има велико животно искуство, одлично познаје народни живот, сигурно уочава вредност човека и правилно уме да оцени ситуацију. Пун је хумора, једноставан, а озбиљном посматрачу би се учинио скоро и примитивац. Смео и домишљат, он је у својим потезима уједињавао народну мудрост и савремен начин ратовања. Такав је Ковпак, некадашњи извиђач у првом светском рату, а у револуцији борац у одреду Чапајева.

Рудњев, војник по професији, човек је широке културе, изванредно храбар, и говорник који усталасава народне масе. Његов говор није обичан говор митинга и скупова, досадан говор научних фраза, већ људска реч, оштра као мач. Рудњев је поправљао човека, деловао као васпитач типа Макаренка, храбрио и помагао неодлучне, од колебљивих стварао борце. Рудњев је истакнута фигура и својим начином рада био је узор стотинама партизанских одреда.

И Ковпак и Рудњев су били у грађанском рату. И један и други су градитељи новог живота. Ковпак, начелник изградње путева, а затим претседник Путивљанског градског совјета, а Рудњев официр у разним војним школама, васпитач младих совјетских кадрова.

Људство одреда их је волело, веровало у њих. Само такви људи су и могли да одрже морал, да буду сигурни у победу чак и у тешким ситуацијама у којима се одред често налазио.

Вершигора не препричава редом све догађаје. Он даје поједине сцене кроз које се увек осећа човек. То чини књигу занимљивом, садржајном и добром. Није то испричано као авантура, необични доживљај. Стварност је то, крвава, верно приказана, херојска по намерама и подвизима. Из ње је узето оно најбитније, оно што најбоље, најверније приказује совјетски народ у доба фашистичке окупације и партизанских борби. Ту су приказане личности које у ватри борбе развијају своје способности, снагу и вредност. Дојучерашњи безбојни грађани постају борци, курири, извиђачи, командири, команданти.

Свеједно о коме је реч: о Ковпаку, Рудњеву или о другу Дамјану, најважнијој политичкој личности Украјине. Таква је и сељанка-извиђач Марусја која је, када је ухваћена, поднела зверска мучења не рекавши ни речи о партизанима. Таква је и учитељица Александра Карповна, ванпартијка која је ушла у партизанске редове под условом да у њима учествује као борац. Такав је и Михајло Кузмић Семенски, четрнаестогодишњи дечак који је у одред дошао бос и касније постао један од најсмелијих извиђача. Такав је и подофицир Кар-

пенко, командир најбоље чете Ковпакова одреда који се, заоставши од своје јединице, крије у шуми и даје прве војнике партизанском одреду. А таквих личности је много у књизи Вершигоре.

Све то чини ову књигу вредном и значајном. Вершигора пише лако, трича непосредно и природно. Фраза му је проткана ведрином и шалом, тако да цела књига одише свежином. Све то даје посебну снагу овом заиста проживљеном делу.

П. А.

Зија Диздаревић: ПРИПОВИЈЕТКЕ

У издању „Свјетлости", државног издавачког предузећа Босне и Херцеговине, штампана је збирка приповедака Зије Диздаревића. Ове приповетке претстављају низ слика из живота мале босанске касабе између два рата. Сликајући ту запуштену касабу писац нам приказује њене становнике, људе разних занимања, разног имовног стања, различитих погледа на свет; у кривудавим сокачићима махала монотоно протиче њихов живот. Диздаревић је умео да одабере своје типове, умео да запази многу карактеристичну црту својих јунака. Његове приповетке посматране у целини, са детаљима који се у њима обрађују, пружају нам исечак из живота стварне и живе Босне. Цртајући тренутке из живота цепача дрва, везиље, телала, трговца и других, писац нам показује тужну, од свих заборављену земљу, каква је Босна била пре рата. Сликајући бедно животарење ових сиромашних људи, он нам показује, иако не толико опширно и тако рељефно, и ону другу страну, богате трговце и газде, узрочнике несреће народа.

Зија Диздаревић добро је познавао свет о коме је писао. Његове приповетке су пуне дубоких осећања. У њима додуше још није сазрело сазнање о правим друштвеним узроцима свега зла (писац је био још врло млад када је радио ова дела, а и погинуо је млад, 1942 године), слике се не згушњавају у револт, не позивају на побуну. Писац се често само горко и меланхолично смеши. Али у реализму ових приповедака наслућују се већ узроци који ће онај мали горњи слој претворити у сараднике фашизма, а у народу пробудити свест о потреби борбе за слободу. То је нарочито јасно у приповеци „Бошњаклук Јозе Чавара", а види се и у приповеци „Брко ми је прич о", као и у видовито наслућеним крвавим сценама у „Бркиној причи о кози"; отворени протест налази се у приповеци „Тифанова побуна".

Кроз све приповетке провејава неки меланхолични горки тон, због кога се понекад добија утисак као да писац не верује да ће икад бити боље. Али не смемо губити из вида да када су ове приповетке написане Данашњи читалац, познавајући друштвене односе у предратној Југославији, лако ће уочити све што писац пре рата још није знао или није смео написати, и открити услове под којима се рађала побуна и са њом нова Југославија и нова Босна.

И. И.

ЈЕДАН ДО САДА НЕОБЈАВЉЕН ПОДАТАК О ЈАШИ ИГЊАТОВИЋУ

Јован Скерлић у својој књижевној студији о Јакову Игњатовићу тврди да Јаша Игњатовић није био венчан са Христином Ненадовић и да је његов син Владимир ванбрачно дете. Ова констатација Скерлићева прихваћена је без даљег испитивања.

Додуше ваља приметити да је Ник. Т. Петровић писао како се не зна да ли се Јаша са својом другом женом венчао, а Момчило Иванић каже да се за другу жену Јашину зна само то да је била „обична жена", и да се не зна да ли је Јаша икада имао порода.

Оно што је рекао Скерлић о породичном стању Јаше Игњатовића, засновано је једино на приповетци „Увео листак". Са мало труда, међутим, Скерлић се могао уверити

да је Јаша живео са својом другом женом, и да му се од ње родио син Владимир.

Имам извод из матичних књига рођених у Даљу, из кога се види да се Владимир родно 1 априла 1870 године као брачно дете од родитеља Јакова Игњатовића и Христине Ненадовић.

Тај извод гласи:

Извод из протокола крштених православне источне српске цркве. храма св. великомученика Димитрија у Даљу од год. 1870. Књита XVII. Лист 31. — Текући број 53. Год., Месец и дан рођења 1870. април 1. — крштења и миропомазања 1870 Април 2. — Крштенога име: Владимир — спол мушки или женски: мушки. — брачност или небрачност: брачност. Родитеља крштенога име презиме занање или занимање: Јаков Игњатовић, одветник и Христина Ненадовић — вероисповест: источно православна — место пребивања и кућни број: Даљ. Име, презиме, звање или занимање кума: Стефан Јездимировић. Име, презиме и место пребивања бабице: Антонија Ковачић Својеручни потпис свештеника који је крстио и миропомазао и његово звање: Милош Рајачић парох. Примедба: ...Да се овај извод из протокола крштених православне источне српске цркве, храма св. велмч. Димитрија у Даљу са својим подлиником сатлашава, потписом својега имена и прилатањем званичног печата потврђујем. У Даљу дана 17 фебруара 1938 г. Милорад Мијатовић, ср., парох (М. П.)

д-р Никола Игњатовић

САДРЖАЈ

Живојин Бошков . *Глишићеве приповетке о зеленашима* 249
Богдан Чиплић . . *Нови дани* 264
Сима Цуцић . . . *Интернат* 282
Михаљ Мајтењи . *Црв у бразди* 295
Петер Леринц . . *У сенци белих јоргована* 301
Јанош Херцег . . *У ресторацији* 309
Бошко Петровић . *Сусрет* 314
Ласло Гал . . . . *Мајска игра* 316
Иштван Латак . . *Сиромашак* 317
Михаи Аврамеску *Поздрав* 318
Раду Флора . . . *Мај* 319
Иван Ивањи . . . *Војводина* 320
Лазар Мерковић . *Мајске ријечи* 321
Јован Коњовић . . *Сунце долази са истока* 322
д-р Андреј Сирацки *Осврт на прошлост и садашње културно стање Словака у Федеративној Народној Републици Југославији* 339
Младен Лесковац . *Бранко Радичевић у годинама 1848-49* 351

МУЗИЧКИ ПРЕГЛЕД

Јосип Шулхов . . *Априлски концерт Новосадске филхармоније* 371

БЕЛЕШКЕ

О овоме броју 374
Саопштење Управе Савеза књижевника Југославије 375
Првомајски поздрав културних радника града Корче културним радницима Новог Сада 376
Ђерђ Сабо, Изложба ликовних уметника Војводине 377
П. А., П. Вершигора: Људи чисте савести 381
И. И., Зија Диздаревић: Приповијетке 382
д-р Н. Игњатовић, Један досада необјављени податак о Јаши Игњатовићу 382

УМЕТНИЧКИ ПРИЛОЗИ

Миливоје Николајевић
Ђорђе Бошан
Стојан Трумић
Павле Ружичка

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

година 121 књига 362 свеска 5—6

Штампарија „Будућност“, Нови Сад

ПОКРАЈИНСКО ИНВАЛИДСКО ПРИВРЕДНО ПРЕДУЗЕЋЕ А. П. В. ЗА ИНДУСТРИЈУ И ЗАНАТСТВО

Маршала Тита ул. бр. 3 **НОВИ САД** Телефони: 28-22 и 35-90
Текући рачун код Народне банке Фил. у Новом Саду бр. 3-503.000.

ИМА СВОЈЕ РАДИОНИЦЕ НА ТЕРИТОРИЈИ АП ВОЈВОДИНЕ У НОВОМ САДУ:

1) „Златан Венац“ радионица ликера
2) Посластичарница „Москва“ једна од најуређенијих такве врсте у земљи
3) „Југосифон“ радионица за израду сифонских глава
4) Прецизна механичарска радионица
5) Пушкарска радионица
6) Аутомеханичарска радионица
7) Машинска радионица
8) Женски кројачки салон
9) Берберско-фризерски салон и
10) Кранарска радионица

Прецизна механичарска радионица прима на оправку све врсте рачунских и писаћих стројева, а по позиву врши услужне радове на лицу места.

ГРАДСКИ МАГАЗИН ЗА ТЕКСТИЛ И КОЖУ

НОВИ САД
МИЛЕТИЋЕВА УЛИЦА број 10 I

Телефони: управа 39-70
књиговодство 39-71
набавно 21-29

Снабдевамо грађанство свим текстилним и кожним артиклима у неограниченим количинама како по гарантованом снабдевању, тако и у слободној продаји!

РАДНИЧКО-НАМЕШТЕНИЧКА НАБАВЉАЧКО-ПОТРОШАЧКА ЗАДРУГА С.О.Ј.

НОВИ САД, ТРГ ОСЛОБОЂЕЊА 3
Телефони: 25-09. 31-46, 33-07, 36-17

Преко својих 30 продавница снабдева своје чланове и остало грађанство свим врстама индустриске робе као и поврћем и воћем.

ГРАДСКО НАРОДНО ЈОДНО ЛЕКОВИТО КУПАТИЛО
НОВИ САД

Лековита вода, богата минералним солима, лечи разне врсте болести.

У овом се купатилу разним комбинованим методама **поуздано и са успехом** могу лечити разне врсте акутних и хроничних болести: реуматизам, болести костију, женске, кожне и нервне болести, артерио-склероза са њеним последицама, као и болести (нарочито хроничне) органа за варење.

Народно купатило поседује модерне **Радиум-еманаторе и инхалаторе,** диатермију, кварц лампу, солукс, кратке таласе, апарат за галванизацију и фарадизацију, рентген апарат и апарат за 4 х челичне купке.

Захваљујући овим методама лечења, јодно купатило у Новом Саду може се убројати у ред познатих иностраних радиоактивних бања.

Поред успешног лечења разних болести, бања пружа и друге удобности за лечење ЗИМИ, тј. поседује модеран хотел са парним грејањем и водоводом

Храна првокласна по веома скромним ценама.

Потребна обавештења могу се добити код Управе бање телефон 22-64, Југ. Армије 140.

ФАБРИКА

ЕЛЕКТРОПОРЦЕЛАНА

НОВИ САД, ВОЈВОДЕ МАРКА МИЉАНОВА УЛ. 17

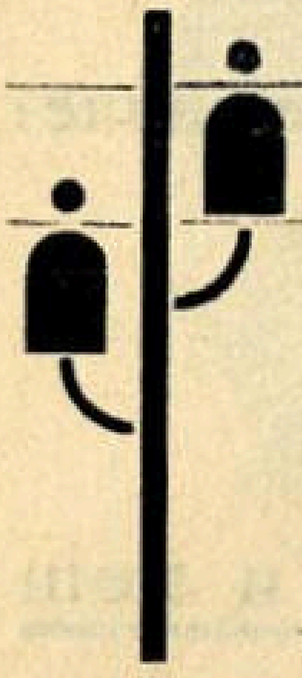

телефон број 30-84

Производи изолаторе за ниски напон и ситни инсталациони електропорцелан.

Административно-оперативни руководилац
ГЕНЕРАЛНА ДИРЕКЦИЈА САВЕЗНЕ ИНДУСТРИЈЕ СТАКЛА, БЕОГРАД, ГАВРИЛА ПРИНЦИПА УЛ. 58

ПОКРАЈИНСКО ИНВАЛИДСКО ПРИВРЕДНО ПРЕДУЗЕЋЕ

р. в. и.

ЗА УГОСТИТЕЉСТВО

НОВИ САД
Телефон бр. 30-03

Препоручује своје хотеле и ресторане:

„ВОЈВОДИНА“
Нови Сад

„СТРАЖИЛОВО“
Сремски Карловци

„НАЦИОНАЛ“
Суботица

„АБАЦИЈА“
Палић

„ВОЈВОДИНА“
Сомбор

и друге хотеле и гостионе на територији Војводине.
— Храна и пиће прво-класно, послуга узорна.

ВОЈВОЂАНСКА ИНДУСТРИЈА СВИЛЕ
НОВИ САД

Производи из природне свиле:

- све врсте грежа
- предиво и конац
- тканине за хаљине и вешт
- специјалне техничке тканине
- за индустријске сврхе

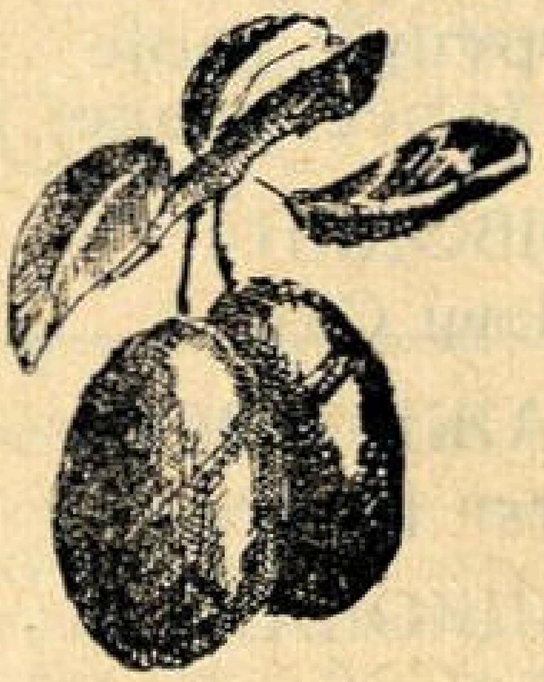

ПОВРТАР

Телефони:
24-66
38-60

ПРЕДУЗЕЋЕ ЗА ПРОМЕТ ВОЋЕМ, ПОВРЋЕМ И ЊИХОВИМ ПРЕРАЂЕВИНАМА

Текући рачун код Народне банке ФНРЈ, Главна филијала Нови Сад, бр. 3-751.471 и 3-571.471.

Телеграм: „Повртар" Нови Сад.

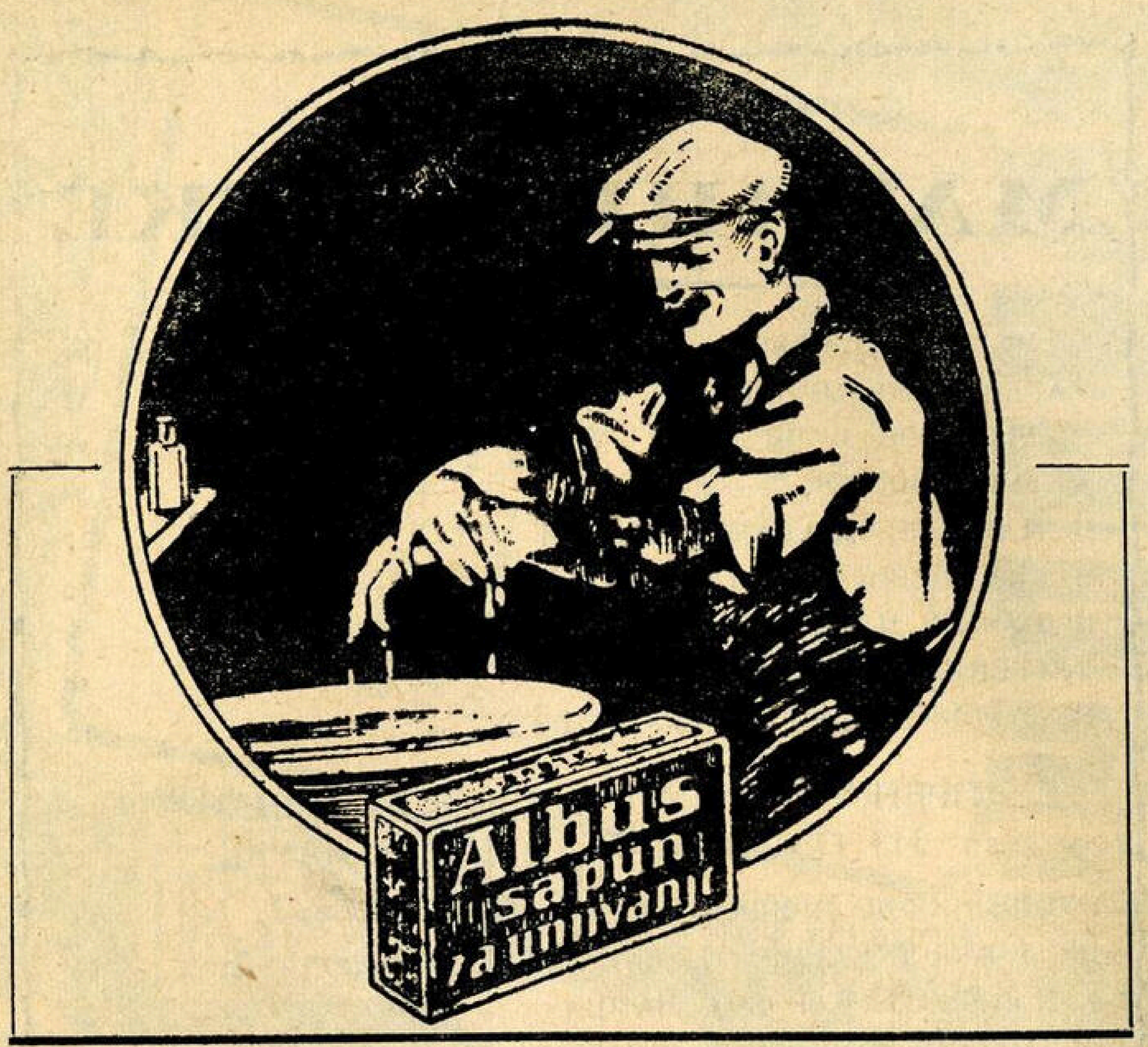

УСЛЕД НАГЛОГ РАЗВОЈА ОСИГУРАЊА, КАО ВАЖНЕ ПРИВРЕДНЕ ГРАНЕ У НАШОЈ ЗЕМЉИ, А ДА БИ СЕ НАЈШИРИМ МАСАМА ПРУЖИЛА МОГУЋНОСТ ДА СЕ КОРИСТЕ ОСИГУРАЊЕМ КАО УСТАНОВОМ КОЈА ОБЕЗБЕЂУЈЕ ЛИЧНУ И НАРОДНУ ИМОВИНУ, ПОТПОМАЖЕ ШТЕДЊУ И ПОБОЉШАВА ЖИВОТНЕ УСЛОВЕ РАДНИХ ЉУДИ

Државни осигуравајући завод

ДОЗ

ДИРЕКЦИЈА ЗА НР СРБИЈУ

отворио је од 1-I-1948 године нове пословнице те ће поред постојећих имати исте још и у следећим местима:

АУТ. ПОКРАЈ. ВОЈВОДИНА: Нови Сад, Булевар Црвене Армије 17. телефон 2559
Сремска Митровица, Паробродска 1
Суботица, Републиканска 4 - тел. 332
Сомбор, Маршала Тита 5 - тел. 290
Зрењанин, Маршала Тита 8/I - тел. 340
Панчево, Булевар Југосл. Армије 12

Скреће се пажња заинтересованима да се ради осигурања обраћају горе наведеним пословницама или месним заступницима.

НАЈНОВИЈА ИЗДАЊА

МАТИЦЕ СРПСКЕ

Ф. ВЕЛТКОВ: ЛЕТОПИС ЕЛЕКТРИЦИТЕТА — — — Дин. 59
МАРКО ПОЛО: МИЛИОН — — — — — — — — „ 32
И. ЈЕФРЕМОВ: ВЕЛИ РОГ — — — — — — — „ 34
Х. МАН: НОВЕЛЕ — — — — — — — — — „ 28
С. МАРШАК: ДВАНАЕСТ МЕСЕЦИ — — — — — „ 27
Е. РИС: ДЕВОЈЧИЦА ТРАЖИ ОЦА — — — — — „ 32
П. БАЖОВ: ПЛАВА ЗМИЈА — — — — — — — „ 6
ТУРГЕЊЕВ: ПЛЕМИЋКО ГНЕЗДО — — — — — „ 46
БУКУРОВ: ЗЕМЉА И ТЕКУЋЕ ВОДЕ — — — — „ 12

ПРЕПОРУЧУЈЕМО И СЛЕДЕЋА ИЗДАЊА ИЗ ОБЛАСТИ ПОПУЛАРНЕ НАУКЕ

ВУБЛЕЈНИКОВ: ПРИЧЕ О ЗЕМЉИ — — — — — „ 35
ДР. ЈОВАН ТУЦАКОВ: ОТРОВНО БИЉЕ У ВОЈВОДИНИ „ 25
Ј. КОСТИКОВ: ЧАРОБНА ЛАМПА — — — — — „ 21
ДР. М. ЋИРИЋ: О ТУБЕРКУЛОЗИ — — — — — „ 5
Ж. МИЛИСАВАЦ: БОРБА ЗА КЊИГУ И КУЛТУРУ — „ 5
АНОХИН: САН И НАУКА — — — — — — — „ 8

УСКОРО ИЗЛАЗИ ИЗ ШТАМПЕ

Р. РОЛАН: ЖИВОТ ТОЛСТОЈЕВ
ЛАНГЕР: ДЕЦА И БОДЕЖ
КОРОЉЕНКО: БЕЗ ЈЕЗИКА
К. СТАЊУКОВИЋ: МЕЂУ ПОМОРЦИМА
В. ПЕТРОВИЋ: ПРЕПЕЛИЦА У РУЦИ и друге сјајне приповетке
МИХАИЛОВ И ПОКШИШЕВСКИ: ПУТОВАЊЕ ПО МАПИ СССР
П. КОЧИЋ: ЗУЛУМ СИМЕУНА ЂАКА

ПОРУЏБИНЕ ПРИМА

МАТИЦА СРПСКА (ИЗДАВАЧКИ ОТСЕК) НОВИ САД
ТРГ НАРОДНОГ ХЕРОЈА СВЕТОЗАРА МАРКОВИЋА БРОЈ 19
ТЕЛЕФОН 30—24

Израђује све врсте месних и воћних конзерви и конзервирано поврће.

Откупљује све количине воћа и поврћа и плаћа по одређеним ценама.

Филијале:
КУПУСИНА и ИНЂИЈА

Телеграм: Кулпин, Нови Сад
Телефони: 22-93, 22-94

КУЛПИН

ФАБРИКА КОНЗЕРВИ НОВИ САД

ЗУГОДЕНТ

фабрика зуботехничких уређаја и инструмената

Израђује зуболекарске уређаје и све врсте инструмената за зубне лекаре и зуботехничаре

НОВИ САД, Фрушкогорски пут 13, телефон 41-44

Подмирите своје потребе обезбеђеног снабдевања у продавницама

ГРАДСКОГ ТРГОВАЧКОГ ПРЕДУЗЕЋА
НОВИ САД

Прегледајте велики избор књига у

КЊИЖАРИ Матице српске

Нови Сад, Трг Слободе 2, телефон 36-21

Градско шпедитерско предузеће
нови сад

Врши превоз и отпрему сваковрсне робе

Бројеви телефона: { канцеларија **25-35**; пословођа **30-96**; возни парк **30-97**

ГРАДСКА ХЕМИЈСКА ФАРБАРСКА ЧИСТИОНА
Нови Сад

Централа Милетићева улица 45, сабирница бр. 1
Југословенске Армије 4, сабирница бр. 2
Југословенске Армије 42, сабирница бр. 3
Титова улица . . . . . 25, сабирница бр. 4

Цена 36.— динара